PĂTRUNDEREA SARMAŢILOR LA DUNĂREA DE JOS ŞI DE MIJLOC ŞI RELAŢIILE CU GETO-DACII (sec. I a.Ch.–sec. I p.Ch.)

VITALIE BÂRCĂ

Problema pătrunderii sarmaţilor pe teritoriul locuit de geto-daci este controversată încă în literatura de specialitate, atât în ceea ce priveşte datarea vestigiilor acestora, cât şi asupra interpretării lor, anume dacă este vorba de schimburi culturale sau de prezenţa lor efectivă şi în ce pondere. Până nu demult studierea pătrunderii sarmaţilor pe teritoriul locuit de geto-daci se baza, îndeosebi, pe izvoarele literare şi descoperiri care, în bună parte, au fost datate greşit. Astăzi, graţie noilor descoperiri arheologice, dar şi a restudierii vechilor săpături publicate, antichităţile de pe teritoriul locuit de geto-daci sunt mai bine cunoscute şi datate.

Venind din regiunile uralo-caspice, sarmaţii au pătruns spre vest în valuri succesive, înlăturând dominaţia sciţilor din stepele nord-pontice şi influenţând, totodată, şi relaţiile politice din nordul Mării Negre şi ale Asiei Mici *(Polybios, Istorii,* XXV, 2 (XXVI, 6), 12, în *Latyšev 1893,* 444; *1947b,* 302; *Diodor din Sicilia, Biblioteca istorică,* II, 43, 7, în *Latyšev 1893,* 458–459; *1947c,* 251; *Polyainos, Stratagemata* VIII, 56, în *Latyšev 1893,* 368; *IOSPE I*^{2}, 32; *IOSPE I*^{2}, 343; *IOSPE I*^{2}, 352). Cert este că, pătrunderea sarmaţilor pe teritoriul de la vest de Don a început încă din secolul al III-lea a.Ch. şi consta în incursiuni de jaf, iar ocuparea şi stabilirea efectivă în acest spaţiu a avut loc doar din secolul al II-lea a.Ch. (Cf. pentru opiniile privind ocuparea spaţiului nord-pontic de la vest de Don de către sarmaţi la *Abramova 1961,* 91–110; *1962,* 274–283; *Harmatta 1970,* 19; *Mačinskij 1971,* 30–54; *1974,* 122–132; *Kostenko 1982,* 71–72; *1983,* 66–72; *Smirnov 1971,* 191–196; *1984,* 118–119; *Polin 1984,* 24–34; *1992; Polin, Simonenko 1990,* 76–95; *1997,* 87–98; *Simonenko 1991,* 17–28; *1993,* 104–112; *1994,* 32–48; *1994a,* 99–134; *1999,* 21–25; *2000,* 158–164; *Maximenko 1998,* 74–81). Ocuparea regiunii nord-pontice de la vest de Don de către sarmaţi începând cu secolul al II-lea a. Ch. nu este nicidecum întâmplătoare ci este în strânsă legătură cu evenimentele ce au avut loc în stepele euroasiaticeîn secolul al II-lea a. Ch.[1] Astfel, starea de tensiune

[1] Activarea hunilor, pătrunderea nomazilor în Asia Mijlocie, distrugerea regatului greco-bactrian, creşterea substanţială a populaţiei în Sarmatia Asiatică, pătrunderea pe teritoriul acesteia a unor noi grupuri de sarmaţi la care se adaugă presiunile nomazilor asupra părţii asiatice a regatului Bosporan. Cf. *Skripkin 1993,* 7–9; *2001,* 180–182; *Klepikov, Skripkin 1997,* 37–38. Pe lângă acest factor principal, la expansiunea spre vest, într-o măsură, a contribuit şi necesitatea de noi păşuni, în condiţiile în care sarmaţii erau preponderent crescători de animale. Un rol în expansiunea sarmaţilor spre vest l-a jucat şi exploatarea externă, care a fost la toţi nomazii o cale de obţinere de noi produse.

EPHEMERIS NAPOCENSIS, XII, 2002, p. 45–97

demografică din Sarmaţia Asiatică a dus la mişcarea sarmaţilor spre vest ce s-a soldat cu ocuparea spaţiului dintre Don şi Nipru[2].

Astfel, în intervalul cronologic cuprins între începutul secolului al II-lea a.Ch. şi sfârşitul secolului I a.Ch., sarmaţii au ocupat tot spaţiul cuprins între Don şi Nipru (Cf. *Polin 1984,* 24–34; *1992,* 99–146; *Polin, Simonenko 1990,* 76–95; *1997,* 87–98; *Simonenko 1991,* 17–28; *1993,* 104–112; *1994,* 32–48; *1994a,* 99–134; *1999,* 7–9, 21–25; *2000,* 158–164; *Simonenko, Lobaj 1991,* 76–83). În această perioadă au loc primele contacte cu sciţii târzii, purtătorii culturii Zarubineck *(Ščukin 1972,* 43–52; *1987,* 103–118; *Maximov 1978,* 45–55; *Simonenko 1981,* 52–69; *Kubišev, Pokljac'kij, Simonenko 1987,* 56–63), oraşele greceşti nord-pontice şi sciţii târzii (Cf. *Abramova 1962,* 283; *Vjaz'mitina 1972,* 174; *Šul'c 1971,* 127–142; *Raevskij 1971,* 143–151; *Vysotskaja 1972; 1979; Puzdrovs'kyj 1989,* 30–40; *Puzdrovskij 1999,* 106 sqq.; *Zubar, Savelja 1989,* 83–92; *Zubar' 1994,* 23–26; *Zajcev 1995).* Spre sfârşitul acestei perioade incursiunile sarmaţilor ating Dunărea de Jos, iar în spaţiul de la vest de Nistru apar primele morminte aparţinând acestora.

Noua configuraţie demografică din stepele nord-pontice este confirmată şi de relatările autorilor antici. Astfel, Strabon, vorbindu-ne de populaţiile din nordul Mării Negre, ne relatează că între *Istru* şi *Boristhenes* (Nipru) se află, mai întâi pustia geţilor, apoi tyrageţii, iar dincolo de aceştia sarmaţii iazigi şi cei numiţi regali, urmaţi de roxolani, ce populau câmpiile dintre *Tanais* (Don) şi *Boristhenes* (Fig. 1) *(Strabon* VII, 3, 17).

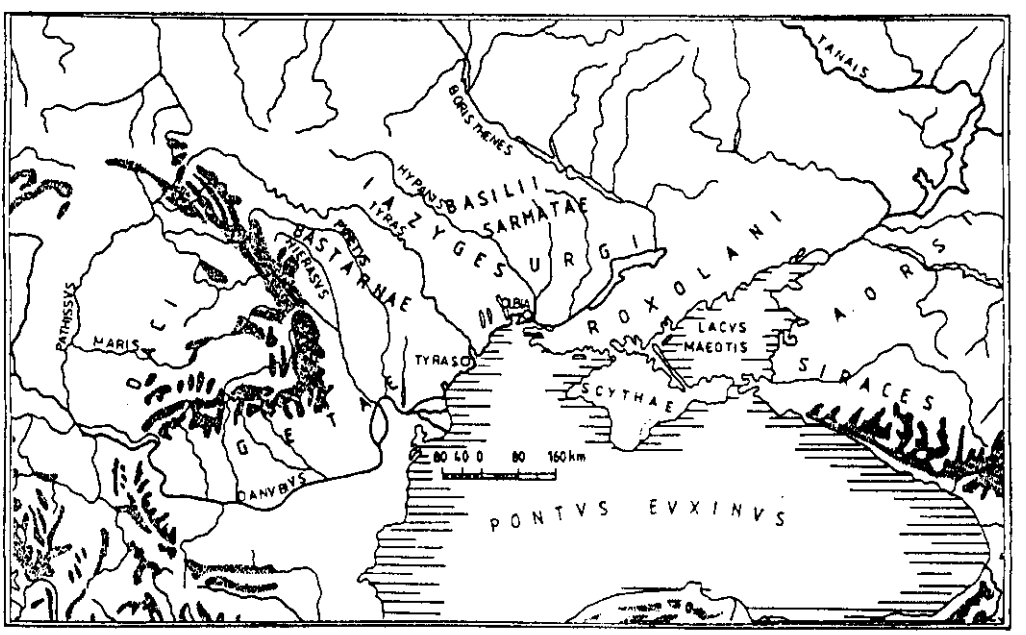

Fig. 1. Harta cu aşezarea triburilor sarmatice după informaţiile din lucrarea lui Strabon.

[2] O confirmare în acest sens este şi menţiunea în izvoarele literare, începând cu secolul al II-lea a. Ch., a roxolanilor, iazigilor, aorşilor şi siracilor, dar şi inovaţiile din cultura materială (Vezi *Skripkin 1993,* 8; *2001,* 181).

Fig. 2. Harta cu aşezarea triburilor sarmatice în a doua jumătate a secolului I p.Ch. după informaţiile autorilor antici.

Odată ajunşi în regiunea nord-vest pontică, sarmaţii vor intra în contact şi cu geto-dacii ce locuiau pe teritoriul de la est de Carpaţi, dar a căror vestigii se întâlnesc şi în aşezările de la est de Nistru, cum ar fi cele de la Gavrilovka, Zolotaja Balka, Znamenskoe, Ljubimovka, Kozyrka şi Olbia, unde avem o prezenţă geto-dacică atestată arheologic pe parcursul secolelor IV a.Ch.–I p.Ch. *(Zlatkovskaja 1955,* 89–91; *Meljukova 1958,* 76; *1969,* 61–80; *Pogrebova 1958,* 103–247; *Vjaz'mitina 1969,* 119–134; *Samojlova 1985,* 51–59; *Burakov 1976; Marčenko 1974,* 149–161; *1975,* 70–76; *1987,* 104–116; *1988; Krapivina 1993).*

Către sfârşitul secolului I a.Ch. sarmaţii ocupau tot teritoriul cuprins între Don şi Nipru. Începând cu sfârşitul secolului al II-lea a.Ch.–secolul I a.Ch. sarmaţii pătrund şi în spaţiul de la vest de Bug, ajungând până în interfluviul Prut-Nistru. O confirmare în aceste sens sunt o serie de descoperiri (tezaure, depozite), precum cele de la Novovasil'evka *(Simonenko 1982,* 239–240, fig. 1/2, 2/2, *Polin, Simonenko 1990,* 86, fig. 2/7–8; *Polin 1992,* 57, fig. 12/5), Snigirevka *(Simonenko 1982,* 240, 243, fig. 1/3–4, 2/3; *Polin 1992,* 57, fig. 12/8–9), Velikoploskoe (fig. 3–4) *(Dzis-Rajko, Suničuk 1984,* 148–161; *Simonenko 1982,* 237, 242, fig. 1/9–10; *Polin 1992,* 53–55, fig. 10; *Grosu 1995,* 167, fig. 23–24), Tvardica (fig. 5–6) (informaţii S. Agul'nikov. Pentru falerele de la Tvardica vezi *Ščukin 1994,* fig. 51a–b; *Mordvinceva 1996,* 13–14; *2001,* 37, 64, 80–81), Bubueci (fig. 7) *(Polin 1992,* 50–53, 65–66, fig. 9; *Nefedova 1993,* 15–20; *Ščukin 1994,* 98, fig. 33; *Shchukin 1995,* 211–213, fig. 6; *Arnăut, Ursu Naniu 2000,* 351–362; *Mordvinceva 2001a,* 108–114), Bădragii Noi (fig. 8) *(Jarovoj, Čirkov 1988,* 21–22; *Simonenko 1999a,* 90, 94, 101, fig. 5/20, 6/2, 9, 46/4; *Mordvinceva 2001a,* fig. 3/3) sau Veseloja Dolina (fig. 9–10) *(Simonenko 1999a,* 94, fig. 6/3–4, 10; *Mordvinceva 2001a,* 112,

fig. 3/1–2), care sunt similare cu cele din mediul sarmatic nord-pontic de la est de Nipru şi Don, cât şi din regiunea Kuban *(Spicyn 1909; Fettich 1953,* 132–133, fig. 3; *Šramko 1962,* 238–239, fig. 88; *Guščina 1961,* 241–246; *1969,* 41–53; *Jacenko 1962,* 42–50; *Kostenko 1978,* 78–85; *Smirnov 1984; Anfimov 1987; Raev, Simonenko, Treister 1991,* 465–496; *Simonenko 1994a,* 99–134; *Polin 1992; Marčenko 1996; Mordvinceva 2001).*

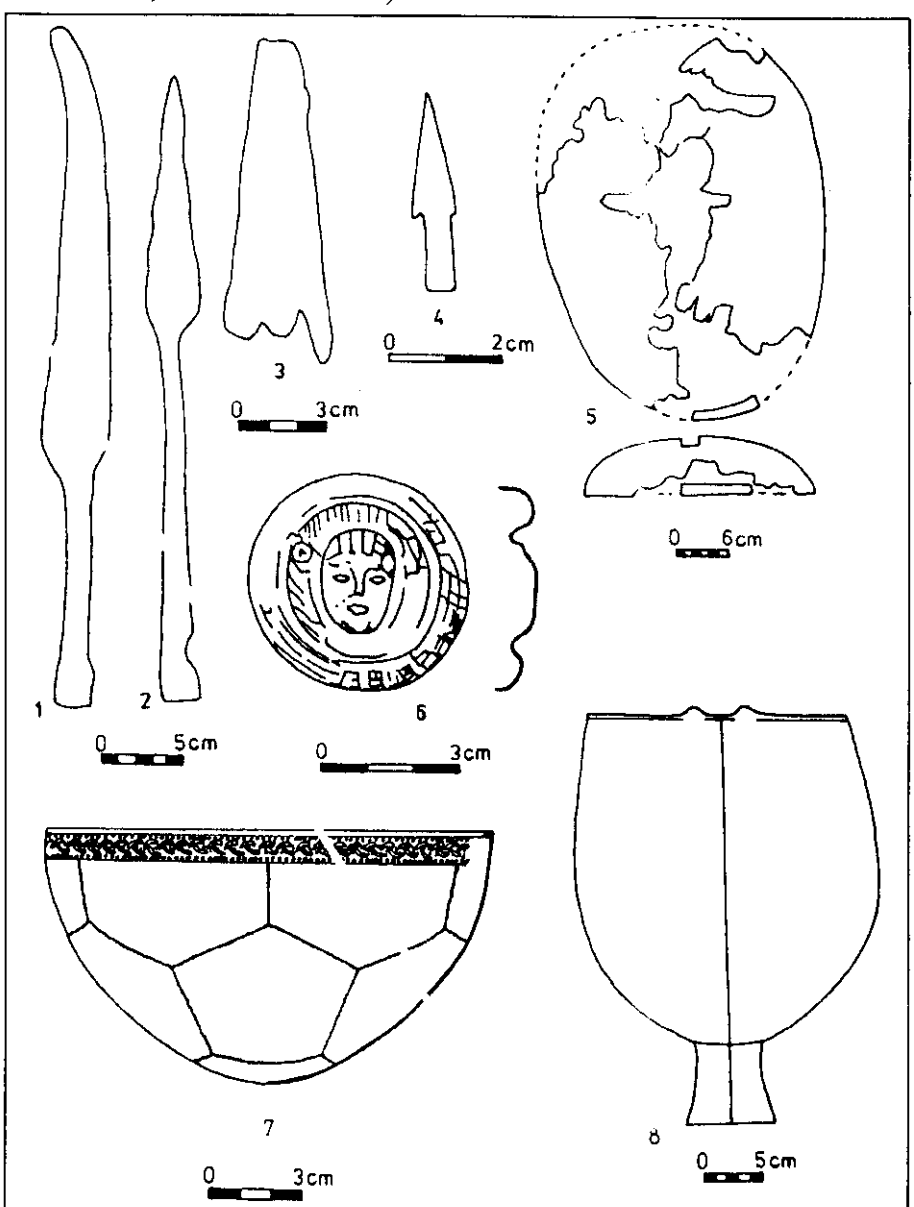

Fig. 3. Inventarul tezaurului de la Velikoploskoe (după *Dzis-Rajko, Suničuk 1984).*

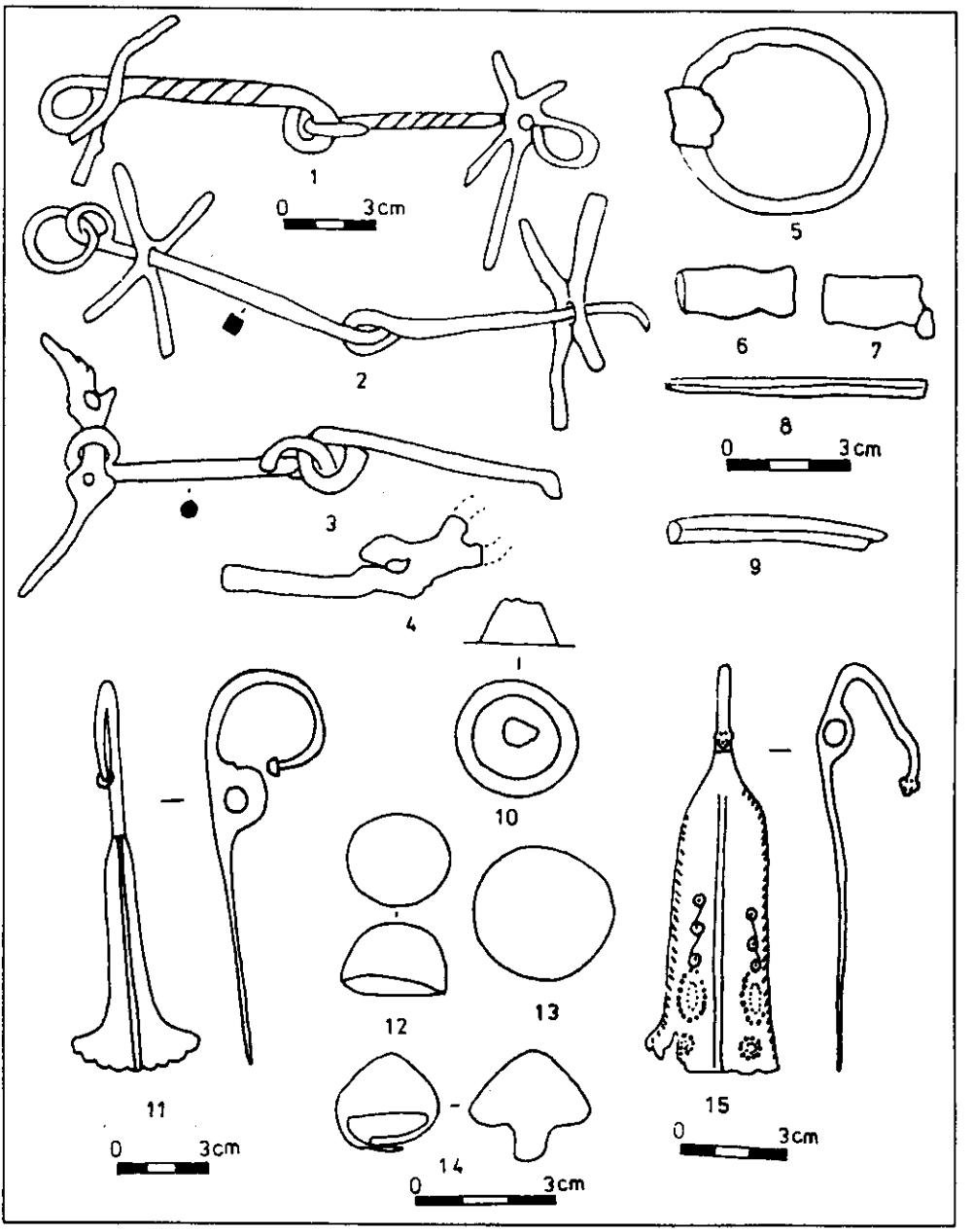

Fig. 4. Inventarul tezaurului de la Velikoploskoe (după *Dzis-Rajko, Suničuk 1984).*

Aceste tezaure şi depozite din întinsul spaţiu dintre Prut şi regiunea Kuban, ce se compun din piese de harnaşament, unele cu o valoare foarte mare (falerele), cât şi asocierea în inventare cu arme, piese de podoabă şi vestimentaţie, vase de bronz şi argint ne face să afirmăm că ele au aparţinut unor călăreţi sarmaţi, care, cel

mai probabil, reprezentau segmentul populaţiei avute a sarmaţilor. În două cazuri (Snigirevka, Velikoploskoe) au fost descoperite chiar fragmente de lanţuri din verigi de bronz. Acest din urmă ritual este cunoscut doar în mediul meoţilor şi sarmaţilor din nordul Caucazului (Cf. *Ždanovskij 1985a,* 32–35; *1990,* 37; *Abramova 1993,* 25–26, 29, 32, 36, 38, 56–59). Mai mult, condiţiile asemănătoare de descoperire cât şi sincronizarea şi asocierea parţială a pieselor în cadrul descoperirilor, permit să afirmăm că toate aceste tezaure şi depozite, la care mai pot fi adăugate şi o serie de morminte cu inventar similar descoperite în spaţiul dintre Prut şi regiunea Kuban, pot fi considerate ca fiind o grupă distinctă în cadrul vestigiilor sarmatice timpurii din spaţiul sus menţionat. În sfârşit prezenţa acestor categorii de piese în mai multe morminte sarmatice din spaţiul de la est de Don şi regiunea Kuban, cât şi existenţa unor piese (psalii cruciforme, cazane, fragmente de lanţuri) caracteristice acestei regiuni, ne indică teritoriul de unde provin acei sarmaţi ce au lăsat aceste tezaure, depozite, sau morminte în imensul spaţiu cuprins între Don şi Prut.

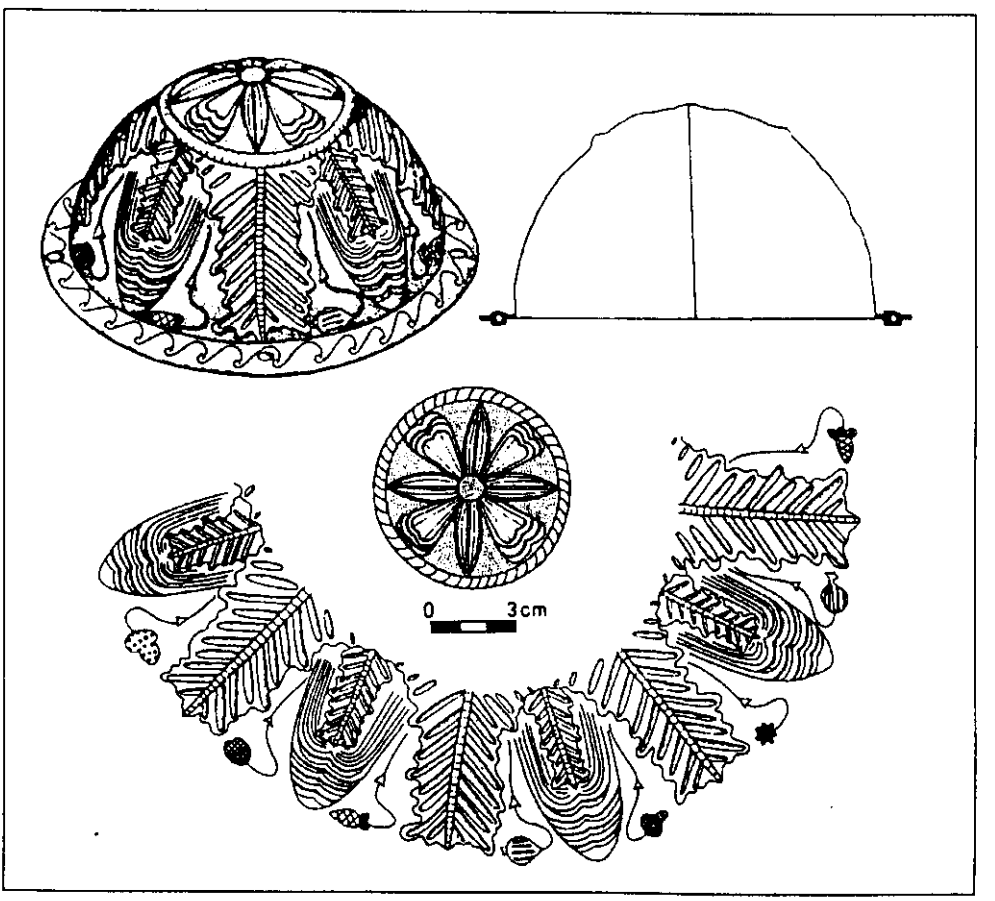

Fig. 5. Faleră de la Tvardica (după *Ščukin 1994).*

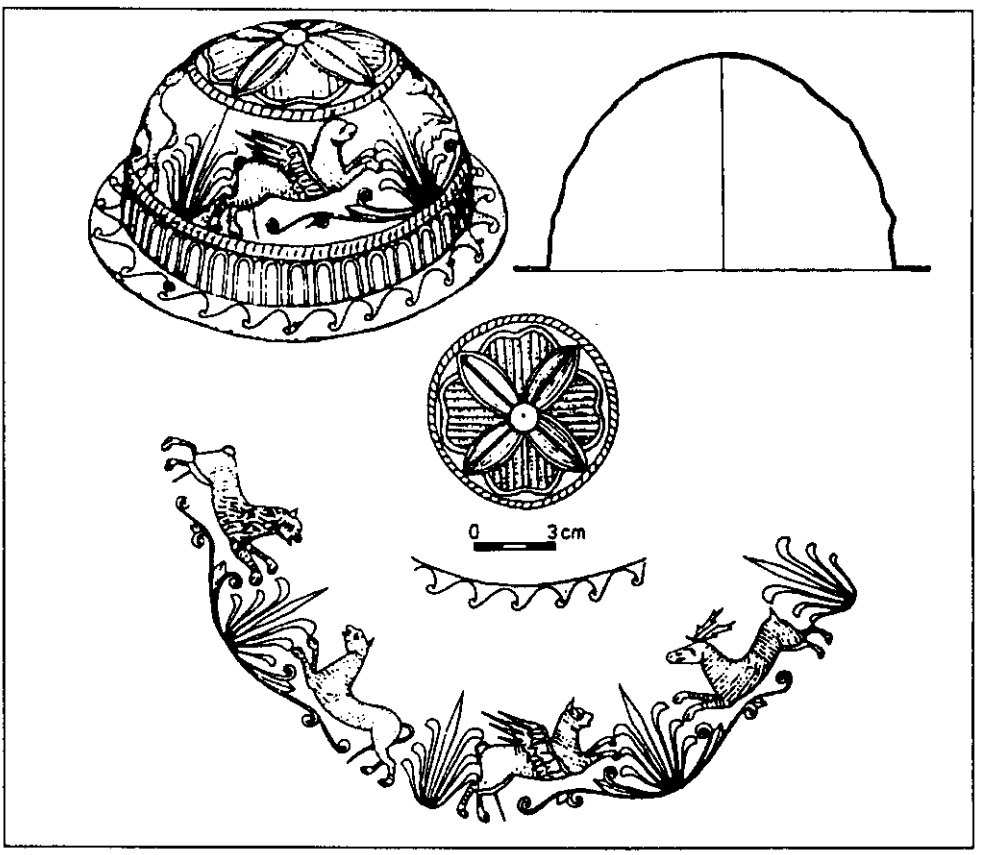

Fig. 6. Faleră de la Tvardica (după *Ščukin 1994).*

Toate aceste date coroborate cu datarea fiecărei categorii de piese în parte, cu răspândirea anumitor piese de import în mediul sarmatic, cât şi cu informaţiile din izvoarele antice, ne permit să afirmăm că acestea au aparţinut, în cea mai mare parte a lor, unor mercenari sarmaţi din armata lui Mithridates al VI-lea Eupator[3], care s-au aflat o perioadă de timp în prima jumătate a secolului I a.Ch. în nordul Mării Negre[4]. În această perioadă mercenarii sarmaţii au avut unele legături şi cu daco-geţii. O dovadă în acest sens sunt cele trei perechi de psalii de tip traco-getic

[3] Potrivit lui Appian *(Mithridates,* 15, 53) din armata monarhului Pontului făceau parte sciţi, tauri, bastarni, traci, sarmaţi şi alte neamuri din zona dunăreană şi zona nord-pontică. Tot Appian notează, pentru o perioadă ceva mai târzie (înainte de anul 74 a.Ch. când începe al treilea război mithridatic), că în alianţa regelui Pontului au fost cooptaţi sarmaţii regali şi iazigii *(Mithridates,* 69, 293) (Vezi în acest sens la *Raev 1986a,* 86; *Raev, Simonenko, Trejster 1990,* 124; *Raev, Simonenko, Treister 1991,* 469–470; *Trejster 1992,* 41; *Treister 1993,* 791–793).

[4] Prezenţa unor mercenari „barbari" în zona vest-pontică este atestată de complexele funerare, din prima treime a secolului I a.Ch., de la Histria şi Callatis care sunt legate de evenimentele din vremea lui Mithridates al VI-lea Eupator (Cf. *Rustoiu 2000b,* 277–288).

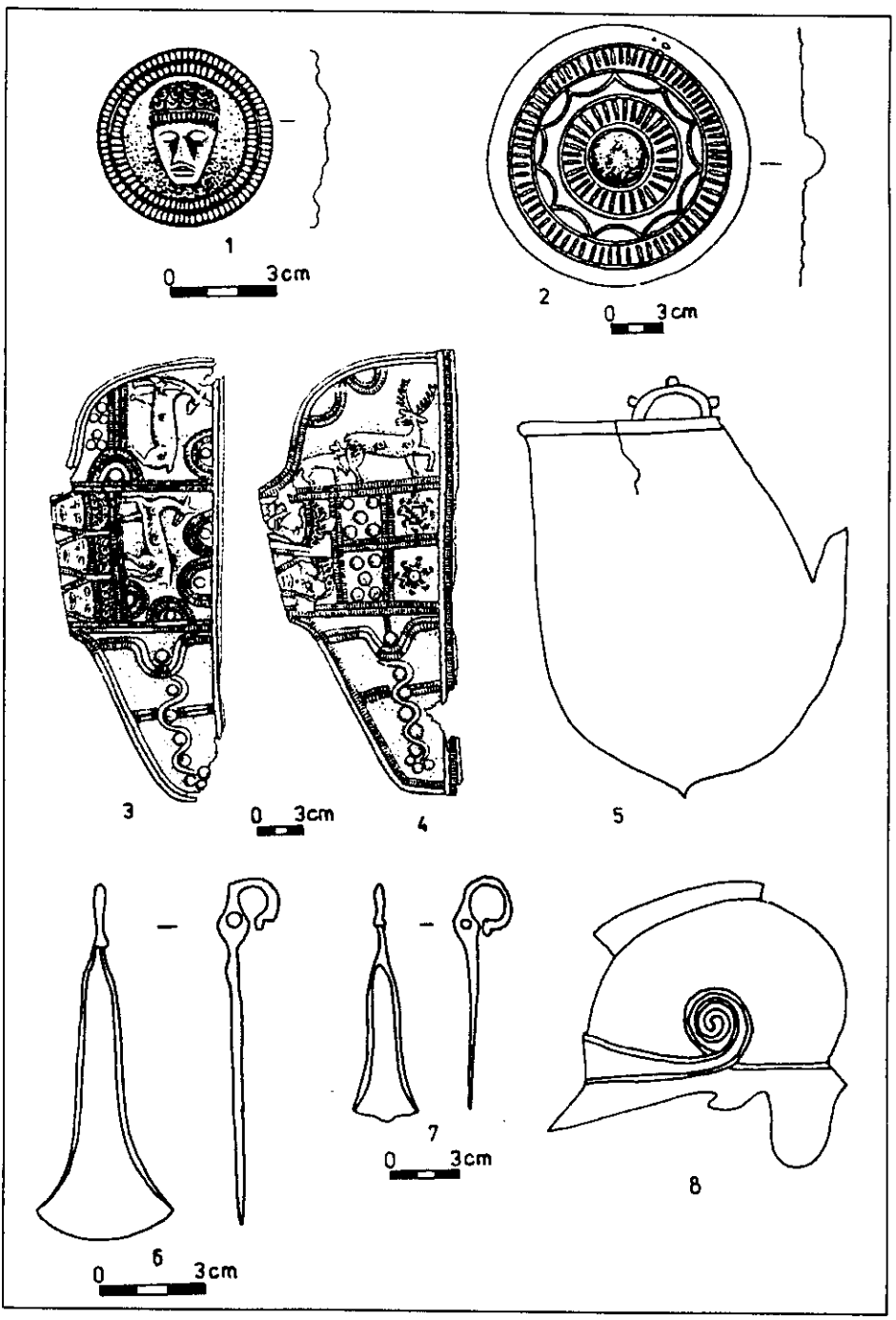

Fig. 7. Inventarul tezaurului de la Bubueci. 1–4. (după *Mordvinceva 2001a)*; 5. (după *Simonenko)*; 6–7. (după *Arnăut, Ursu Naniu 2000)*; 8. (după *Ščukin 1994)*.

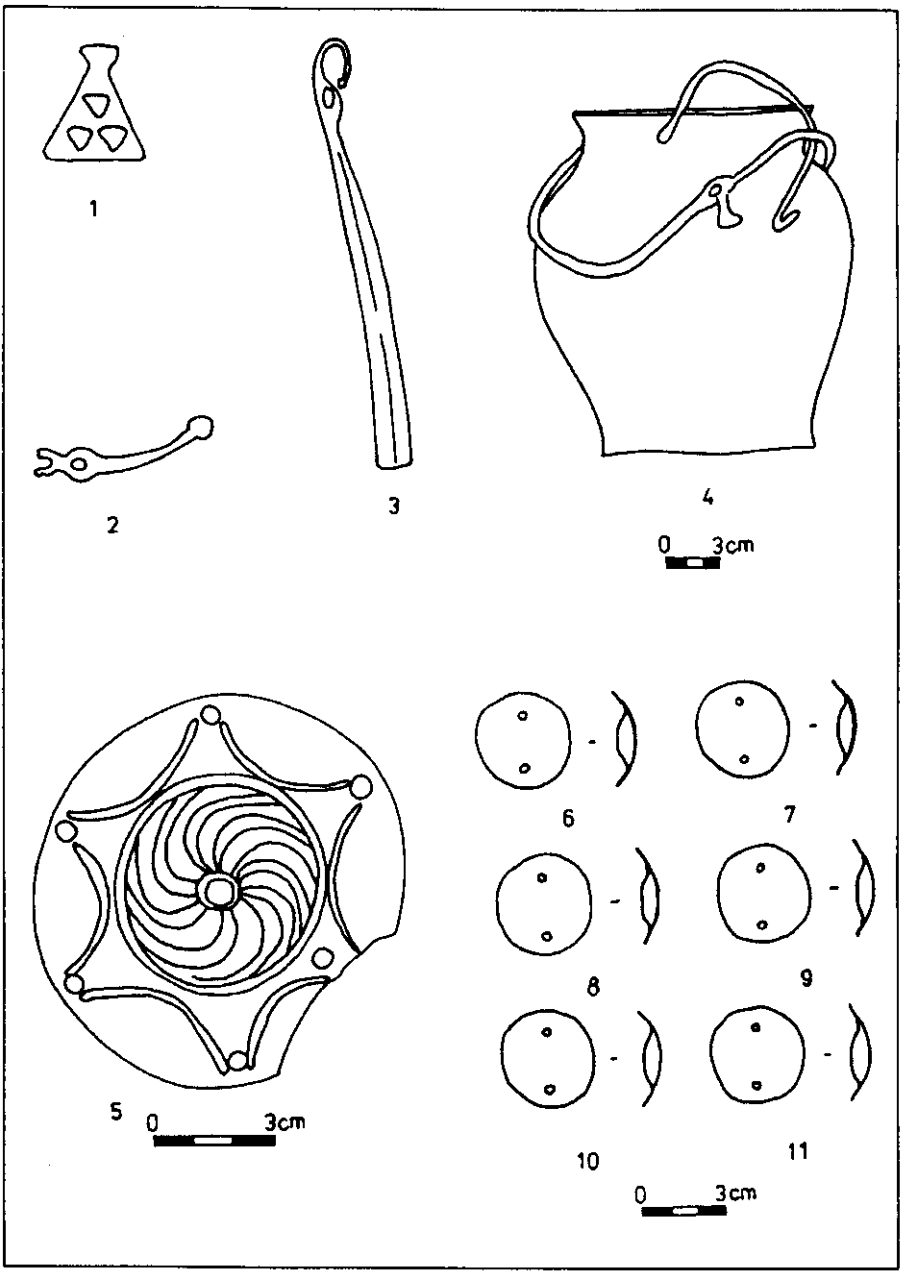

Fig. 8. Inventarul tezaurului de la Bădragii Noi (după *Simonenko).*

(Werner tip VIII) *(Werner 1988,* 48–51) din tezaurul sarmatic de la Antipovka *(Guščina 1961,* 246, fig. 3/6–8; *Raev, Simonenko, Trejster 1990,* 126; *Raev, Simonenko, Treister 1991,* 476, fig. 8/3–6, 9).

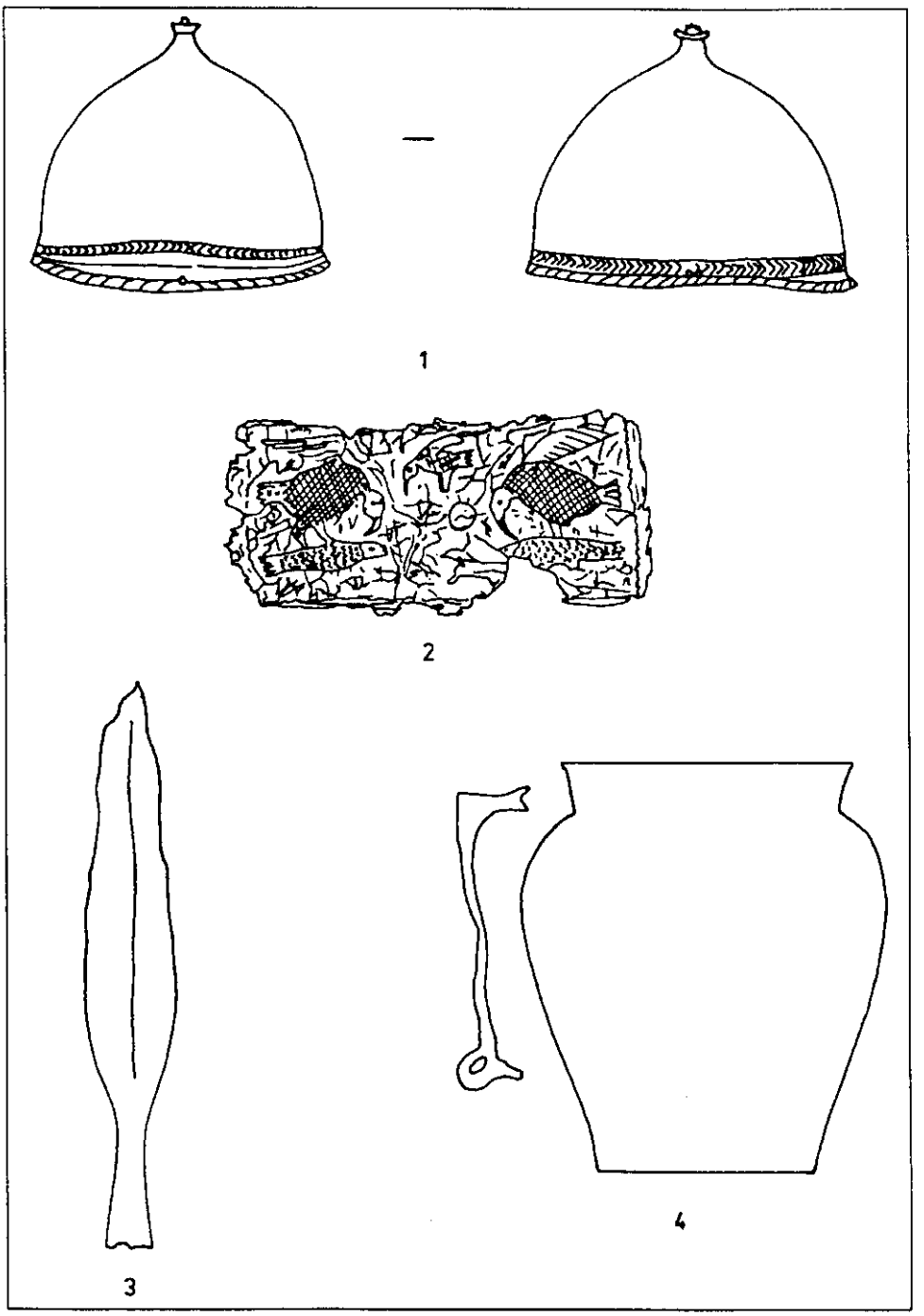

Fig. 9. Inventarul tezaurului de la Veseloja Dolina (după *Simonenko).*

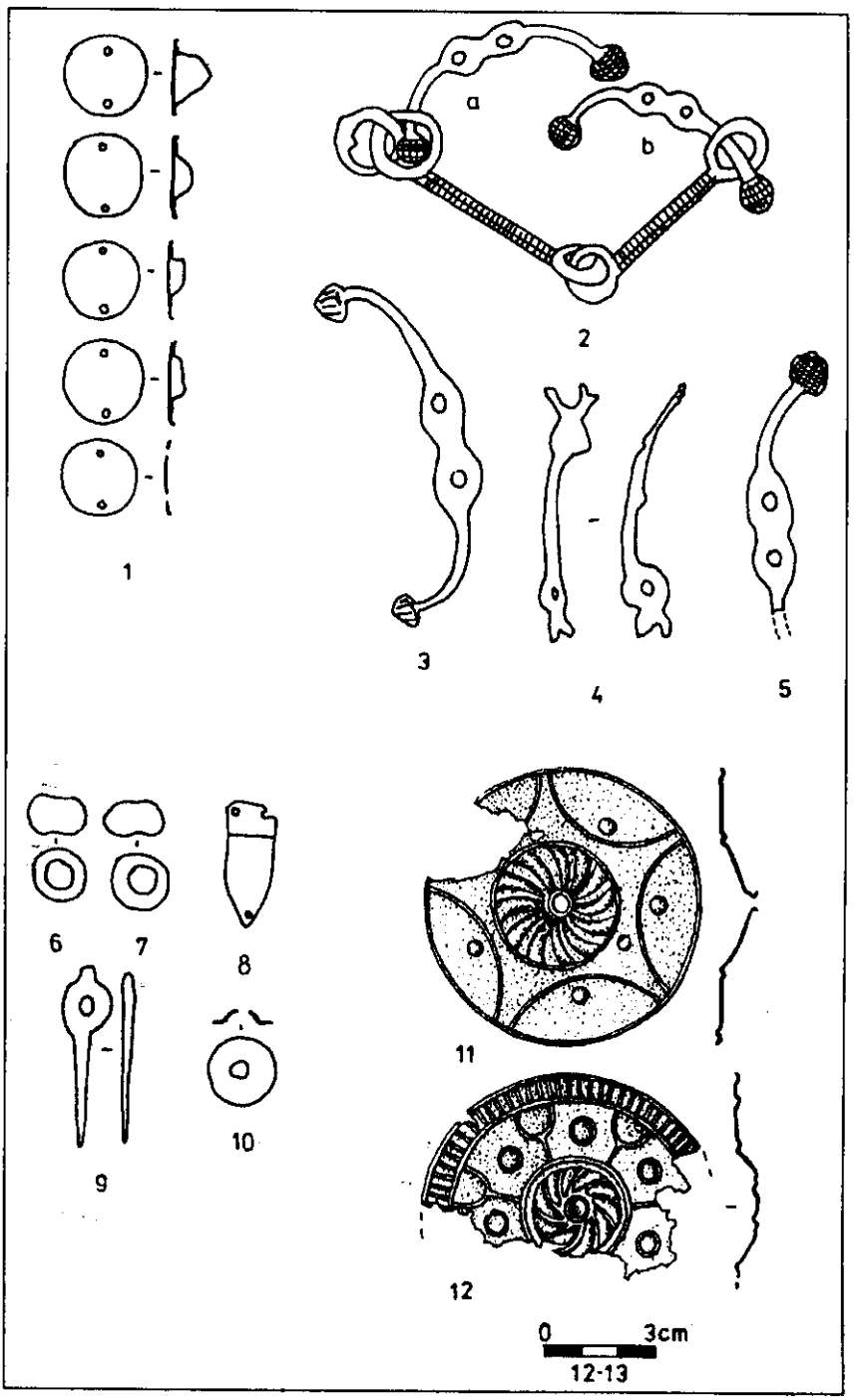

Fig. 10. Inventarul tezaurului de la Veseloja Dolina (după *Simonenko*).

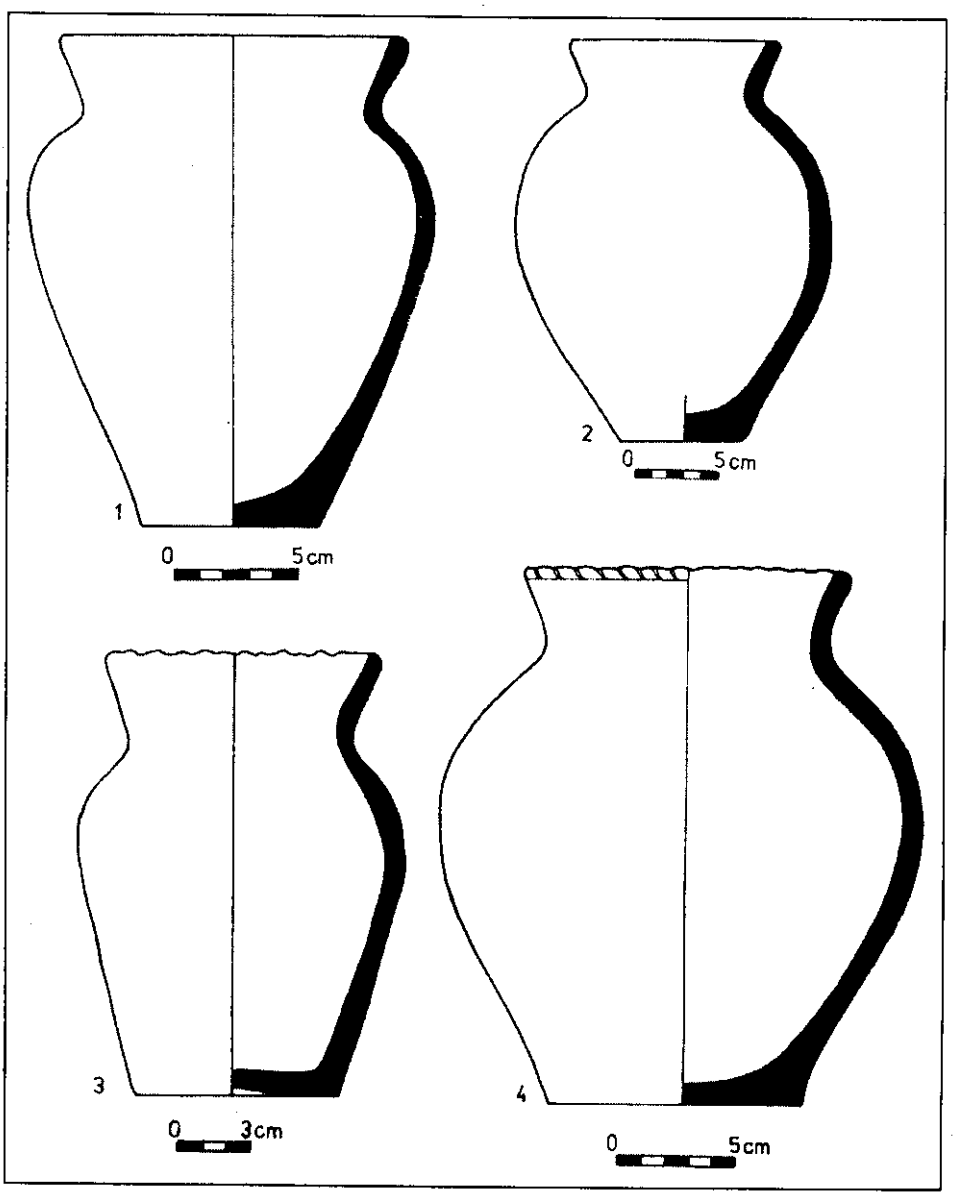

Fig. 11. Descoperiri de vase sarmatice. 1, 4. Răcătău (după *Căpitanu 1987);* 2. Barboşi (după *Sanie 1988);* 3. Orlovka (după *Sîrbu, Bârcă 2000).*

Cu a doua jumătate a secolului I a.Ch., sarmaţii încep să ocupe spaţiul de la vest de Nipru[5] şi tot de atunci încep să se aşeze în regiunea de la vest de Nistru[6].

[5] Pe harta lui Marcus Vipsanius Agrippa (63–12 a.Ch.) graniţa vestică a spaţiului locuit de sarmaţi este fixată pe Nipru (Cf. *Podosinov 1988,* 39–42).

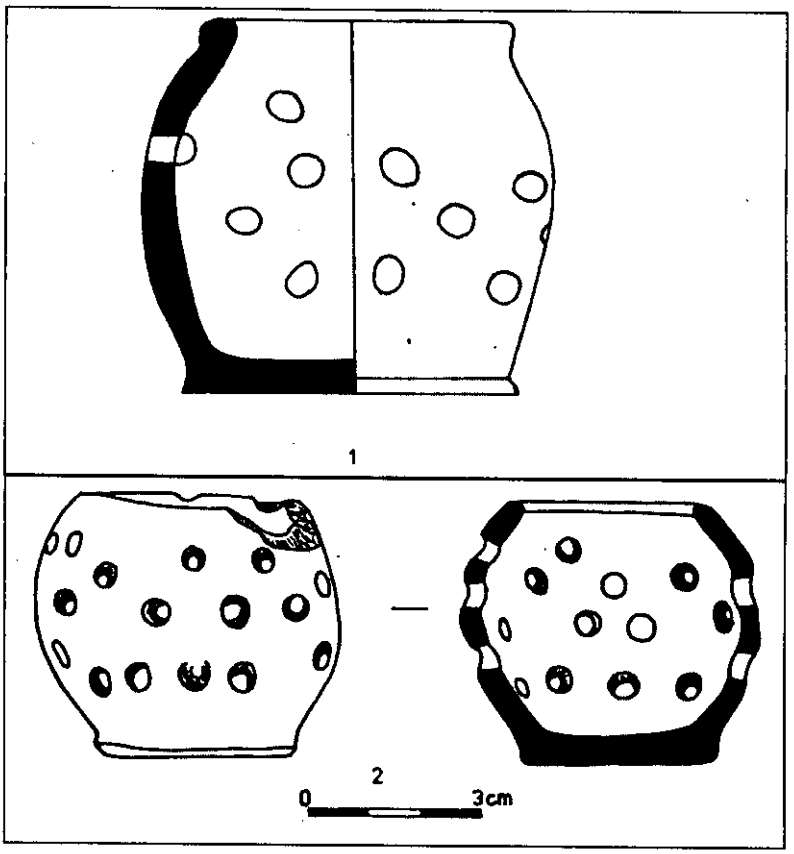

Fig. 12. Afumători. 1. Cetăţuia de la Brad *(după Ursachi 1995)*; 2. T 2 M 2 de la Porogi (după *Simonenko, Lobaj 1991)*.

Prima ciocnire dintre sarmaţi şi romani va avea loc în anul 16 a.Ch., când sarmaţii trec Dunărea, de unde sunt respinşi şi alungaţi de către armata romană condusă de consulul L. Tarius Rufus *(Cassius Dio* LIV, 20, 3).

Odată cu primele decenii ale secolului I Ch. informaţiile privitoare la sarmaţi se înmulţesc, fără a deveni însă deosebit de exacte. Cassius Dio ne spune că, în perioada revoltei din Pannonia şi Dalmaţia, A. Caecina Severus, comandantul armatei romane din Moesia, care lupta în anul 6 p.Ch. împotriva ilirilor şi pannonilor, „s-a reîntors în Moesia, unde năvăliseră dacii şi sarmaţii" *(Cassius Dio* LV, 30, 4).

[6] Foarte probabil că, destrămarea regatului lui Burebista curând după moartea acestuia (44 a.Ch.) şi înfrângerea suferită de către geto-daci şi bastarni în faţa romanilor în anul 28 a. Ch. *(Titus Livius, Periochae,* CXXXIV; *Florus* II, 26, 13, în *Izvoare I,* 525; *Cassius Dio* LI, 23, 2; LI, 24, 1–4) au contribuit la ocuparea mult mai uşoară a acestei regiuni de către sarmaţii. O confirmare în acest sens este mormântul nr. 4 de la Holmskoe ce se datează cândva în a doua jumătate a secolului I a.Ch. (Cf. pentru acest mormânt Gudkova, *Fokeev 1984,* 8–10, 21, 23–24, fig. 2; *Grosu 1990,* 40-41; *1995,* 157–158; *Bichir 1993,* 161; *Dzygovs'kyj 1993,* 70–71, 201).

La rândul său, Florus ne relatează că a avut loc o campanie militară romană condusă de Cn. Cornelius Lentulus împotriva sarmaţilor la Dunăre *(Florus* II, 29, 20, în *Izvoare I,* 527).

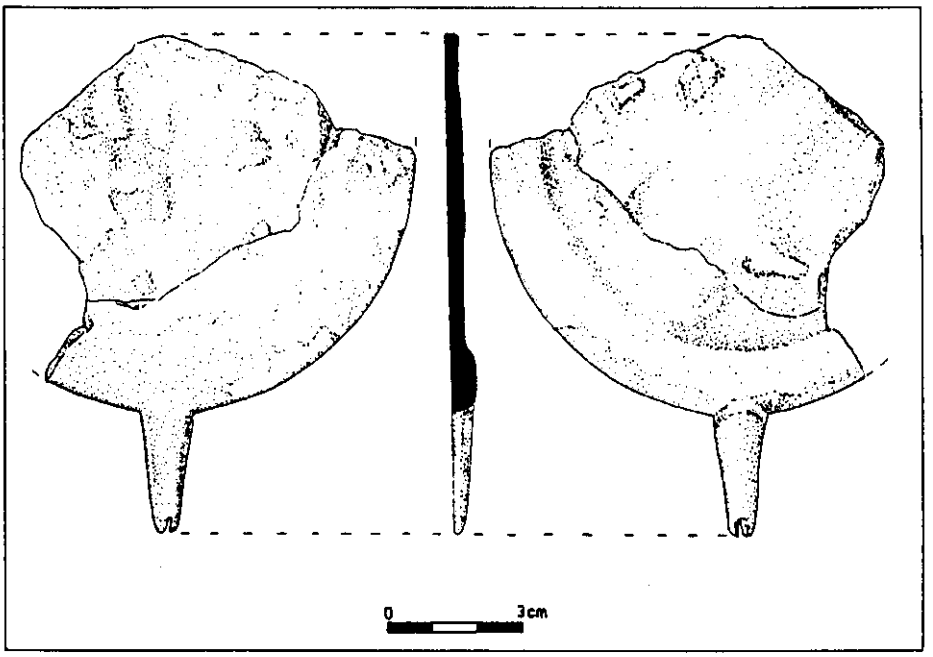

Fig. 13. Oglindă de bronz de la Poiana (după *Teodor, Nicu, Ţau 1999).*

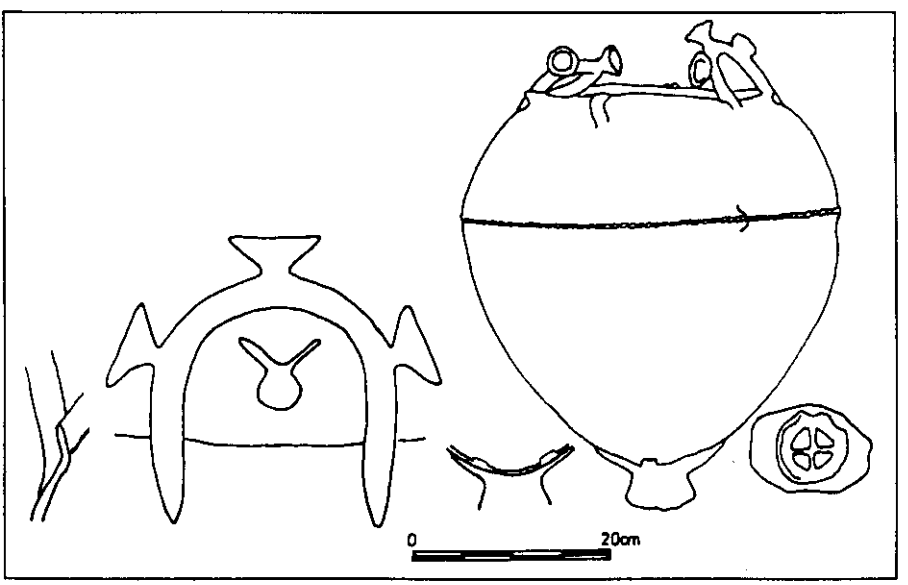

Fig. 14. Cazanul sarmatic de la Piatra Şoimului (după *Bichir 1993).*

Sarmații sunt menționați și de către Augustus în scurtul rezumat al faptelor sale mai de seamă, care a fost săpat în piatră și expus în diferite părți ale Imperiului. Astfel, din unul din pasaje aflăm că bastarnii, sciții și regii sarmaților de dincolo și de dincoace de fluviul Don au căutat să obțină prin solii prietenia poporului roman *(Res Gestae...*, V, 31, 51–53, în *Izvoare I,* 269).

O informație completă ce atestă pătrunderea sarmaților spre vest, până la gurile Istrului, din primele decenii ale secolului I p.Ch., o avem în operele lui Ovidiu, poet ce a fost exilat la Tomis în anii 8–18 p.Ch. Ovidiu ne spune că se află „într-un ținut aspru printre sarmați și geți" și se plânge că se află într-o regiune înspăimântătoare inter Sauromatus...Getasque *(Ovidiu, Tristele,* III, 3, 5–6), sau Sarmaticis locis *(Ovidiu, Tristele,* IV, 8, 16). El se teme că va muri aici și sufletul lui va rătăci inter Sarmatic... umbros *(Ovidiu, Tristele,* III, 3, 63). Poetul se întreabă dacă sarmații și geții îi vor citi vreodată poeziile *(Ovidiu, Tristele,* IV, 1, 94). În alte versuri el ne spune că a învățat limba geților și a sarmaților *(Ovidiu, Tristele,* V, 7, 13) și i-a cunoscut cu arma în mână *(Ovidiu, Ponticele,* II, 2, 95). Același autor îi amintește pe sarmați și în jurul Tomisului *(Ovidiu, Tristele,* V, 7, 13).

O relatare importantă referitoare la sarmații avem în cartea dedicată împăratului Tiberius din lucrarea *Viețile Cezarilor* a lui Suetonius. Astfel dintr-un pasaj aflăm că atunci când a abandonat problemele statului, Armenia a fost ocupată de parți, Moesia devastată de către daci și sarmați, iar Galliile de către germani *(Suetonius, Tiberius,* 41).

Din datele citate reiese clar că la sfârșitul secolului I a.Ch. – începutul secolului I p.Ch. sarmații atinseseră gurile Dunării și în alianță cu geto-dacii efectuau incursiuni la sud de Dunăre deranjând tot mai mult puterea în creștere a Romei în regiune.

Informații pertinente despre expansiunea triburilor sarmatice spre vest, cât și despre prezența și implicarea acestora într-o serie de evenimente politico-militare din secolul I p.Ch. în spațiul nord-vest pontic și Câmpia Pannonică, avem la mai mulți autori din această perioadă.

Astfel, Seneca, în lucrarea sa *Tieste,* face o precizare scurtă, dar interesantă, despre sarmații-alani: „Istrul care dă putință de fugă sălbaticilor alani" *(Seneca, Thyestes,* 629–630, în *Izvoare I,* 371). Relevantă este și o altă relatare a lui Seneca dintr-o altă lucrare a sa unde spune: „Dunărea să despartă teritoriile sarmaților de cele ale romanilor" *(Seneca, Quaestiones naturales,* 9, în *Izvoare I,* 369).

Lucan, nepotul lui Seneca și persoană cu mare trecere la curtea împăratului Nero, îi amintește și el pe sarmați. Astfel, în unul din pasajele operei sale *Pharsalia* îi menționează pe alanii, veșnic războinici, la porțile Caspiei (*Caspia claustra)* atunci când redă discursul lui Pompei către Deiotarus (*Lucan, Pharsalia,* VIII, 215–225, în *Latyšev 1949a,* 324–325). Într-un alt loc, Lucan îi menționează pe sarmați la Dunăre. Pasajul dat ne spune: „Cone locuită de barbari, unde își pierde apele sarmatice Istrul cu mai multe guri, dintre care una udă pe Peuce cea aruncată în mare, apoi Moesia..." *(Lucan, Pharsalia,* III, 200–203, în *Izvoare I,* 377). Același autor, în *Scholia Bernensia,* îi amintește pe sarmați la gurile Dunării *(Lucan, Scholia Bernensia,* III, 200–203, în *Latyšev 1949a,* 327), iar de alani spune că sunt un popor războinic care mult timp s-a opus romanilor și că trăiesc dincolo de Dunăre *(Lucan, Scholia Varia,* VIII, 223, în *Latyšev 1949a,* 334).

O informaţie destul de amplă despre triburile sarmatice avem în opera lui Pliniu cel Bătrân. În cartea a IV-a a lucrării sale relatează: „De acolo înainte, în general, sunt în adevăr triburi de sciţi, totuşi regiunile apropiate de ţărm au fost ocupate de diferite populaţii, când de geţi, numiţi de romani daci, când de sarmaţi, numiţi de greci sauromaţi, şi dintre ei de hamaxobi sau de aorşi, când de sciţi degeneraţi şi născuţi din sclavi sau de troglodiţi, apoi de alani şi de roxolani, iar în părţile de mai sus, între Dunăre şi Pădurea Hercinică, până la lagărele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia şi la hotarele de acolo cu germanii; câmpiile şi şesurile sunt stăpânite de sarmaţii iazigi, iar munţii şi pădurile de daci împinşi de primii până la râul Pathissus" *(Pliniu cel Bătrân* IV, 80, în *Izvoare I,* 403). Tot el îi aşează pe siraci nu în Caucaz, ci în zona Niprului de Jos şi pe toată fâşia numită Alergarea lui Ahile *(Pliniu cel Bătrân* IV, 83, în *Latyšev 1949a,* 280), iar în cartea a VI-a a operei sale îi menţionează pe aorşi şi în zona Mării Caspice *(Pliniu cel Bătrân* VI, 48, în *Latyšev 1949a,* 304–305), acolo unde îi pomeneşte şi Strabon în *Geografia* sa *(Strabon* XI, 5, 8). În perioada când Pliniu cel Bătrân a scris *Istoria naturală* situaţia etnică şi politică în nordul Mării Negre se schimbase substanţial datorită faptului că pe la mijlocul secolului I p.Ch. o parte a aorşilor şi siracilor s-au mişcat spre vest fiind împinşi de alani. Astfel, aorşii şi siracii au împins la rândul lor, mai spre vest, şi celelalte triburi sarmatice, fapt ce este dovedit de creşterea vestigiilor arheologice ce aparţin sarmaţilor de la vest de râul Bug (Cf. *Ščukin 1989,* 70–84; *1989a,* 31–55; *Grosu 1990; 1995,* 133–186; *Simonenko, Lobaj 1991; Kostenko 1993; Bichir 1993,* 135–169; *Dzygovs'kyj 1993; Babeş 1999,* 223–239; *Sîrbu, Bârcă 2000a,* 243–263).

Un alt pasaj important ce se referă la sarmaţi este cel din opera lui Flavius Josephus. Din rândurile acestuia aflăm că în iarna anilor 69–70 p.Ch. sarmaţii au atacat Moesia, zdrobind totul în cale, fiind ucis însuşi guvernatorului provinciei, Fonteius Agrippa; în locul acestuia a fost trimis Rubrius Gallus, care a reuşit cu greu să restabilească ordinea *(Josephus Flavius* VII, 4, 3, în *Izvoare I,* 416–417).

Informaţii relevante, deşi puţine privitoare la sarmaţi, ne-a lăsat Tacitus. În lucrarea sa *Anale* el îi aminteşte pe sarmaţii iazigi care în anul 50 p.Ch. l-au sprijinit cu cavaleria lor pe Vannius în lupta acestuia cu suebii *(Tacitus, Anale* XII, 29–30). Informaţii foarte concrete despre unele triburi sarmatice avem în aceeaşi lucrare când descrie conflictul romano-bosporan, în care sarmaţii siraci, conduşi de regele Zorsines, au participat ca aliaţi ai lui Mithridates al VIII-lea, iar Cotys şi romanii au angajat de partea lor pe sarmaţii aorşi conduşi de regele Eunones *(Tacitus, Anale,* XII, 15–21).

Din opera *Istorii* a aceluiaşi autor aflăm că în iarna anilor 67/68 p.Ch. sarmaţii roxolani trec Dunărea şi măcelăresc două cohorte romane *(Tacitus, Istorii* I, 79), iar în iarna următoare profitând de războiul civil de la Roma, după moartea lui Nero, catafractarii roxolani, în număr de 9 000, au jefuit Moesia *(Tacitus, Istorii* I, 79). După cum reiese şi din acest pasaj, roxolanii constituiau forţa sarmatică principală din nord-vestul Mării Negre, de unde atacau Imperiul Roman, în schimb, fraţii lor, iazigii, care de câteva decenii se aflau în Câmpia Pannonică, îşi ofereau serviciile romanilor *(Tacitus, Istorii* III, 5, 1).

În urma analizei şi comparării informaţiilor din lucrările autorilor mai sus amintiţi cu cele din lucrarea lui Strabon se poate constata că în prima jumătate a secolului I Ch. a avut loc o mişcare a triburilor sarmatice spre vest. Astfel, dacă la Strabon iazigii sunt aşezaţi undeva între *Tyras* şi *Borysthenes*, roxolanii între *Borysthenes* şi *Tanais*, iar aorşii şi siracii între *Tanais*, *Lacus Maeotis* şi *Mare Caspium* (Fig. 1), atunci din relatările autorilor sus citaţi se poate constata că aorşii şi roxolanii se află undeva la nord de Dunăre, iar mai la est siracii şi alanii. Iazigii în schimb sunt menţionaţi ca populând Câmpia Pannonică (Fig. 2) unde sunt atestaţi de către Tacitus ca aliaţi a lui Vannius *(Tacitus, Anale* XII, 29–30). În ceea ce priveşte informaţiile privitoare la siraci şi aorşi, din cartea a VI-a a lui Pliniu, se pare că acestea reflectă o realitate istorică ce duce la concluzia că o parte a aorşilor au rămas pe locurile vechi de locuire, unde mai târziu îi fixează şi Ptolemeu *(Ptolemeu* VI, 14, 9–10, 13), parţial independenţi, parţial amestecaţi cu alanii (Cf. Fig. 2)[7].

În sfârşit trebuie remarcat că menţionarea alanilor în relatările unora dintre autorii sus citaţi, în pofida existenţei unor îndoieli *(Simonenko, Lobaj 1991,* 72–73; *Simonenko 1992,* 160), în a doua jumătate a secolului I p.Ch. se poate vorbi de o prezenţă a unui grup de alani în nord-vestul Mării Negre, care au rămas aici în urma incursiunilor de la Dunărea de Jos *(Skripkin 1986,* 91; *1996,* 160–168; *Jacenko 1993a,* 83, 85–86). Unii autori consideră că aceştia s-au amestecat cu aristocraţia aorsă *(Jacenko 1993a,* 86), iar alţii că au rămas aici ca un grup separat *(Skripkin 1996,* 160–168).

Un alt izvor scris, dar de data aceasta epigrafic, care face referire la sarmaţi dar şi geto-daci, este inscripţia (elogiu funebru) de la Tibur (CIL XIV, 3608), în care se face o trecere în revistă a activităţii lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus în calitatea sa de legat al provinciei Moesia între anii 57/60–67 p.Ch. *(Pârvan 1926,* 103; *Stein 1940,* 28–31; *Condurachi 1958,* 119–130; *Pippidi 1967,* 287–301; *Suceveanu 1971,* 112–120; *1977,* 20–22; *Vogel-Weidemann 1982,* 407; *Canole, Milns 1983,* 186 sqq.; *Gostar, Lica 1984,* 44–49; *Karyškovskij, Klejman 1985,* 91; *Zubar 1988,* 20; *1994,* 26–27; *Leschhorn 1993,* 76; *Petolescu 1995,* 23–24; *Bogdan Cătăniciu 1997,* 27 sqq.; *Bârcă 1997a,* 939 sqq.). Fără a intra în prea multe amănunte trebuie doar menţionat că printre isprăvile relatate de această inscripţie este strămutarea transdanubienilor, reprimarea intenţiilor agresive ale sarmaţilor, „a adus regi necunoscuţi ori duşmani poporului roman, pe malul Dunării să se închine steagurilor romane. Regilor bastarnilor şi roxolanilor le-a restituit fiii lor prinşi ori luaţi înapoi de la duşmanii lor, iar regelui dacilor pe fraţii; de la unii dintre ei a luat în schimb ostatici". Privită în contextul politicii romane din această perioadă ne simţim obligaţi să atragem atenţia asupra unor detalii care au o importanţă majoră în economia lucrurilor. Ţinem să precizăm că întreaga acţiune a lui Aelianus a fost îndreptată împotriva acelor sarmaţi care cu siguranţă nu erau roxolani. Credem că

[7] În urma analizei informaţiei lui Pliniu s-a ajuns la concluzia că acesta şi-a luat informaţia de la Mithridates VIII, regele Bosporului (care a locuit la Roma între 49–68 p.Ch.), de partea căruia au luptat sarmaţii siraci ce au fost înfrânţi de aorşi şi romani; o altă sursă de informaţie a fost cea de la guvernatorii Moesiei Flavius Sabinus şi Tiberius Plautius Silvanus ale căror legiuni s-au luptat cu triburile sarmatice (Cf. *Vinogradov 1994,* 165).

folosirea denumirii de sarmaţi vrea să evidenţieze faptul că este vorba de alte neamuri sarmatice decât roxolanii. De altfel, în inscripţie se spune clar că Aelianus „a adus regi, până atunci necunoscuţi nouă ori duşmani poporului roman, pe malul Dunării" *(Pârvan 1926,* 103). Or, din câte ştim, din informaţiile autorilor antici, dar şi din descoperirile arheologice, roxolanii nu puteau fi acei necunoscuţi din simplul motiv că aceştia locuiau încă din prima jumătate a secolului I p.Ch. în apropierea „hotarelor" romane, iar din secolul al II-lea a.Ch. în nordul Mării Negre. Mai mult decât atât, faptul că regelui roxolanilor i-au fost înapoiaţi fiii denotă că aceştia aveau o relaţie specială cu romanii şi că nu puteau fi acei sarmaţi care s-au ridicat împotriva romanilor. Ţinând cont de relatările lui Seneca, Lucan şi Pliniu cel Bătrân, cât şi de mormintele cu trăsături şi elemente estice izbitoare (Cf. pentru aceste elemente şi trăsături *Jacenko 1993,* 60–72; *1993a,* 83–88; *Skripkin 1990,* 188–222; *1996,* 160–168), precum cele de la Porogi *(Simonenko, Lobaj 1991),* Mokra *(Ščerbakova, Kašuba 1993),* Hruşca *(Grosu 1986,* 258–261; *1990,* 53, fig. 16D), Kovalevka *(Kovpanenko 1986)* etc., credem că acei sarmaţi necunoscuţi sunt, cel mai probabil, alani *(Jacenko 1993a,* 86 consideră că ajunşi în nord-vestul Mării Negre alanii s-au contopit cu aristocraţia aorsă).

Cert este că, informaţiile din această inscripţie confirmă încă o dată în plus pătrunderea de noi triburi sarmatice în nord-vestul Mării Negre, moment ce este sesizabil, după cum am văzut, şi în izvoarele literare.

Un alt izvor epigrafic important pentru problema sarmaţilor din zona nord-vest pontică care confirmă unele informaţii din elogiul de la Tibur, este fragmentul de inscripţie descoperit în 1984 la Mangup (Crimeea) *(Sidorenko 1988,* 86–87; *Vinogradov 1990,* 32, nota 3; *1994,* 166–169, notele 91, 93, 95). În urma analizei textului inscripţiei, Ju. G. Vinogradov a ajuns la concluzia că inscripţia provine de la Olbia *(Vinogradov 1994,* 166–167, notele 89, 90). Din primele rânduri ale inscripţiei întregite de autorul mai sus amintit, aflăm că un cetăţean al Olbiei, numele lui nu este cunoscut inscripţia fiind fragmentară, în perioada când „o mare parte a grâului a fost distrus din cauza secetei" a obţinut hrană salvând astfel poporul de la foame. Interesantă pentru noi este următoarea informaţie din inscripţie. Din ea aflăm că el a efectuat o misiune diplomatică la guvernatorii Moesiei (Sabinus) şi Aelianus, „bărbaţi mari şi demni de cea mai înaltă preţuire pentru mărinimia lor" şi că o parte din cerinţele lui au fost îndeplinite *(Vinogradov 1994,* 167, notele 91, 92), obţinând încă o dată pâine pentru oraş.

Este foarte importantă următoarea clauză din inscripţie din care aflăm că în acel moment, când se afla în Moesia în misiune diplomatică, a început mişcarea sarmaţilor şi războiul. El l-a anunţat pe guvernator că ştia de situaţia grea şi a încheiat cu Roma o alianţă *(Vinogradov 1994,* 167, nota 93).

Din următoarele rânduri ale inscripţiei care s-au păstrat aflăm că acelaşi personaj a efectuat o misiune diplomatică la Umabios şi la marii regi din Aorsia *(Vinogradov 1994,* 167–168 şi nota 96). În urma analizei acestor rânduri s-a ajuns, pe bună dreptate, la concluzia că evenimentele tulburătoare şi războiul sunt aceleaşi cu cele din elogiul de la Tibur, adică mişcarea sarmaţilor stopată de Aelianus *(Vinogradov 1994,* 167 şi nota 94). Mai mult decât atât, amintirea ţării aorşilor, cât şi numele de Umabios, dar şi expresia marii regi ai Aorsiei dovedesc încă o dată cât de complexă era situaţia în această regiune la începutul celei de-a doua jumătăţi a

secolului I p.Ch. Cert este că informaţiile din această inscripţie ne confirmă faptul că în această perioadă avem de-a face cu o situaţie tensionată în regiune datorată, într-o oarecare măsură, şi pătrunderii de noi triburi sarmatice, pătrundere ce a dus la o destabilizare a situaţiei în zona nord şi nord-vest pontică.

Astfel, avem două izvoare epigrafice, unul latinesc şi altul grecesc, care conţin informaţii ce se referă parţial la aceleaşi evenimente ce au avut loc în nord-vestul şi nordul Mării Negre, ambele confirmând relatările izvoarelor literare care au surprins mişcarea sarmaţilor spre vest (Pentru evenimentele care au cauzat aceste mişcări ale sarmaţilor spre vest Cf. *Jacenko 1993,* 60–72; *1993a,* 83–88; *Skripkin 1990,* 190–222; *1996,* 160–168; *Tuallagov 1997,* 147–153. Pentru originea alanilor pe baza izvoarelor scrise vezi *Gabuev 2000,* 50–62).

În ceea ce priveşte sarmaţii iazigi din Câmpia Pannonică, aceştia, potrivit relatării lui Cassius Dio, au intrat în conflict cu romanii în anul 89 Ch., când au venit în sprijinul suebilor devastând Pannonia *(Cassius Dio* LXVII, 7, 2; vezi în acest sens la *Mócsy 1974,* 82 sqq.). Câţiva ani mai târziu, şi anume în anul 92 Ch., a avut loc un nou atac al sarmaţilor iazigi împotriva Moesiei Superior soldat cu masacrarea legiunii a XXI *Rapax.* Datorită intervenţiei rapide situaţia s-a ameliorat, iar iazigii au fost înfrânţi *(Suetonius, Domitianus,* 6, 1). Vorbind despre războaiele daco-romane din vremea lui Traian, Dio Cassius *(Cassius Dio* LXVIII, 10, 3), ne lasă să înţelegem că iazigii fuseseră neutri în timpul primului război daco-roman, neutralitate ce a favorizat pe romani *(Mócsy 1974,* 94, consideră că iazigii au fost aliaţii Romei). O confirmare în acest sens este şi faptul că după încheierea păcii din 102 p.Ch. Decebal i-a atacat pe iazigi ocupând un teritoriu ce le aparţinea, dar pe care Traian, la sfârşitul celui de-al doilea război, nu li l-a restituit, deşi iazigii îi solicitaseră (Cf. *Opreanu 1998,* 48). Faţă de sarmaţii iazigi din câmpia dintre Tisa şi Dunăre, care aveau relaţii bune cu romanii în timpul confruntărilor cu dacii, sarmaţii roxolani au fost aliaţii dacilor. O dovadă în acest sens sunt evenimentele din iarna anilor 101–102 p.Ch., când a avut loc atacul asupra Moesiei Inferioare (Cf. *Petolescu 1991,* 64 sqq.). Pentru a se asigura că roxolanii nu îi vor mai sprijini pe daci, se pare că Traian, în preajma celui de-al doilea război dacic, a plătit stipendii roxolanilor (Cf. *Opreanu 1994,* 207), la care au participat şi roxolanii, fapt confirmat de reprezentarea catafractarilor roxolani pe Columna lui Traian (Cf. *Cichorius 1896,* pl. XXIII, XXVIII, XXIX) şi inscripţia de la Adamclisi *(Tropaeum Traiani),* unde sunt menţionaţi sarmaţii *[devicto exerc]itu D[acorum et Sarmata]rum...* (Cf. *Petolescu 1991,* 54, nota 265; *1995a,* 224). La aceste două izvoare se mai adaugă informaţiile dintr-o scrisoare a lui Pliniu cel Tânăr către împăratul Traian *(Pliniu cel Tânăr, Ad Traianum Epistolae,* 74, 1–3, în *Izvoare I,* 479. Pentru analiza relatărilor din această scrisoare vezi *Tudor 1956,* 19–30, cu toată bibliografia şi opiniile) din care aflăm că un anume Callidromus, sclav al lui Laberius Maximus, guvernatorul provinciei Moesia Inferior în anii 100–102 p.Ch., a fost luat prizonier în Moesia de către Susagus[8]; de la care Callidromus a trecut la Decebal, care l-a trimis mai apoi lui Pacoros al II-lea, regele parţilor[9].

---

[8] Căpetenie sarmată care a participat la invazia Moesiei Inferioare în iarna anilor 101–102 Ch. a cărui nume era bine cunoscut lui Traian pentru ca Pliniu cel Tânăr să-i mai menţioneze rangul.

[9] Solii care l-au dus în dar pe Callidromus regelui part au străbătut lungul drum, cel mai probabil, pe la nordul Mării Negre, prin teritoriile locuite de sarmaţii roxolani, aorşi, siraci şi alani care mai mult ca sigur erau favorabili lui Decebal.

Cert este că, pe baza informaţiilor din izvoarele literare şi epigrafice, se poate constata că începând cu secolul I a.Ch. geto-dacii au intrat în contact cu iazigii, roxolanii, siracii şi aorşii, iar din a doua jumătate a secolului I p.Ch. şi cu alanii.

Despre cercetările arheologice se poate afirma că şi ele au avansat în ultimele decenii. Astfel, descoperirile ne arată că din a doua sfârşitul secolului I a.Ch. sarmaţii încep să se aşeze în spaţiul de la vest de Nistru. O dată cu secolul I p.Ch. numărul descoperirilor sarmatice creşte simţitor (Cf. *Grosu 1990; 1995,* 133–186; *Bichir 1993,* 161–163; *Dzygovs'kyj 1993; Babeş 1999,* 230 sqq.)[10].

În ceea ce priveşte descoperirile de morminte sarmatice, ce se datează în secolul I p.Ch., în spaţiul locuit de geto-daci de la vest de Prut, se poate afirma că ele nu lipsesc, chiar dacă sunt într-un număr mai mic (Cf. *Bichir 1993,* 133–169; *Babeş 1999,* 230 sqq.; *Sîrbu, Bârcă 2000,* 243–263.). În legătură cu aceste morminte sarmatice din spaţiul de la vest de Prut trebuie spus că o parte din ele reprezintă înmormântări secundare în tumuli din alte perioade, iar altele sunt morminte plane. În ceea ce priveşte orientarea scheletelor, este de menţionat că majoritatea lor sunt orientate N–S, dar sunt şi câteva în care defuncţii sunt orientaţi NNE–SSV, NV–EV, E–V, SV–NE, V–E, ESE–VNV şi VSV–ENE (Cf. *Bichir 1993,* 135–169).

În ceea ce priveşte prezenţa sarmatică timpurie în Dobrogea, situaţia nu este încă destul de limpede. La Tomis şi Callatis cercetările efectuate până în prezent nu au putut aduce lămuriri edificatoare în ceea ce priveşte prezenţa timpurie a sarmaţilor în Dobrogea. O prezenţă sarmată în secolul I p.Ch. în Dobrogea este indicată de mormântul secundar nr. 2 din tumulul XXX de pe teritoriul histrian. Mormântul, de inhumaţie, era prevăzut cu o nişă – singurul caz de acest fel din necropola tumulară – şi a aparţinut unui copil. Pe baza mobilierului funerar, mai ales a unei căni din argilă galbenă cu firnis portocaliu gălbui şi a unei fibule de bronz cu corpul puternic profilat, mormântul a fost datat în a doua jumătate a secolului I p.Ch. *(Alexandrescu 1966,* 220, fig. 51; 221, 513, pl. 81/XXX, 2, 533, pl. 101/XXX, 2). Cert este că descoperirile sarmatice din Dobrogea, databile în secolul I Ch., sunt extrem de puţine, în ciuda informaţiilor destul de exacte oferite de izvoarele literare antice, dar, probabil, este vorba de un stadiu al cercetărilor şi nu de lipsa lor.

Deocamdată nu cunoaştem descoperiri sarmatice, certe, în Muntenia, din secolele I a.Ch.–I p.Ch., şi nici nu s-au sesizat influenţe majore ale acestora în aşezările geto-dacilor (*Sîrbu 1986,* 189–197; *Bichir 1996,* 297–312 cu toată bibliografia. Vezi în acest sens şi *Harhoiu 1993,* 41–51; *Babeş 1999,* 223–239). Ilustrativ, în acest sens, este aşezarea de la Grădiştea, judeţul Brăila, care îşi încetează existenţa cândva la începutul erei creştine, unde nu s-au descoperit încă piese sarmatice şi nu s-au sesizat nici influenţe ale acestora asupra inventarului geto-dacilor *(Sîrbu 1996,* 109–110). Prezenţa unor vase sarmatice la Piscul Crăsani, dată unde încetarea locuirii a fost datată la începutul celui de-al treilea sfert al secolului I a.Ch. *(Conovici 1985,* 76–77), este insolită (Cf. *Bichir 1996,* 298–299) şi nu este confirmată, deocamdată, de alte descoperiri (chiar dacă am presupune continuarea vieţuirii aici până în epoca lui Augustus, cum ar părea după unele vestigii).

[10] După cunoştinţele noastre la ora actuală numărul mormintelor sarmatice din secolul I p.Ch. este mult mai mare.

Lipsa sau extrema raritate a descoperirilor sarmatice din Muntenia este oarecum surprinzătoare, întrucât zona de câmpie este tocmai aceea cu care aceşti nomazi ai stepelor erau obişnuiţi şi care corespundea nevoilor economiei lor pastorale, loc de unde se puteau întreprinde şi expediţii de jaf în dreapta Dunării *(Sîrbu 1986,* 193), mai ales că de la începutul erei creştine se constată încetarea locuirii în aproape toate aşezările getice pe care le cunoaştem *(Vulpe 1966,* 16).

Mormintele sarmatice din Muntenia, cunoscute până acum, au fost datate doar în secolele II–III p.Ch. *(Bichir 1972,* 137–177; *1977,* 167–197; *1985,* 1164–1177; *1996,* 297–312; *Harţuche 1980,* 191–251). Cu toate acestea, nu este exclus ca unele să poată fi datate şi în secolul I Ch., în urma unor noi reevaluări, aşa cum ar putea fi vorba de „tezaurul de la Buzău" *(Harhoiu 1993,* 41–51), dacă acesta întradevăr provine de pe teritoriul judeţului Buzău (Vezi în acest sens opinia lui Gh. Bichir *(Bichir 1996,* 301 sqq.). În studiul său dedicat „tezaurului de la Buzău" R. Harhoiu a încercat să reevalueze datarea unor morminte din Muntenia *(Harhoiu 1993,* 45 sqq.; vezi şi *Babeş 1999,* 234 sqq.) însă această redatare a fost respinsă de Gh. Bichir *(Bichir 1996,* 297–312). Recent şi M. Babeş, într-un studiu destul de amplu, a coborât datarea unor morminte sarmatice din sudul Moldovei şi Muntenia din prima jumătate a secolului al II-lea p.Ch. în a doua jumătate a secolului I p.Ch. *(Babeş 1999,* 234 sqq.). Fără a intra în amănunte, trebuie să menţionăm că, deşi nu este exclus ca în urma unei analize mai cuprinzătoare unele morminte să poată fi datate cu siguranţă în a doua jumătate a secolului I p.Ch., totuşi coborârea datării pentru o serie de morminte va fi posibilă doar în urma unei analize minuţioase a acestora. Deocamdată însă, este dificil de separat mormintele de la sfârşitul secolului I p.Ch. de cele de la începutul secolului al II-lea p.Ch.

Desigur, prezenţa unor morminte sarmatice izolate din a doua jumătate a secolului I p.Ch. în câmpia Munteniei n-ar trebui să surprindă, întrucât sarmaţii sunt menţionaţi frecvent în izvoarele literare în legătură cu incursiunile în posesiunile romane de la sud de Dunăre, cât şi ca aliaţi ai geto-dacilor. Totuşi nu putem vorbi de aşezarea acestora în zonă, fapt ce nu ar fi fost acceptat de Imperiul Roman care a aplicat pentru acest teritoriu politica „spaţiului de siguranţă" (Cf. *Strobel 1989,* 16 sq., 55 sq.; *Babeş 1994,* 49–56; *Opreanu 1998,* 31 sqq.).

În ceea ce priveşte sarmaţii iazigi aşezaţi în câmpia dintre Dunăre şi Tisa[11], teritoriu locuit de geto-daci cu mult înaintea venirii iazigilor (Vezi în acest sens *Párducz 1941,* 24–66; *1956a,* 18–30; *Visy 1970,* 5–29; *Crişan 1977,* 277–279;

[11] În legătură cu modul în care au ajuns în teritoriul dintre Dunăre şi Tisa cât şi a perioadei opiniile sunt diferite. Astfel, *Mócsy 1974,* 37 sugera o legătură între acţiunile lui Cn. Lentulus şi aducerea iazigilor; *Wilkes 1983,* 259 aprecia că iazigii au ajuns în Câmpia Pannonică, fie spre sfârşitul domniei lui Augustus, fie prin anii 17–20 p.Ch.; *Dumitraşcu 1993,* 72–76 consideră că iazigii au venit aici în jurul anului 20 p.Ch. chemaţi din motive politice de romani; *Bichir 1976,* 209 *şi Crişan 1977,* 279 consideră că iazigii pătrund în număr mare în câmpia dintre Dunăre şi Tisa în timpul lui Tiberius (cca. anul 20 p.Ch.); *Opreanu 1994,* 194; *1998,* 31 înclină şi el spre idea că iazigii au fost aduşi între Dunăre şi Tisa cu sprijinul romanilor în jurul anului 20 p.Ch.; *Benea 1996,* 115 este de părerea că iazigii au ajuns în Câmpia Pannonică în urma unei pătrunderi lente, fără amestec roman, în prima jumătate a secolului I Ch.; *Ščukin 1989,* 76–77 consideră că iazigii au apărut în Câmpia Pannonică în jurul anului 50 p.Ch. Acelaşi autor în urma unei analize a vestigiilor iazige timpurii a ajuns la concluzia că acestea nu sunt mai timpurii de a doua jumătate a secolului I p.Ch.

Dumitraşcu 1993, 73 sqq.), este greu de spus dacă aceştia au venit aici din proprie iniţiativă sau au fost aduşi de romani pentru a-i interpune între daci, suebi şi Imperiu. Cert este că, menţionarea iazigilor ca aliaţi a lui Vannius în anul 50 p.Ch. şi lipsa vestigiilor iazige mai timpurii de-a doua jumătate a secolului I Ch. ne face să credem că aceştia s-au aşezat în acest spaţiu, cel mai probabil, cu ceva înainte de anul 50 p.Ch. Venirea iazigilor în acest spaţiu[12] a dus cu sine – după relatarea lui Pliniu cel Bătrân – împingerea dacilor din zona de câmpie în munţi şi până la Tisa *(Pliniu cel Bătrân* IV, 80, în *Izvoare I,* 403). Notăm că şi Ptolemeu dă ca graniţă de vest a Daciei (libere nu a celei romane) tot râul Tisa *(Ptolemeu* III, 8, 1, în *Izvoare I,* 541. Credem că Ptolemeu confundă Tisa cu râul Tibiscos).

Descoperirile arheologice şi unele detalii consemnate de Pliniu cel Bătrân şi Tacitus ne arată că sarmaţii iazigii s-au stabilit iniţial în jumătatea de nord a câmpiei dintre Dunăre şi Tisa *(Mócsy 1954,* 117; *1974,* 95; *Párducz 1956,* 170, fig. 4. *Vaday 1989,* 205)[13]. Din zona ocupată iniţial, iazigii au început să pătrundă şi în sudul câmpiei, iar după înfrângerea dacilor de către romani şi crearea provinciei Dacia, iazigii trec Tisa şi încep ocuparea teritoriului de la est de râu (Cf. *Párducz 1956,* 170, fig. 3; *Vaday 1989,* 205–206 cu toată bibliografia).

Aşezarea sarmaţilor iazigi pe teritoriul dintre Dunăre şi Tisa n-a însemnat dispariţia dacilor de aici. Descoperirile arheologice făcute de-a lungul deceniilor în câmpia tiso-dunăreană ne arată că o parte a acestora a continuat să viеţuiască în primele secole p.Ch. în această regiune împreună cu noii veniţi, atât în stânga cât şi în dreapta Tisei *(Párducz 1956a,* 18–30; *Visy 1970,* 5–29; vezi în acest sens şi *Dörner 1971,* 681–692; *Dumitraşcu 1993,* 72–76)[14]. Mai mult decât atât, pe baza descoperirilor arheologice se poate afirma cu încredere că dacii au întreţinut relaţii de schimb cu noii veniţi pe tot parcursul primelor secole Ch. O dovadă în acest sens sunt mormintele sarmatice în care apare frecvent ceramica dacică precum în cele de la Felsõpusztaszer, Hódmezõvásárhely-Kakasszék, Jánosszállás, Szentes-Sárgapart, Orgovány, Törökszentmiklós, Mezõtárkány-Laposhalom, Maklár-Koszpéridomb, Füzesabony-Kettõshalom, Szeged, Csésze, Fazék, Şimand etc. (Cf. *Visy 1970,* pl. II/4, 6–7, III/1–5; *Vaday 1989,* fig. 54; *Dumitraşcu 1993,* 73–74 cu toate descoperirile şi bibliografia; *Havassy 1998,* nr. 102, 104.). Astfel, pe baza acestor date se poate afirma cu încredere că sarmaţii iazigi au convieţuit cu dacii din acest spaţiu şi au întreţinut relaţii de natură economică.

Revenind la spaţiul de la est şi sud de Carpaţi, trebuie spus că descoperirile arheologice, după cum vom vedea, arată că în secolele I a.Ch.–I p.Ch. geto-dacii au întreţinut relaţii economice şi politico-militare cu sarmaţii, iar de la un moment dat chiar vor convieţui în acelaşi spaţiu.

---

[12] Nu este exclus ca la venirea în câmpia tiso-dunăreană, iazigii să fi intrat în conflict cu populaţia dacică aflată aici.

[13] A. Mócsy admite că mărturiile arheologice demonstrează că evenimentul relatat de Pliniu cel Bătrân se referă numai la partea de nord-vest al câmpiei tiso-dunărene şi că în secolul I p.Ch. dacii sunt încă stăpânii părţii de sud şi de est al acestei câmpii, inclusiv a teritoriului din răsăritul Tisei *(Mócsy 1954,* 125).

[14] Contrar datelor arheologice A. Vaday consideră că populaţiile găsite în partea nordică a câmpiei dintre Tisa şi Dunăre au fost înfrânte şi izgonite de iazigi *(Vaday 1989,* 205).

Sub tumulii de la Brad *(Ursachi 1986,* 106–110, fig. 1–10; *Sîrbu 1994,* 124) şi de la Răcătău *(Căpitanu 1986,* 119–120; *Sîrbu 1994,* 128) s-au descoperit gropi imense, de formă dreptunghiulară sau trapezoidală, uneori prevăzute cu trepte sau postamente, cu diametre de până la 4,60 × 4,40 m şi adâncimea de maximum 6,00 m (T 4 de la Răcătău). Astfel de gropi nu se mai întâlnesc în descoperirile din restul lumii geto-dacice *(Sîrbu 1994,* 130)[15]. În schimb, gropi de acest tip, de dimensiuni mai mari sau mai mici, sunt caracteristice pentru mormintele principale din tumulii ridicaţi de sarmaţi pe întregul spaţiu locuit de aceştia (Cf. *Arheologija SSSR 1989,* 165, 192, pl. 63/1, 2, 4, 7, pl. 73/25–27; *Grosu 1995,* 149).

Deşi nu cunoaştem morminte sarmatice de acest tip la vest de Prut, nu este exclusă o influenţă a acestora asupra aristocraţiei dacice, mai ales dacă avem în vedere restul descoperirilor sarmatice din cele două aşezări sau din necropolele lor.

De asemenea, în aproape toate aşezările geto-dacice mai importante din Moldova au fost descoperite, pe parcursul anilor, atât piese ceramice, cât şi produse de altă factură, sarmatice.

În cetăţuia de la Barboşi au fost descoperite în stratul de cultură mai multe fragmente ceramice sarmatice, cât şi un vas întreg (fig. 11/2) *(Sanie 1988,* 87, pl. 10/2; *Bichir 1993,* 137, fig. 2/3). O prezenţă mai bogată de produse sarmatice avem în aşezarea geto-dacică de la Răcătău, unde au fost descoperite câteva vase întregi şi întregibile (fig. 11/1, 4) *(Căpitanu 1986–1987,* 124–125; *Bichir 1993,* 137, fig. 2/1–2). Unul din vasele de la Răcătău este de tipul celui de la Barboşi, cu deosebirea că ultimul nu are buza crestată *(Bichir 1993,* 137, fig. 2/1, 3), iar altul este identic cu un vas descoperit într-un mormânt sarmatic de la Bârlad *(Bichir 1993,* 137). Tot de la Răcătău, în necropola tumulară geto-dacică, s-a identificat un mormânt sarmatic, având scheletul întins pe spate şi orientat est-vest. Inventarul mormântului consta din două fibule de bronz „cu portagrafă înaltă", un vas-borcan modelat cu mâna şi un cuţitaş *(Căpitanu 1986,* 119; *Bichir 1993,* 138). După părerea lui V. Căpitanu mormântul ar putea fi datat la începutul secolului al II-lea Ch. *(Căpitanu 1986,* 119). Gh. Bichir nu exclude posibilitatea ca mormântul să aparţină secolului I Ch., fiind contemporan cu vasele ceramice din ultimul nivel de locuire din dava de aici, ce durează până în anii 105–106 p.Ch. *(Bichir 1993,* 138).

Ceramică sarmatică s-a descoperit şi în aşezările geto-dace de la Poiana *(Vulpe, Vulpe 1933,* 283, fig. 27/4, 11, 41/8, 43/9) şi Piatra Şoimului (Calu) *(Vulpe 1941,* 50, fig. 26/15). Recent, un vas sarmatic s-a găsit în aşezarea de la Orlovka (fig. 11/3), acesta fiind descoperit în nivelul de la sfârşitul secolului I p.Ch., alături de ceramică geto-dacică şi romană *(Vančugov, Sîrbu, Niculiţă, Bârcă 1999,* fig. 50/11; *Sîrbu, Bârcă 2000,* 47, fig. 13/7).

Prin intermediul sarmaţilor au ajuns, probabil, la geto-daci pixidele din os *(Vulpe, Vulpe* 1933, 322, fig. 108/18, 129/23–24, 32–33; *Vulpe 1941,* 215, fig. 29/7; *Teodor, Nicu, Ţau 1999,* fig. 28/5, 7–9, 29/1. Vezi în acest sens *Bichir 1976,* 208. Pentru descoperirile de pixide din os din lumea sarmatică vezi *Vjaz'mitina 1954,* 240, pl. V/10; *Vjaz'mitina şi colab. 1960,* 44, 78, 85, fig. 24/4, 64/4, 68/6; *Simonenko 1981,* 63, fig. 4/9–10; *Kovpanenko 1986,* 79–80, fig. 82–83; *Kostenko*

[15] Pentru a nu îngreuna textul am folosit prescurtarea **T** pentru tumul şi **M** pentru mormânt.

1983, fig. 12/39; *1993*, 109, fig. 16/32; *Arheologija SSSR 1989*, 188, pl. 80/14, 21; *Guščina, Zaseckaja 1994*, cat. 115, 127, 300, 322, pl. 12/115, 13/127, 32/300, 34/322) şi scarabeul din faianţă egipteană *(Vulpe şi colab. 1952*, 202, fig. 23/3; *Teodor, Nicu, Ţau 1999*, 76, fig. 14/1)[16] de la Poiana, dar şi unele dintre mărgelele din aşezările geto-dace din spaţiul est-carpatic. Tot prin intermediul sarmaţilor a ajuns, cel mai probabil, la geto-daci clopoţelul de la Poiana *(Vulpe, Vulpe 1933*, 344, fig. 126/10; *Bichir 1976*, 208)[17] şi albastronul din pastă de sticlă în dungi bleu şi cărămizii dispuse orizontal de la Bîtca Doamnei *(Sanie 1973*, 430, pl. 14/4, unde sunt menţionate şi analogii la Olbia şi Panticapaeum; *Bichir 1976*, 208)[18]. Un import din mediul sarmatic este în opinia noastră şi afumătoarea sferoidală cu orificii din cetatea dacică de la Brad (fig. 12/1) *(Ursachi 1995*, pl. 213/3), care este identică cu cea din T 2 M 2 de la Porogi (fig. 12/2) *(Simonenko, Lobaj 1991*, 34, fig. 23/2), dar şi cea, încă inedită, din aşezarea de la Poiana care are buza orizontală mult evazată şi decorată la fel ca şi afumătoarea din M 1 de la Vaslui şi cea din T 2 M 1 de la Porogi cu o linie incizată în zigzag, asociată în spaţiile libere cu puncte[19].

Nu este exclus ca prin intermediul sarmaţilor să fi ajuns în aşezările geto-dace de la Poiana *(Vulpe, Vulpe 1933*, 334, fig. 113/33–34, 40–44, 46–48; *Teodor, Nicu, Ţau 1999*, fig. 17–18), Patra Şoimului *(Vulpe 1941*, 57, fig. 41/14), Brad *(Ursachi 1995*, 243–244, pl. 209/27–32, 34–37, 332/27–30.), Răcătău *(Căpitanu 1976*, 65; *1989*, 103), Grădiştea *(Sîrbu 1996*, 36, fig. 122/14–15. Vezi pentru descoperirile de astfel de oglinzi şi în alte aşezări geto-dacice *Glodariu 1974*, 84–85, 249–250; *Bichir 1976*, 207; *Rustoiu 1996*, 169; *Crişan 2000*, 141, pl. 111/16–18; *2000a*, 243 fig. 4/9, 11 le consideră de proveniență romană sau grecească) unele dinte oglinzile cu discul rotund şi plat, realizare din bronz s-au dintr-un aliaj de metal alb. Oglinzile acestui tip au fost vehiculate intens de către sarmaţi la care acestea sunt frecvent întâlnite în ultimele secole a. Ch.–secolul I p.Ch. (Cf. *Hazanov 1963*, 62, 64; fig. 1/VI; *Moškova 1963*, 41, grupa I, tipul I, pl. 27/1–9; *Skripkin 1990*, 93, tipul 1.0, fig. 34/1–10; *Grosu 1990*, fig. 7B/8, 9A/7, 9B/4, 11B/1, 13A/1, 14B/9, 16A/2, 16V/1; *Kostenko 1993*, fig. 11/14, 17/27, 18/10, 26/24, 28/14, 29/30; *Simonenko 1993*, 28, 85, fig. 10/2G, 13/1V, 13/2V, 17/2B, 18/2G; *Marčenko 1996*, 19–20, tipul V; *Maximenko 1998*, fig. 65/5–6)[20]. Oglinzi de acest tip s-au descoperit şi în mormintele sarmatice din a doua jumătate a secolului I p.Ch. din spaţiul de la vest de Prut, la Ştefăneşti, Giurcani (T 1 M 8), Poiana (M 26) (Cf. *Bichir 1977*, 189; *1993*, 146, 152–156, fig. 7/9, 12/19), la care se mai adaugă cea

[16] Scarabeii din faianţă egipteană sunt foarte frecvent întâlniţi în mormintele sarmatice din secolul I p.Ch. în tot spaţiul nord-pontic.

[17] Clopoţeii sunt piese frecvent întâlnite în mormintele sarmatice pe parcursul primelor secole Ch. Cf. pentru descoperirile de clopoţei în lumea barbară *Nowakowski 1988*, 69–146 cu toată bibliografia.

[18] Aceste mici recipiente erau întrebuinţate pentru păstrarea parfumurilor.

[19] Informaţii amabile de la S. Teodor pentru care îi mulţumesc şi pe această cale.

[20] Confecţionarea lor nu necesita o tehnologie dificilă şi ca atare au fost produse în diferite medii culturale pe parcursul mai multor secole. Numărul extrem de mare a acestora în lumea sarmatică poate indica, ca şi în cazul altor tipuri de oglinzi utilizate de aceştia, că ele au fost produse, foarte probabil, chiar de ei.

din mormântul nr. 5 de la Drăguşeni-Ostrov *(Crîşmaru 1981,* 86, fig. 1/6). Un import cert din lumea sarmatică este oglinda discoidală cu marginea îngroşată şi mâner în formă de cui din aşezarea de la Poiana (fig. 13) *(Teodor, Nicu, Ţau 1999,* 30–31, 80, fig. 19)[21].

A.M. Hazanov considera că acestea au apărut în secolele III–II a.Ch. *(Hazanov 1963,* 62), iar K.F. Smirnov afirmă că ele au fost elaborate de sauromaţi în a doua jumătate a secolului al V-lea – începutul secolului IV a.Ch. *(Smirnov 1964,* 159, tipul X, fig. 15/4a, 38/17). La rândul său M.G. Moškova data aceste oglinzi în secolele IV–I a.Ch. *(Moškova 1963,* 42–43, pl. 28). Din secolul III a.Ch.–începutul secolului I a.Ch. datează oglinzile din mormintele sarmaţilor din regiunea Kuban I.I. Marčenko *(Marčenko 1996,* 21, fig. 4, tipul VII). Cea mai bună analiză a acestor oglinzi îi aparţine însă lui A.S. Skripkin, care, pe baza unui număr de 37 de astfel de piese, ce provin din mormintele din spaţiul de la est de Don, a constatat că în mormintele de secol IV a.Ch. astfel de oglinzi nu sunt, iar în cele datate în secolele IV–III a.Ch. ele nu sunt caracteristice *(Skripkin 1990,* 151). Mai mult decât atât, el a remarcat că în mormintele din tumulii de la Prohorovsk din această perioadă oglinzile cu marginea îngroşată şi mâner în formă de cui lipsesc *(Skripkin 1990,* 151), deşi sunt prezente o serie de oglinzi inclusiv cele doar cu marginea îngroşată. Toate acestea l-au făcut pe cercetătorul menţionat să încadreze din punct de vedere cronologic oglinzile acestui tip în intervalul secolelor III–I a.Ch., deşi precizează că acestea prevalează în complexele de la sfârşitul secolului al II-lea a.Ch.–secolul I a.Ch. *(Skripkin 1990,* 95, 151, fig. 44). O situaţie similară este şi în Asia Mijloci *(Skripkin 1990,* 151), dar şi în nordul Caucazului, unde astfel de oglinzi se întâlnesc cu precădere în complexele de secol II–I a.Ch. (Abramova 1983, 34–39, fig. 1; 1993, 93, fig. 31/1–24). În mediul sarmatic timpuriu din zona nord pontică (sec. II–I a.Ch.) astfel de oglinzi au fost descoperite la Carivka (T 2 M 2) *(Simonenko 1994,* fig. 6/12.), Mihajlovka *(Smirnov 1984,* 91, fig. 42/6), Razdol'skoe i Novoselki (T 3 M 4) *(Smirnov 1984,* 84, fig. 37/1; *Polin 1992,* 129, fig. 19/9; *Simonenko 1994,* 42–43, fig. 6/11; *1994a,* 108), Žovnino *(Simonenko 1994,* 43; *1994a,* 115, fig. 2/4) şi Sokolovo (T 1 M 1) *(Smirnov 1984,* 107, fig. 50/1; *Simonenko 1994a,* 109, fig. 8).

În legătură cu tipul de oglindă în discuţie mai trebuie menţionat că acesta are aceeaşi formă şi tip de ornament în întreaga lume sarmatică, iar cele mai multe dintre oglinzi provin din mormintele sarmatice din spaţiul de la est de Don, regiunea Kuban, cât şi din Caucaz *(Moškova 1963,* 42 grupa II tipul 3, pl. 28/8–12, 15, 17, 19; *Vinogradov 1963,* fig. 15/8, 16, 23, 24/1, 3; *Abramova 1983,* 37, fig. 1/10–11; *1993,* 93, fig. 31/1–24; *Mirošina, Deržavin 1988,* 150, fig. 4/1; *Arheologija S.S.S.R. 1989,* pl. 69/35–36; *Skripkin 1990,* 95 tipul 4.7 menţionează 37 de exemplare, fig. 35/11–14; *Marčenko 1996,* 21, fig. 42/11, 50/7, 57/9, 62/13, 86/11, 88/4, 96/8, 98/5).

[21] Oglinzile acestui tip, frecvent întâlnite în mormintele sarmatice, sunt realizate din bronz şi au forma unui disc cu marginea îngroşată. Ele au mânerul în formă de cui, semioval în secţiune, peste care era îmbrăcată partea din lemn sau os a acestuia, care de regulă nu se mai păstrează în forma sa iniţială. Diametrul acestor oglinzi variază de la 8 la 20 cm, iar lungimea părţii metalice a mânerului este între 1,6 şi 7,2 cm. Rareori oglinzile acestui tip au partea centrală a discului decorată cu o rozetă din şase petale încadrată în două sau trei cercuri concentrice.

Pe lângă toate acestea trebuie amintit că în aşezarea geto-dacică de la Piatra Şoimului, localitate situată la poalele munţilor Tarcău, s-a descoperit, în afară de ceramică şi oglinda amintită, un cazan de bronz (fig. 14) *(Vulpe 1941,* 50, fig. 42–43; *Bichir 1976,* 207, fig. 1; *1977,* 170, fig. 4/1a–1b; *1993,* 139, fig. 3). Gh. Bichir datează cazanul în secolul I a.Ch. şi consideră că acesta a putut ajunge aici atât pe calea schimbului intertribal, cât şi ca pradă de război luată de către geto-daci în timpul expediţiilor din vremea lui Burebista *(Bichir 1976,* 207).

Cazanul de la Piatra Şoimului aparţine tipului IV în clasificarea lui V.M. Kosjanenko şi V.S. Flerov *(Kosjanenko, Flerov 1978,* 197–199, 203) şi tipului II în cea a lui N.A. Bokovenko *(Bokovenko 1977,* 232–233, fig. 3/II). Cazanele acestui tip au buza mai mult sau mai puţin invazată, corpul semisferic sau ovoidal, iar umerii mai mult sau mai puţin evidenţiaţi. Corpul acestora este prins, de regulă, prin sudare, dar şi cu ajutorul niturilor, de un picior de formă tronconică sau de forma unei pâlnii. Acesta au prevăzute câte două torţi, arcuite, amplasate vertical şi decorate cu câte trei butoni. În unele cazuri pe cazane se mai întâlnesc pe corp prelungirile sub forma unor brâuri în relief a acestor torţi. La acestea se mai adaugă altele două torţi, de mici dimensiuni, ce au forma unor urechiuşe şi care la fel sunt amplasate simetric. Unele dintre cazane sunt decorate pe corp cu un brâu în relief ce imită şnurul. Sunt însă şi cazuri când corpul este decorat cu două brâuri sau lipsesc (Pentru cazanele acestui tip din mediul sarmatic vezi *Kapošina 1965,* 50, fig. 17/1; *Skripkin 1970,* 206, 207; *Bokovenko 1977,* 232–233, fig. 3/II; *Kosjanenko, Flerov 1978,* 197–199, 203).

Din punct de vedere cronologic cazanele de acest tip sunt datate în secolele I a.Ch.–I p.Ch. *(Kapošina 1965,* 50–51; *Bokovenko 1977,* 233; *Kosjanenko, Flerov 1978,* 203) şi au fost descoperite cu precădere în stepele din zona Kuban, Donul de Jos şi mai rar în zona Volgăi (Cf. *Kapošina 1965,* 49–51; *Bokovenko 1977,* 233, fig. 4; *Kosjanenko, Flerov 1978,* 202–203 cu toată bibliografia. Vezi şi la *Raev 1986,* pl. 33, 38, 40; *Maximenko 1998,* fig. 5, 49/1–3, 6).

Pe baza faptului că marea majoritate a cazanelor acestui tip au fost descoperite în mormintele sarmatice din regiunea Kuban şi Donul de Jos (teritoriu locuit de aorşi şi siraci), cât şi de pătrunderea şi aşezarea sarmaţilor în spaţiul de la vest de Nipru credem că exemplarul de la Piatra Şoimului trebuie datat mai degrabă în secolul I p.Ch.

O dată cu secolul I a.Ch. când noi grupuri de sarmaţi (aorşi, siraci, alani) pătrund şi se aşează în regiunea nord-vest pontică în spaţiul locuit de geto-daci au apărut şi primele piese ceramice sau de os pe care s-au aplicat semne de tip tamga. Prezenţa acestor semne pe diferite obiecte geto-dacice ne demonstrează, încă o dată, că sarmaţii pătrund de timpuriu pe teritoriul Daciei preromane şi au relaţii strânse cu autohtonii. Pe teritoriul locuit de geto-daci în secolul I p.Ch. avem la ora actuală un număr de 36 de semne în formă de tamga (fig. 15), repartizate pe 17 piese, ce provin din 7 aşezări: Brad, Dumbrava, Moigrad, Poiana, Răcătău, Sânsimion (Cf. *Beldiman 1990,* 139–151). O garnitură din fier, acoperită cu foiţă din aur, în forma unui semn de tip tamga bine cunoscut provine din aşezarea de la Ocniţa (Buridava) (fig. 16/3a–b) *(Babeş 1999,* 223 sqq., fig. 1 cu toată bibliografia şi opiniile privitoare la această piesă). În urma analizei pieselor pe care sunt aplicate aceste semne s-a remarcat că acestea au fost executate, în proporţie de

75%, pe piese de producţie locală, restul fiind pe importuri nord-pontice sau vehiculate de sarmaţi *(Beldiman 1990,* 142). Originea sarmatică a semnelor în formă de tamga din Dacia preromană este dovedită de numeroasele analogii ce provin din mediul sarmatic nord-pontic *(Solomonik 1959; Dračuk 1975; Jacenko 2001).*

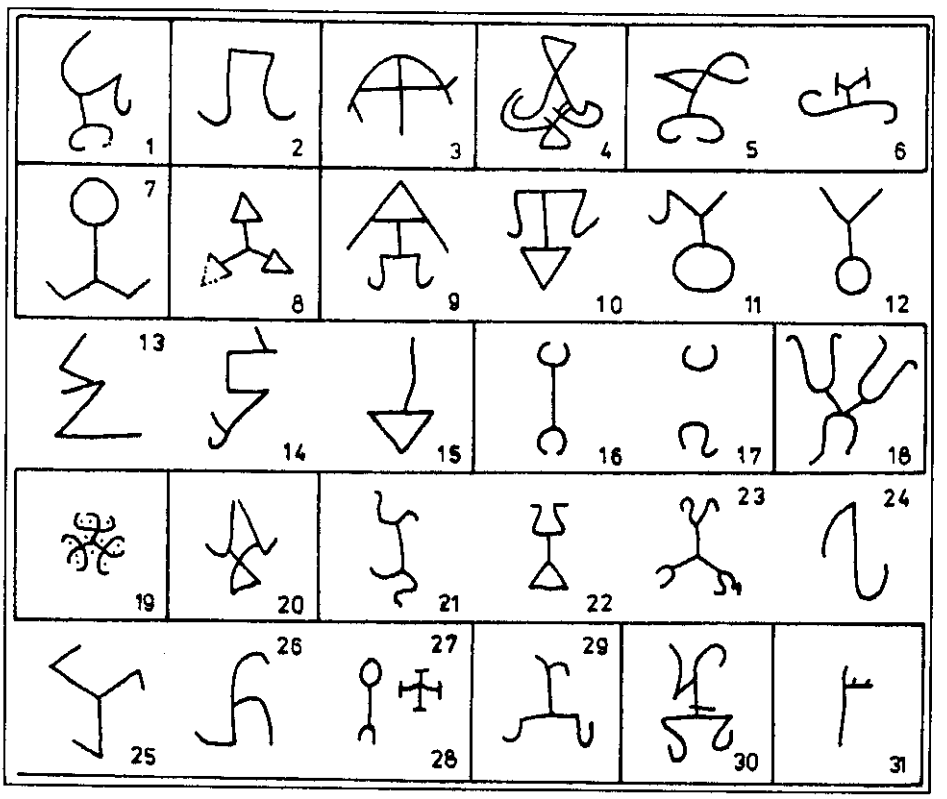

Fig. 15. Semne în formă de tamga din Dacia preromană. 1. Brad; 2–3. Dumbrava; 4. Moigrad; 5–19. Poiana; 20–29. Răcătău; 30–31. Sînsimion (după *Beldiman 1990).*

Majoritatea absolută a semnelor s-au găsit pe piesele din regiunile est-carpatice, unde s-au manifestat de timpuriu contactele geto-dacilor cu sarmaţii. Trebuie remarcat faptul că semne similare tamgalelor în spaţiul geto-dacic nu sunt cunoscute înaintea contactelor cu sarmaţii. Se disting trei zone de difuzare a acestor semne: a) zona est-carpatică, unde avem patru descoperiri, cu majoritatea pieselor; b) zona intracarpatică, cu două descoperiri şi puţine piese şi c) Oltenia – o descoperire (Ocniţa). Aceste semne au fost preluate şi difuzate de către geto-dacii din spaţiul est-carpatic în urma relaţiilor şi contactelor cu sarmaţii. În interiorul arcului carpatic, semnele au fost preluate de la geto-dacii din spaţiul est-carpatic, fapt dovedit de lipsa acestor semne, cu excepţia unui singur caz *(Vaday 1989a,* 129, 134–135, fig. 1/5), în spaţiul locuit de iazigi. În ceea ce priveşte piesele pe care tamgalele apar trebuie spus că acestea sunt diferite. Astfel, la Moigrad semnele de tip tamga au apărut pe un vas ceramic geto-dacic, aplicat înainte de ardere *(Macrea,*

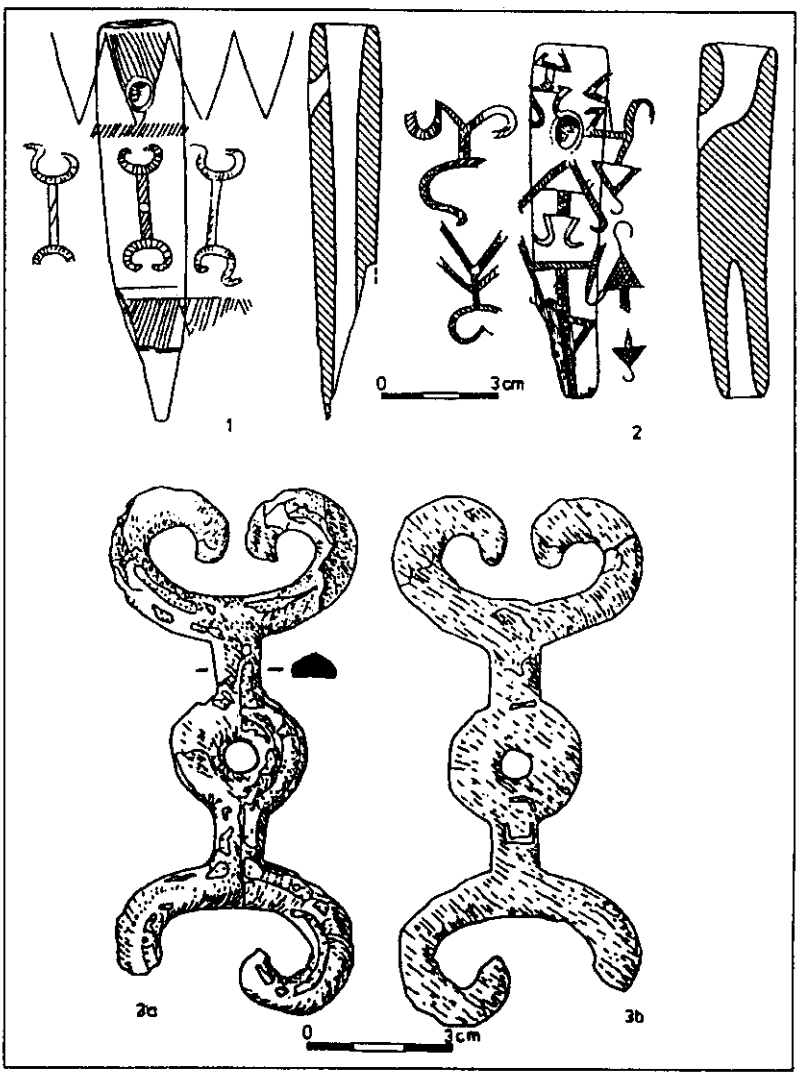

Fig. 16. 1–2. Piese din os cu semne de tip tamga pe ele din aşezarea de la Poiana (după *Babeş 1999*); 3a–b. Garnitură din fier ce are forma unui semn de tip tamga de la Ocniţa (după *Babeş 1999*).

Protase, Rusu 1961, 366–368, fig. 8/4; *Beldiman 1990,* 141, fig. 1/4). În aşezarea de la Poiana semnele apar atât pe vase ceramice, aplicate înainte de ardere, cât şi pe piese din os (fig. 16/1–2) *(Vulpe, Vulpe 1933,* 298, 301, fig. 60/8; *Vulpe şi colab. 1951,* 207, 215, fig. 29/1–3, 7; *Vulpe şi colab. 1952,* 202, 204, fig. 20/2; *Beldiman 1990,* 142, fig. 1/5–19; *Teodor, Nicu, Ţau 1999,* fig. 28/1, 29/1; *Babeş 1999,* fig. 2; *Sîrbu, Bârcă 2000a,* fig. 12/1–2.). Tot pe os avem semne de tip tamga la Brad *(Beldiman 1990,* 141, fig. 1/1), în schimb ele apar pe vase ceramice la Dumbrava *(Sanie, Sanie 1973,* fig. 12/12–13; *Beldiman 1990,* 141, fig. 1/1–3), Răcătău

(Căpitanu 1976, fig. 20/1–4; *Beldiman 1990,* 142, fig. 1/20–29) şi Sânsimion *(Beldiman 1990,* 142, fig. 1/30–31; *Beldiman, Szöncs 1992,* 259 sqq., pl. III/4, IV).

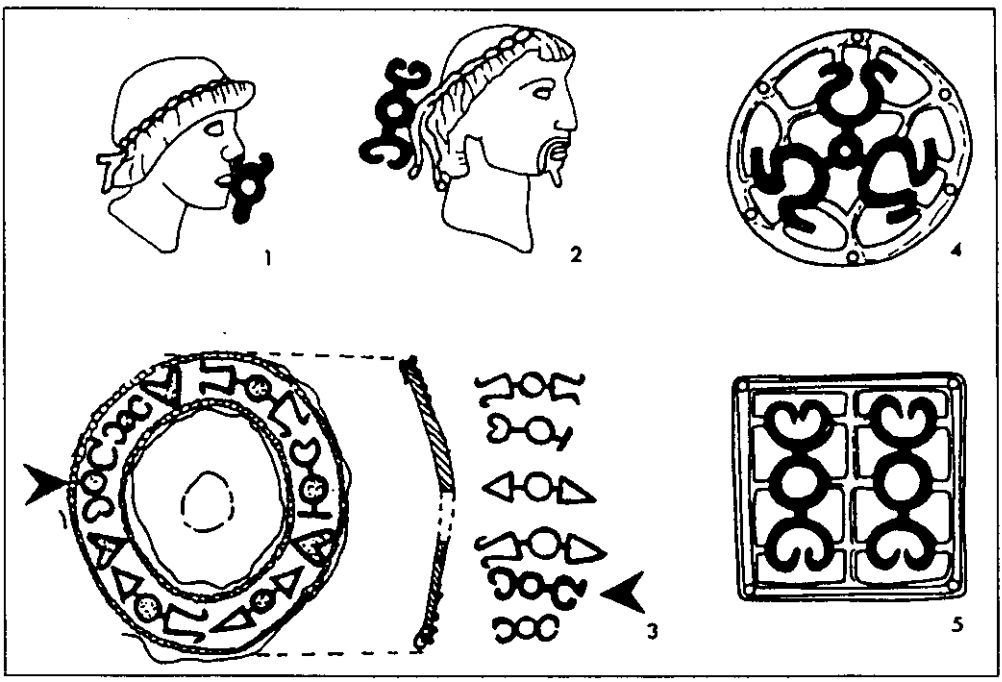

Fig. 17. 1. Semnul de tip tamga de pe monedele regelui Farzoios; 2. Semnul de tip tamga de pe monedele regelui Inismeos; 3. Terminaţia din aur a mânerului spadei din M 2 din tumulul „Rošova Dragana"; 4–5. Aplici din bronz a căror ornament este format din semne de tip tamga (după *Werner 1994).*

Tot în legătură cu semnele de tip tamga de pe piesele din mediul geto-dacic ar trebui de spus că acestea îşi găsesc analogii directe atât în mediul sarmatic, cât şi în oraşele greceşti din zona nord-pontică şi Regatul Bosporan *(Solomonik 1959; Dračuk 1975; Jacenko 2001).* Atrag atenţia, îndeosebi, unele dintre semnele de tip tamga de la Poiana (fig. 15/16–17, 16/1), Brad (fig. 15/1) şi Răcătău (fig. 15/27) care sunt identice sau foarte apropiate de cele din schema regelui sarmat Farzoios (Cf. *Simonenko, Lobaj 1991,* fig. 32; *Simonenko 1999b,* fig. 7/29, 8/II, 9; *Jacenko 2001,* 48–49, fig. 5/85 cu toată bibliografia şi descoperirile). În schimb, semnul de la Ocniţa (fig. 16/3a–b) este din schema regelui sarmat Inismeos *(Simonenko, Lobaj 1991,* 62 sqq., fig. 33; *Jacenko 2001,* 49–50 cu toate descoperirile. Vezi pentru regii sarmaţi Farzoios şi Inismeos pentru care Olbia a bătut monedă pe care apar aceste semne la *Karyškovs'kyj 1962,* 101–121; *Karyškovskij 1982,* 66–82; *1982a,* 6–28; *Ščukin 1982,* 35–38; *1989,* 74 sqq.; *1989a,* 43 sqq.; *1995,* 175–179; *Simonenko 1992,* 148–162; *Simonenko, Lobaj 1991,* 62 sqq.; *Krapivina 1993,* 145 sqq.; *Zubar' 1994a,* 218 sqq.; *Vinogradov 1994,* 166 sqq.; *Bârcă 1997a,* 943 sqq.), la fel ca şi cele din mormântul nr. 2 din tumulul „Rošova-Dragana" din necropola

tumulară de la Čatalka (fig. 17/3, 5) *(Werner 1994,* 269–282, fig. 7/3, 5; *Bujukliev 1995,* 38 sqq., fig. 1/5, 3/3; *Babeş 1999,* 229, fig. 6) şi mormântul nr. 1 de la Porogi (fig. 18–19). Toate acestea dovedesc, o dată în plus, existenţa unor relaţii între geto-daci şi sarmaţi (aorşi, siraci, roxolani, alani) şi convieţuirea acestora, în acelaşi spaţiu, în secolul I p.Ch.

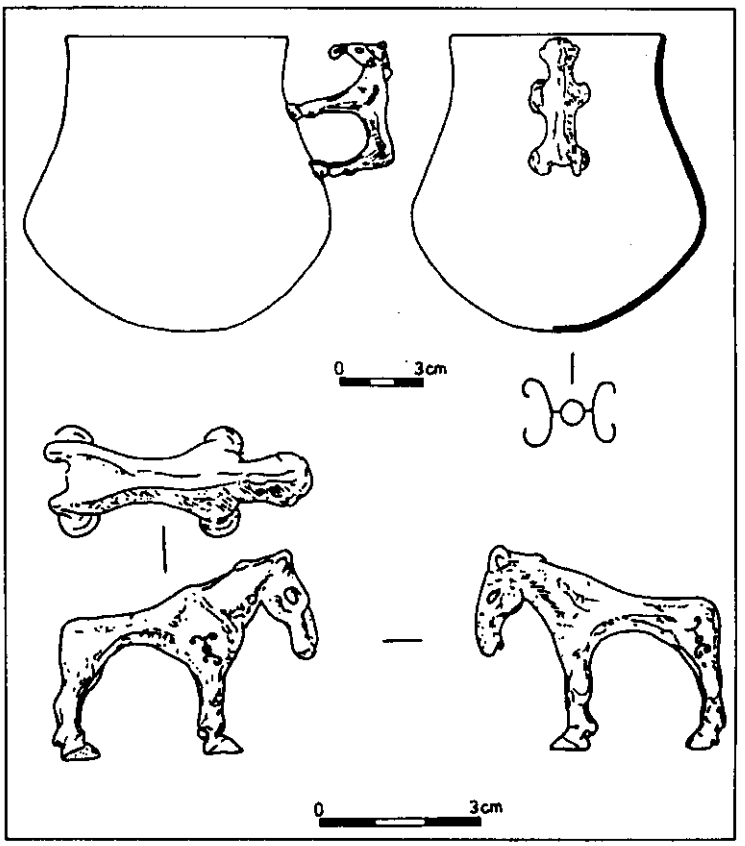

Fig. 18. Vas din argint cu semn de tip tamga pe fund din T 2 M 1 de la Porogi (după *Simonenko, Lobaj 1991).*

Probabil prin intermediul geto-dacilor au ajuns la sarmaţi şi pandantivele din bară profilată, drept exemplu, în acest sens fiind prezenţa acestor piese în M 71 de la Cândeşti (fig. 20/5) *(Bobi 1987,* 335, fig. 4/4–11; *Bichir 1993,* 143, fig. 6/4–11) şi cel de la Nagykörü (Ungaria) *(Vaday 1989,* 259, cat. 214, pl. 74/1). În sprijinul afirmaţiilor de mai sus poate fi adus numărul mare de astfel de pandantive în lumea geto-dacică (Cf. *Rustoiu 1996,* 123–124, tip 3, fig. 86/7–38; *2000,* 331–332), în special cea est-carpatică, cât şi descoperirea unui tipar pentru confecţionat astfel de piese în aşezarea geto-dacică de la Popeşti (jud. Giurgiu) *(Rustoiu 1996,* 123).

Ca o dovadă a strânselor relaţii de schimb între geto-daci şi sarmaţi pot fi aduse în discuţie şi unele tipuri de fibule, cum ar fi cele puternic profilate de mici

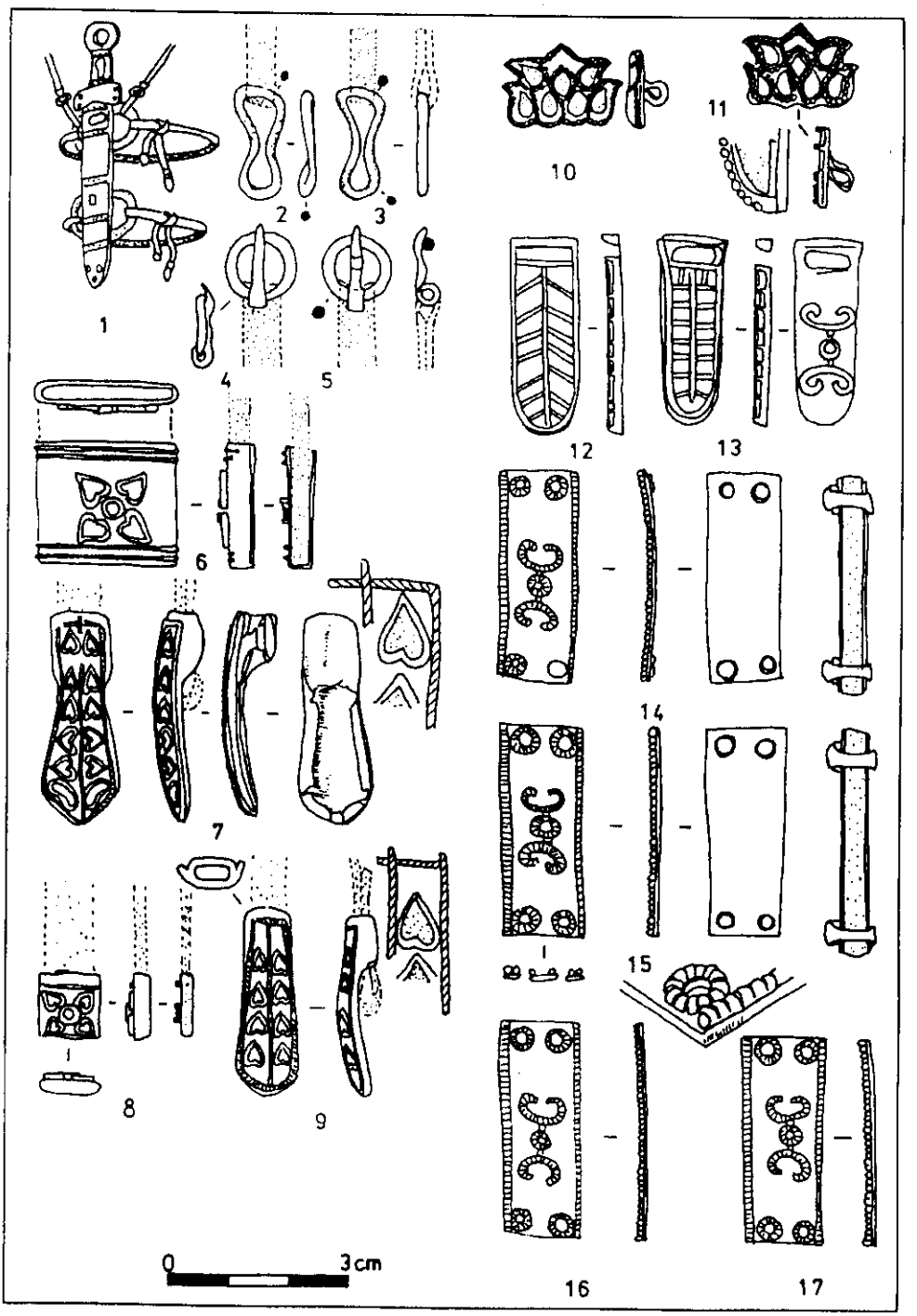

Fig. 19. Aplici cu semne de tip tamga pe ele din T 2 M 1 de la Porogi (după *Simonenko, Lobaj 1991*).

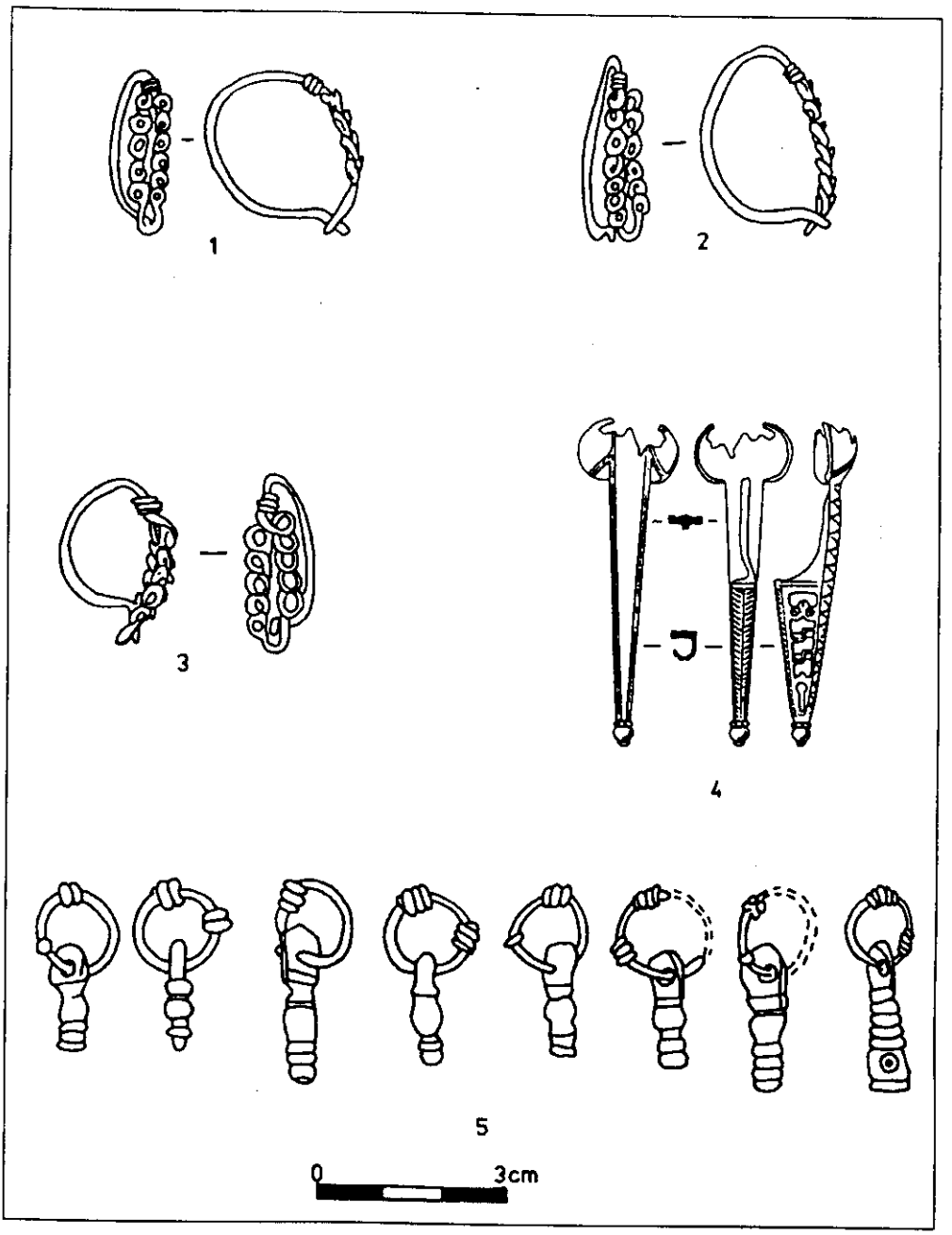

Fig. 20. 1–2. Cercei din T 29 M 13 de la Bădragii Vechi (după *Jarovoj, Čirkov, Bubulici 1990);* 2. Cercel din T 7 M 1 de la Bădragii Vechi (după *Jarovoj, Čirkov 1987);* 4. Fibulă din mormântul sarmatic de la Kovalevka (după *Kovpanenko 1986);* 5. Pandantive din M 71 de la Cândeşti (după *Bichir 1993).* 1–3, 5–bronz. 4–aur.

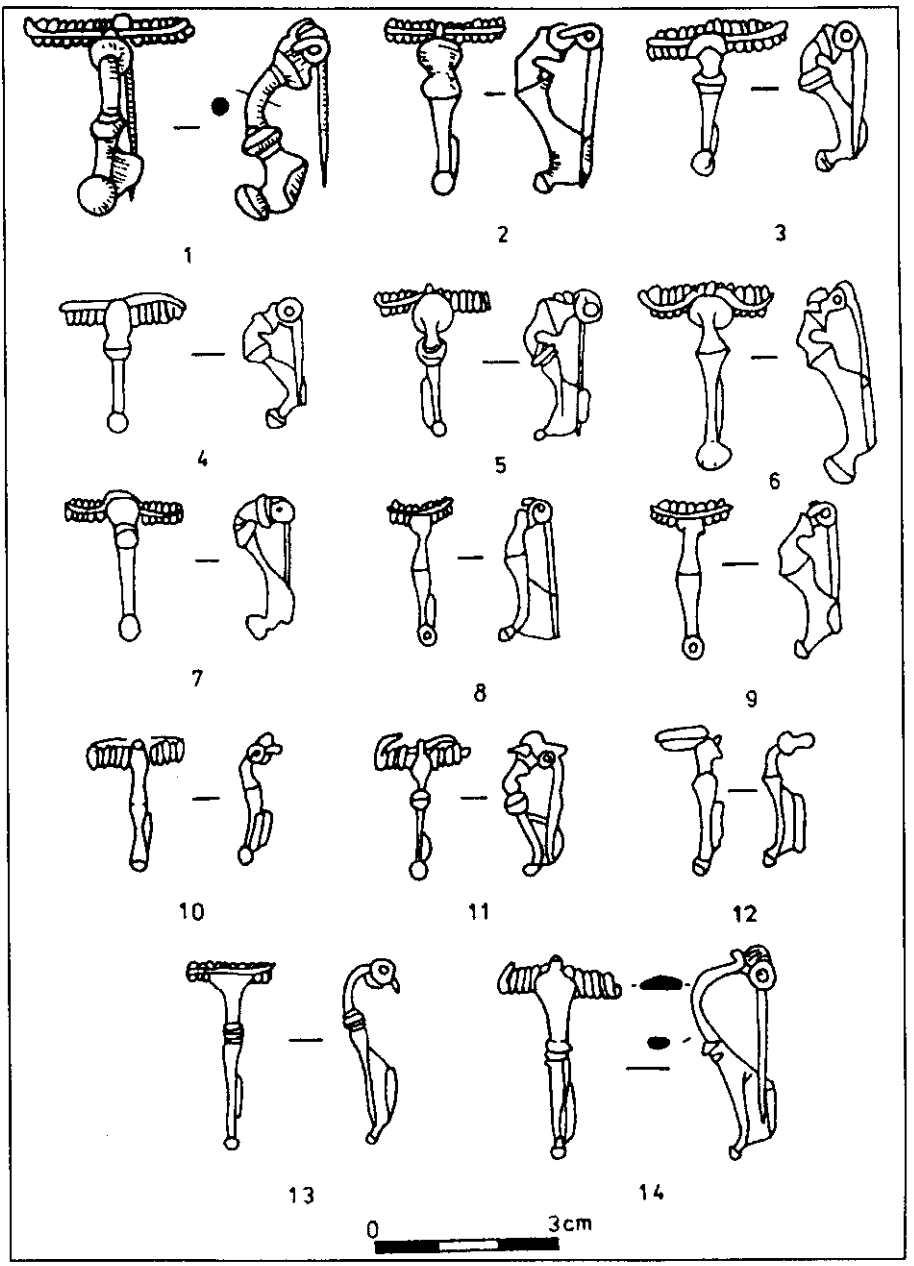

Fig. 21. Fibule puternic profilate. 1. Tutova (după *Bichir 1993*); 2–4. Cândeşti M 71 (după *Bichir 1993);* 5. Porogi M 1 T 2 (după *Simonenko, Lobaj 1991);* 6. Plavni T 23 M 1 (după *Gudkova, Fokeev 1984);* 7. Mărculeşti T 3 M 13 (după *Bejlekči 1992);* 8. Ščerbaka T 3 M 3; 9. Dumeni T 9 M 13; 10. Zărneşti T 1 M 5 (după *Grosu 1990);* 11. Semenovka T 11 M 1 (după *Dzigovskij 1981*); 12. Codru Nou T 1 M 1; Hruşca (după *Grosu 1990);* 14. Porogi T 2 M 2 (după *Simonenko, Lobaj 1991).* 2–argint. 1, 3–14–bronz.

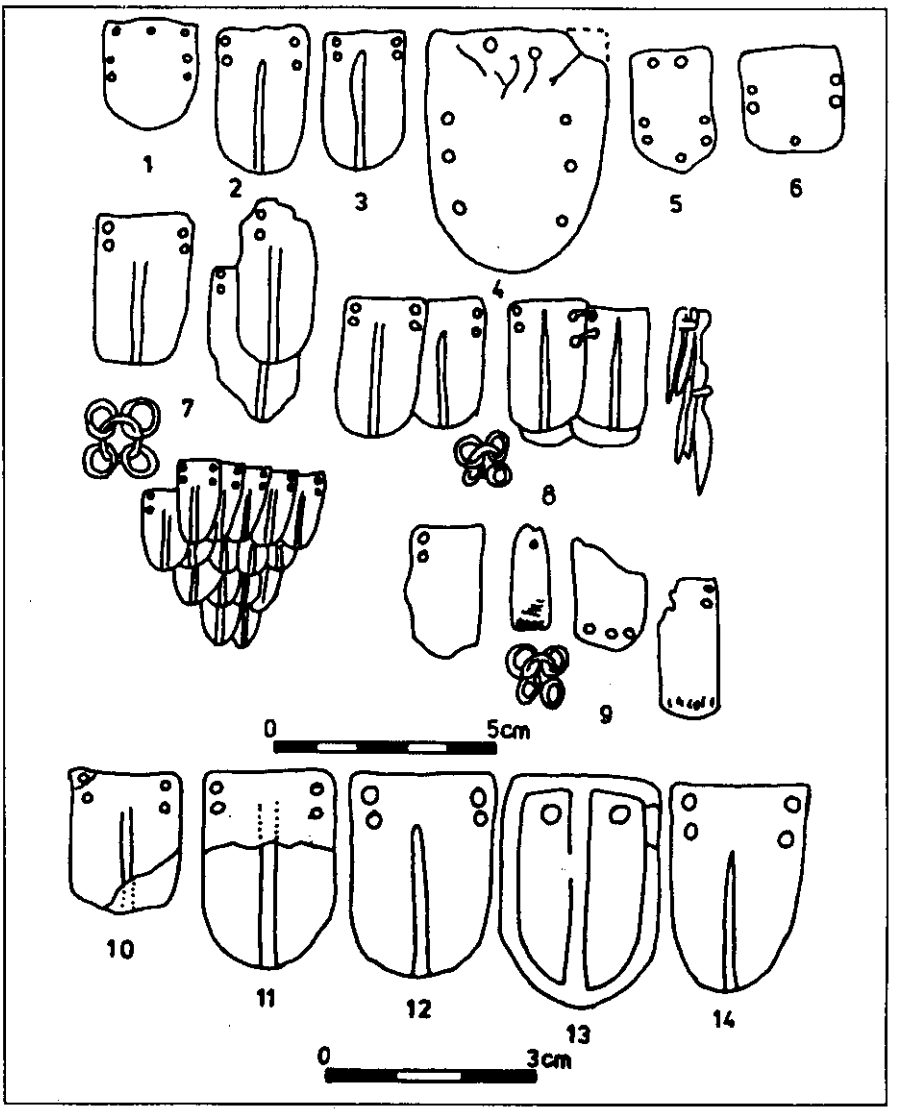

Fig. 22. Solzi de armură. 1. Kazansk T 33; 2. Voronežsk T 18; 3. Kostromskaja T 1; 4–6. Kazansk T 8–9; 7. VozdviženskT 1; 8. Zubovsk T 1; 9. Lysaja gora T 2 (după *Hazanov 1971)*; 10–13. Răcătău (după *Beldiman 1989*; 14. Şimleul Silvanie (după *Bârcă 1997b).*

• T – tumul, M – mormânt.

dimensiuni (Rustoiu, tip 19c şi 20a–b), care au fost produse în atelierele ce au funcţionat în aşezările de la Brad şi Poiana *(Rustoiu 1997,* 20–21, 52–54) şi care au fost descoperite în unele morminte sarmatice din spaţiul est-carpatic, cum ar fi cele din M 71 de la Cândeşti (fig. 21/2–4) *(Bobi 1987,* 334, fig. 4/1–3; *Bichir 1993,* 143, fig. 6/1–3; *Rustoiu 1997,* fig. 62/6–8; *Babeş 1999,* fig. 7/1–3), T 1 M 1 de la

Codru Nou (fig. 21/12) *(Grosu 1990,* 53–54, fig. 13A/10–11), T 9 M 13 de la Dumeni (fig. 21/9) *(Grosu 1990,* 58, fig. 18B/1), Gordeevka[22], Hruşca (fig. 21/13) *(Grosu 1990,* 53, fig. 16D/3), T 3 M 13 de la Mărculeşti (fig. 21/7) *(Bejlekči 1992,* 81–82, 86, fig. 4/5), T 8 M 2 de la Pisarevka[23], T 23 M 1 de la Plavni (fig. 21/6) *(Gudkova, Fokeev 1984,* 57, fig. 16/5), M 1 şi M 2 din T 2 de la Porogi (fig. 21/5, 14) *(Simonenko, Lobaj 1991,* 24, 32–33, fig. 14/2, 20/3), T 11 M 1 de la Semenovka (fig. 21/11) *(Dzigovskij 1981,* 117 fig. 2/6; *Dzygovs'kyj 1993,* 73–74, fig. 42/2), T 3 M 3 de la Ščerbaka (fig. 21/8) *(Grosu 1990,* 60, fig. 15V/1), Tutova (fig. 21/1) *(Bichir 1993,* 140–143, fig. 4/4), T 1 M 5 de la Zărneşti (fig. 21/10) *(Grosu 1990,* 59, fig. 19B/4).

Numărul extrem de mare al fibulelor aparţinând acestor tipuri găsite în aşezările geto-dacice de pe Siret, existenţa atelierelor ce produceau aceste piese la Brad şi Poiana, concentrarea descoperirilor în mormintele sarmatice dintre Carpaţi şi stânga Nistrului (Transnistria), precum şi lipsa lor în spaţiul nord-pontic[24], ne permit să afirmăm că cea mai mare parte dintre acestea, au ajuns în mediul sarmatic provenind din această zonă.

Importuri din mediul geto-dacic sunt şi fibulele-linguriţă care au fost descoperite într-un număr mare în staţiunile, mormintele şi tezaurele geto-dacice *(Rustoiu 1997,* 48–50, cu toată bibliografia şi descoperirile), dar care lipsesc în zona nord-pontică, excepţie făcând exemplarul din aur din bogatul mormânt sarmatic de la Kovalevka, tumulul „Sokolova Mogila" (fig. 20/4), plus alte două din bronz din aşezarea de la Kozyrka, din apropierea Olbiei *(Kovpanenko 1986,* 37–38, fig. 35, 36/7–9). Fibula din mormântul tumular de la Kovalevka este din aur şi are portagrafa ajurată şi se datează pe baza bogatului inventar al mormântului cândva la mijlocul/al treilea sfert al secolului I p.Ch. *(Kovpanenko 1986,* 127 a datat mormântul în prima jumătate a secolului I p.Ch. pe baza fibulei. Pentru datarea fibulelor-linguriţă vezi *Rustoiu 1997,* 49–50.).

Foarte probabil că importuri din mediul geto-dacic de la est de Carpaţi sunt şi cei trei cercei din bronz cu ornamente spiralice (Pentru originea şi difuzarea cerceilor cu ornamente spiralice vezi *Rustoiu 2000a,* 201–213) ce au făcut parte din inventarele unor morminte sarmatice cercetate în aria localităţii Bădragii Vechi, situată pe cursul mijlociu al Prutului. Doi dintre cercei au fost descoperiţi în T 29 M 13 (fig. 20/1–2) *(Jarovoj, Čirkov, Bubulici 1990,* 41, fig. 23/6), iar al treilea din T 7 M 1 (fig. 20/3) *(Jarovoj, Čirkov 1987,* 43–44, fig. 23/2). Aceşti cercei au analogii în mediul geto-dacic (Cf. *Vulpe şi colab. 1955,* 256, fig. 22/3; *Căpitanu 1989,* 102, pl. III/5–6, fig. 3/15–17; *Rustoiu 1996,* 104, fig. 54/6–7, tip 3b; *2000,* 331, fig. 13/16–17; *2000a,* fig. 1/2–3.), într-un mormânt sarmatic de la Szolnok (Ungaria) *(Vaday 1989,* 45, fig. 4/8, pl. 95/2; *Rustoiu 1996,* 104, fig. 54/5; *2000a,* 203, fig. 1/1) şi în necropola din Dacia romană de la Soporu de Câmpie *(Protase*

[22] Informaţii A. V. Simonenko.

[23] Informaţii A. V. Simonenko.

[24] Singura fibulă puternic profilată de tipul 20a în tipologia lui A. Rustoiu provine din mormântul sarmatic din tumulul nr. 3 de la Kazanskaja (regiunea Kuban) *(Guščina, Zaseckaja 1994,* 42, pl. 2/22).

1976, 25, pl. XXVII/3. Piesa respectivă este considerată ca fiind un produs de la răsărit de Carpaţi *(Rustoiu 2000,* 331) ce a ajuns în Dacia romană în urma colonizării în provincie, în a doua jumătate a secolului al II-lea p.Ch., a unor comunităţi est-carpatice *(Opreanu 1997,* 123; *1998,* 103–104).

Un import din mediul geto-dacic credem că este pumnalul curb cu tăişul pe partea concavă din mormântul sarmatic nr. 6 de la Kiselev *(Vinokur, Vakulenko 1967,* 126, fig. 42/2). Pumnalele de acest tip nu se prea întâlnesc în mormintele sarmatice, însă sunt tipice pentru lumea geto-dacică (Cf. *Glodariu, Iaroslavschi 1979,* 139). În urma relaţiilor de schimb au ajuns la sarmaţi şi unele căni geto-dacice modelate la roată precum cele de la Vlăsineşti *(Foit 1970,* 667–670, fig. 1/3–5; *Bichir 1993,* 149, fig. 9/3–5), dar şi din alte morminte încă inedite.

Pe lângă produsele prezentate mai sus, menţionăm că există o serie de piese ce ţin de echipamentul militar care au fost descoperite în mediul geto-dacic. Este vorba de solzi de bronz de la *lorica squamata* cu nervură mediană, ce provin din aşezarea (fig. 22/12–13) şi T 1 M 1 de la Răcătău (fig. 22/10–11), ce aparţine unui aristocrat geto-dac, şi se datează în secolul I p.Ch. *(Căpitanu 1986,* 119; *Beldiman 1989,* 128, fig. 2/1–2, 3/1; *Bârcă 1997,* 913, 925, fig. 2/10–13; *1997b,* 185, fig. 1; *1997c,* 86, fig. 3/1–3), cât şi din fortificaţia geto-dacică de la Şimleul Silvaniei (fig. 22/14) *(Bârcă 1997,* 913, 925, fig. 2/14; *1997b,* 185, fig. 2/4; *1997c,* 86, fig. 3/8).

Trebuie menţionat că solzii cu nervură mediană proveniţi de la Răcătău şi Şimleul Silvaniei sunt identici cu cei din lumea sarmatică (fig. 22/2–3, 7–8) (Cf. *Hazanov 1971,* 59–62, pl. XXX/1–2, 9, 10; *Bârcă 1994,* 56–67, fig. 1/2, 3, 8; *1997,* 912, 923–924, fig. 2/2–3, 7–8; *Simonenko 2001,* fig. 40/9–11). În mormântul de la Răcătău aceştia au fost descoperiţi în combinaţie cu zale *(Căpitanu 1986,* 119; *Beldiman 1989,* 128; *Bârcă 1997,* 913; 925; *1997b,* 185; *1997c,* 86), situaţie ce indică, încă odată în plus, contactele strânse ale geto-dacilor cu sarmaţii care foloseau, atunci, acest tip de armură (Cf. în acest sens *Hazanov 1971,* 59–62, pl. XXX/9–10; *Bârcă 1997c,* 86; *Simonenko 2001,* 271–276).

Descoperirile de la Răcătău indică prezenţa sarmaţilor în zonă în această perioadă şi posibilitatea achiziţionării acestei platoşe de către un aristocrat geto-dac *(Bârcă 1997c,* 86; *Sîrbu, Bârcă 1999,* 93; *1999a,* 247; *2000a,* 252). O cantitate mare de solzi de armură cu nervură mediană, identici cu cei din lumea sarmatică şi cei de la Răcătău şi Şimleul Silvaniei, au fost descoperiţi în Bulgaria, în mormântul nr. 2 din tumulul „Rošova-Dragana" din necropola tumulară de la Čatalka (*Bujukliev 1995,* 44, fig. 4/1). Pe lângă fragmentele de armură din solzi a mai fost descoperită o cămaşă din zale fragmentară, un coif-mască, două *umbo*-uri de scut din bronz şi fragmente de la două spade sarmatice, vârfuri de lănci şi săgeţi, aplici a căror ornament constă din semne de tip tamga (fig. 17/4–5) şi alte obiecte *(Werner 1994,* 269–282; *Bujukliev 1995,* 37–46). Una dintre spade are terminaţia mânerului de formă rotundă decorată cu semne de tip tamga (fig. 17/3) *(Werner 1994,* fig. 6/2, 7/3; *Bujukliev 1995,* 38–41, fig. 1/2, 3/3; *Babeş 1999,* 229, fig. 6/1).

În sfârşit, trebuie menţionat că în aşezarea dacică de la Sighişoara, într-o groapă, au fost descoperite, alături de alte materiale arheologice, resturile unui şirag de 29 de mărgele din coral care provin, după cum bine a remarcat A. Rustoiu, din lumea sarmatică *(Rustoiu 1994,* 30, fig. 1; *Andriţoiu, Rustoiu 1997,* 114, fig. 133/1). Acelaşi autor pe baza resorturilor de fibule în cadrul şiragului de mărgele consideră

că acestea din urmă au ajuns în aşezarea de la Sighişoara-Wietenberg prin intermediul geto-dacilor est-carpatici *(Rustoiu 1994,* 30; *Andriţoiu, Rustoiu 1997,* 114. Pentru relaţiile geto-dacilor din spaţiul intracarpatic cu cei din regiunea est-carpatică vezi *Rustoiu 1994,* 29–31; *2000,* 325–364; *Andriţoiu, Rustoiu 1997,* 126–127, 128. *Crişan 2000a,* 239–249).

Nu în ultimul rând vrem să menţionăm că una dintre cauzele ce a stat la baza relaţiilor economice dintre geto-daci şi sarmaţi a fost sarea, a căror zăcăminte pe teritoriul României de astăzi, locuit la acea dată de geto-daci, sunt extrem de numeroase, fiind masate în spaţiul intracarpatic şi în exteriorul Carpaţilor răsăriteni şi sudici (Cf. *Medeleţ 1995,* 285–301 cu toată bibliografia).Ţinând cont de faptul că sarmaţii erau un popor nomad ce avea ca principală îndeletnicire creşterea animalelor, pentru care sarea era extrem de necesară, dar şi pentru conservarea cărnii şi prelucrarea pieilor de animale, foarte probabil că sarea a constituit un produs care a contribuit cel mai mult la stabilirea unor relaţii economice între geto-daci şi sarmaţi. Un argument indirect în acest sens este şi faptul că imensul spaţiu cuprins între Prut şi Don este lipsit, cu excepţia regiunii Donbas, de resurse de sare. Această situaţie ne face să credem că sarmaţii, dintr-o bună parte a stepei nord-pontice, s-au aprovizionat cu sare de pe teritoriul locuit de geto-daci.

Astfel, se poate remarca faptul că la ora actuală dispunem de suficiente argumente arheologice care ilustrează legături strânse între geto-daci şi sarmaţi pe parcursul secolului I a.Ch., dar mai ales în secolului I p.Ch.

Pe baza informaţilor din izvoarele literare, epigrafice şi arheologice se poate spune că încă din prima jumătate a secolului I a. Ch. grupuri de sarmaţi implicaţi în evenimentele din acea perioadă pătrund la vest de Nistru, iar de la sfârşitul aceluiaşi secol şi la sud de Dunăre. O dată cu începutul secolului I p.Ch. sarmaţii ajung până la Histria şi Tomis şi tot atunci ajung până la principalele aşezări geto-dacice, ca cele de la Barboşi, Brad, Piatra Şoimului, Poiana, Răcătău. Către mijlocul secolului I p.Ch. sarmaţii iazigi ocupă partea nordică a câmpiei dintre Tisa şi Dunăre convieţuind cu dacii localnici, după cum ne-o arată materialele arheologice.

În ceea ce priveşte aşezarea sarmaţilor în spaţiul locuit de geto-daci, până la cucerirea Daciei de către romani, credem că aceasta s-a făcut cu asentimentul populaţiei locale, cu care noii veniţi au coabitat pe aceste teritorii şi s-au influenţat reciproc. Astfel, s-au creat relaţii strânse între geto-daci şi sarmaţi, ce au fost atât de natură economică, cât şi politico-militară, ce au dus la constituirea unor alianţe între geto-daci şi sarmaţi, consemnată, după cum am arătat, atât de izvoarele scrise, cât şi de Columna lui Traian şi Trofeul de la Adamclisi.

Desigur, nici izvoarele scrise şi nici descoperirile arheologice nu sugerează o pătrundere foarte masivă şi violentă a sarmaţilor în teritoriul geto-dacilor, ci este vorba de grupuri de persoane, ca urmare a unor schimburi comerciale ori căsătorii mixte, sau de grupuri mai mari sau mai mici stabilite între comunităţile autohtone.

BIBLIOGRAFIE

Abramova 1961 – M.P. Abramova, *Sarmatskie pogrebenija Dona i Ukrainy II v. do n. e.– II v. n. e., în SA, 1, 1961, 91–110.*

Abramova 1962 – M.P. Abramova, *Vzaimootnošenija sarmatov s naseleniem pozdheskifskih gorodišč Nižnego Dnepra,* în *MIA,* 115, 1962, 274–283.

Abramova 1983 – M.P. Abramova, *O hronologii rannej grupy pogrebenij Nižne – Džulatskogo mogil'nika*, în *KSIA*, 176, 1983, 34–39.

Abramova 1986 – M.P. Abramova, *Nekotorye osobenosti pogrebenij III-I vv. do n. e. predgornoj zony Central'nogo Predkavkaz'ja*, în *Novoe v arheologii Severnogo Kavkaza*, Moskva, 1986, 177–190.

Abramova 1993 – M.P. Abramova, *Central'noe Predkavkaz'e v sarmatskoe vremja (III v. do n.e. – IV v. n.e.)*, în *Arheologija epohi Velikogo pereselenija narodov i rannego srednevekov'ja*, Vy 2, Moskva, 1993.

Alexandrescu 1966 – A.D. Alexandrescu, *Histria II. Necropola tumulară săpături 1955–1961*, Bucureşti, 1966, 133–294.

Andriţoiu, Rustoiu 1997 – I. Andriţoiu, A. Rustoiu, Sighişoara-Wietenberg. *Descoperirile preistorice şi aşezarea dacică, Bucureşti, 1997.*

Anfimov 1987 – N.V. Anfimov, *Drevnee zoloto Kubani*, Krasnodar, 1987.

Appian – Appian z Aleksandrij, *Historia Rzymska*, I, Wraclava, 1957.

Arheologija SSSR 1989 – Arheologija SSSR. *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, Moskva, 1989.

Arnăut, Ursu Naniu 2000 – T. Arnăut, R. Ursu Naniu, *Considérations sur découverte faite aux alentours du village Bubueci (République de Moldova)*, în *SAA*, VII, 2000, 351–362.

Babeş 1994 – M. Babeş, *Die Beziehungen der Geto-Daker zu dem Römischen Reich vor Trajans Eroberung*, în *ArhMold*, XVII, 1994, 49–56.

Babeş 1999 – M. Babeş, *Ein tamga-zeichen aus der Dakischen siedlung von Ocniţa (Buridava), în Transilvanica, Archäologische Untersuchungen zur Ältern Geschichte der Südöstlichen Mitteleuropa. (Hrsg. N. Boroffka, T. Soroceanu). Studia honoraria–Band 7, 1999, 223–239.*

Bârcă 1994 – V. Bârcă, *Consideraţii privind armamentul, tipul de trupe şi tactica militară la sarmaţi*, în *ActaMN*, 31, 1994, 55–68.

Bârcă 1997 – V. Bârcă, *Die Sarmatische Verteidigungsausrüstung und Bewaffnung (Echipamentul şi armamentul defensiv sarmatic)*, în *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens* (= *ActaMP*, XXI), Zalău, 1997, 909–934.

Bârcă 1997a – V. Bârcă, *Considerations Concerning the Political History of Sarmatians in the North-West of Black Sea in the First century A.D.* (*Consideraţii privind istoria politică a sarmaţilor din nord-vestul Mării Negre în secolul I d.Ch.*), în *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens* (= *ActaMP*, XXI), Zalău, 1997, 935–979.

Bârcă 1997b – V. Bârcă, *Die defensive Austrüstung und Bewaffung der Geto-Daker und die dako-römische Krieger, în Contribuţii la cunoaşterea armatei romane din provinciile dacice* (= *ActaMN*, 34/1), Cluj-Napoca, 1997. 181–191.

Bârcă 1997c – V. Bârcă, *Echipamentul şi armamentul defensiv al geto-dacilor în preajma războaielor daco-romane*, în *Istros*, VIII, 1997, 83–96.

Bârcă, Sîrbu 2000 – V. Bârcă, V. Sîrbu, *Daces et romains au nord de l'embouchure du Danube (Ier–IIIe siècles après J-C). Nouvelles données archéologiques*, în *ActaMN*, 37/1, 2000, 69–97.

Bejlekči 1992 – V. S. Bejlekči, *Raskopki kurgana 3 u s. Mărculeşti*, în *AIM v 1986 g.*, Kišinev, 1992, 72–87.

Beldiman 1989 – C. Beldiman, *Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) din Dacia preromană, în Carpica, XX, 1989, 125–136.*

Beldiman 1990 – C. Beldiman, Semne de tip tamga din Dacia preromană, *în* Thraco-Dacica, *XI, 1990, 139–151.*

Beldiman, Szöncs 1992 – C. Beldiman, J. Szöncs, *Contactele daco-sarmate reflectate într-un complex arheologic de la Sînsimion, jud. Harghita, în Istros, VI, 1992, 259–266.*

Benea 1996 – D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III–IV*, Timișoara, 1996.

Bichir 1972 – Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, V, 1972, 1372176.

Bichir 1976 – Gh. Bichir, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci până la sfârșitul secolului I e. n.*, în *SCIVA*, 27, 1976, 2, 203–214.

Bichir 1977 – Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în *Dacia, N. S.*, XXI, 1977, 167–198.

Bichir 1985 – Gh. Bichir, *Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii (II)*, în *Revista de Istorie*, 38, 1985, 12, 1164–1177.

Bichir 1993 – Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (I)*, în *SCIVA*, 44, 1993, 2, 135–169.

Bichir 199 – Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (II)*, în *SCIVA*, 47, 1996, 3, 297–312.

Bobi 1987 – V. Bobi, *Mormântul 71 descoperit în necropola de la Cîndești–Vrancea, în Vrancea, V–VII (1982-1984)*, 1987, 333–341.

Bogdan-Cătăniciu 1997 – I. Bogdan-Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec. I-III d. Chr.*, Alexandria, 1997.

Bokovenko 1977 – N.A. Bokovenko, *Tipologija bronzovyh kotlov sarmatskogo vremeni v Vostočnoj Evrope*, în SA, 4, 1977, 228–235.

Bujukliev 1995 – Hr. Bujukliev, *K voprosu frakijsko-sarmatskih otnošenijah v I načale II veka n. e.*, în *RA*, 1, 1995, 37–46.

Burakov 1976 – A.V. Burakov, *Kozyrskoe gorodišče rubeža pervyh stoletij našej ery*, Kiev, 1976.

Cassius Dio – Cassius Dio, *Istoria romană*, I–III, București, 1973–1985.

Căpitanu 1976 – V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, 49–121.

Căpitanu 1986 – V. Căpitanu, *Raport privind cercetările de la Răcătău, jud. Bacău*, în *MCA*, XVI, București, 1986, 109–120.

Căpitanu 1986-1987 – V. Căpitanu, *Ceramica geto-dacică descoperită în dava de la Răcătău, comuna Horgești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVIII–XIX, 1986–1987, 103–213.

Căpitanu 1989 – V. Căpitanu, *Obiecte de podoabă și piese vestimentare descoperite în dava de la Răcătău, jud. Bacău*, în *Carpica*, XX, 1989, 97–124.

Cichorius 1896 – C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896.

Condurachi 1958 – Em. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, 119–130.

Conole, Milns 1983 – P.C. Conole, R.D. Milns, *Neronian Frontier Policy in the Balkans: The Career of Ti.Plautius Silvanus*, în *Historia*, XXXII, 1983, 183–200.

Conovici 1985 – N. Conovici, *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î. e. n. – I e. n.)*, în *Istros*, IV, 1985, 71–87.

Crişan 1977 – I.H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1977.
Crişan 2000 – V. Crişan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000.
Crişan 2000a – V. Crişan, *Aspecte privind relaţiile dacilor din estul Transilvaniei cu ţinuturile extracarpatice (sec. II a. Chr. – I p.Chr.)*, în *Istros*, X, 2000, 239–249.
Crîşmaru 1981 – A. Crîşmaru, *Descoperiri sarmatice pe Valea Podrigei judeţul Botoşani*, în *Hierasus*, I, 1981, 83–90.
Dumitraşcu 1993 – S. Dumitraşcu, *Dacia apuseană (teritoriul dacilor liberi din vestul şi nord-vestul României în vremea Daciei romane)*, Oradea, 1993.
Dörner 1971 – E. Dörner, *Dacii şi sarmaţii din secolele II–III e. n. în vestul României*, în *Apulum*, IX, 1971, 681–692.
Dračuk 1975 – V.S. Dračuk, *Sistemy znakov Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1975.
Dzigovskij 1981 – A.N. Dzigovskij, *Sarmatskie pamjatniki II–III vv. v nizov'jah Dnestra*, în *Drevnosti Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1982, 116–125.
Dzygovs'kyj 1993 – O.M. Dzygovs'kyj, *Sarmaty na zahodi stepovogo Pryčornomor'ja naprykinci I st. do n. e.- peršij polovyni IV st. n. e.*, Kyiv, 1993.
Dzis-Rajko, Suničuk 1982 – G.A. Dzis-Rajko, E. F. Suničuk, *Komplex predmetov skifskogo vremeni iz s. Velikoploskoe*, în *Rannij železnyj vek Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1984, 148–161.
Fettich 1953 – *N. Fettich, Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen, în ActaArchHung, III, 1953, 127–178.*
Foit 1970 – Gr. Foit, *Mormintele sarmatice de la Vlăsineşti (jud. Botoşani)*, în *SCIVA*, 21, 1970, 4, 667–673.
Gabuev 2000 – T.A. Gabuev, *Proishoždenie alan po dannym pis'menyh istočnikov*, în *VDI*, 3, 2000, 50–62.
Glodariu 1974 – I. Glodariu, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974.
Glodariu, Iaroslavschi 1979 – I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
Gostar, Lica 1984 – N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984.
Grosu 1986 – V.I. Grosu, *Sarmatskoe pogrebenie v Podnestrov'e*, în *SA*, 1, 1986, 258–261.
Grosu 1990 – V.I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.
Grosu 1995 – V. Grosu, *Sarmaţii în spaţiul geto-dacic răsăritean*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, 133–186.
Gudkova, Fokeev 1984 – A.V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy i kočevniki v nizov'jah Dunaja I–IV vv. n. e.*, Kiev, 1984.
Guščina 1961 –I.I. Guščina, *Slučajnaja nahodka v Voronežskoj oblasti*, în *SA*. 2, 1961, 241–246.
Guščina 1969 – I.I. Guščina, *Jančokrakskij klad*, în *Drevnosti Vostočnoj Evropy* (= *MIA*, 169), Moskva, 1969, 43–51.
Guščina, Zaseckaja 1994 – I.I. Guščina, I.P. Zaseckaja, *"Zolotoe kladbišče" Rimskoj epohi v Prikuban'e*, Sankt-Peterburg, 1994.
Harhoiu 1993 – R. Harhoiu, *„Tezaurul" de la Buzău–1941*, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, 41–51.
Harmata 1970 – S. Harmata, *Studies in History and language of the Sarmatians*, *ActaAntArch*, XIII, 1970.

Harţuche 1980 – N. Harţuche, *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei*, în Istros, I, 1980, 191–251.

Havassy 1998 – P. Havassy, *Katalógus*, în *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*, Gyulai katalógusok 6 (ed. Peter Havassy), Gyula, 1998, 145–174.

Hazanov 1963 – A.M. Hazanov, *Genezis sarmatskih bronzovyh zerkal*, în *SA*, 4, 1963, 58–71.

Hazanov 1971 – A. M. Hazanov, *Očerki voennogo dela sarmatov*, Moskva, 1971.

IOSPE I² – B. Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae Septentrionalis Ponti Euxini et latinae*, Petropoli, 1916.

Izvoare I – *** Izvoare privind Istoria României, I, Bucureşti, 1964.

Jacenko 1962 – I.V. Jacenko, *Rannee sarmatskoe pogrebenie v bassejne Severnogo Donca*, în KSIA, 89, 1962, 42–50.

Jacenko 1993 – S.A. Jacenko, *Alanskaja problema i central'noaziatskie elementy v kul'ture kočevnikov Sarmatii rubeža I–II vv. n. e.*, în *PAV*, 3, 1993, 60–72.

Jacenko 1993a – S.A. Jacenko, *Alany v Vostočnoj Evrope v seredine I – seredine IV vv. n. e. (Localizacija I političeskaja istoria)*, în *PAV*, 6, 1993, 83–88.

Jacenko 2001 – S.A. Jacenko, *Znaki –tamgi iranojazyčnyh narodov drevnosti i rannego srednevekov'ja*, Moskva, 2001.

Jarovoj, Čirkov 1987 – E.V. Jarovoj, A.Ju. Čirkov, *Otčet o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroečnoj arheologičeskoj expedicii v 1987 godu* (mss.), în Arhiva IA al AŞ din R. Moldova.

Jarovoj, Čirkov 1988 – E.V. Jarovoj, A.Ju. Čirkov, *Otčet o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroečnoj arheologičeskoj expedicii v 1988 godu* (mss.), în Arhiva IA al AŞ din R. Moldova.

Jarovoj, Čirkov, Bubulici 1990 – E.V. Jarovoj, A.Ju. Čirkov, V.G. Bubulici, *Otčet o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroečnoj arheologičeskoj expedicii v 1990 godu* (mss.), în *Arhiva IA al AŞ din R. Moldova.*

Josephus Flavius – Josephus Flavius, Histoire ancienne des Juifs a la guerre des Juifs contre les Romains, Paris, 1982.

Kapošina 1965 – S.I. Kapošina, *Itogi rabot Kobjakovskoj expedicii*, în *KSIA*, 103, 1965, 45-52.

Karyškovs'kyj 1962 – P.J. Karyškovs'kyj, *Z istorii greko-skifs'kih vidnosin u Pivnično-Zahidnomu Pričornomor'i (Pro monety cariv Farzoja ta Inensimeja, karbovani v Ol'vii)*, în *AP URSR*, XI, 1962, 102–121.

Karyškovskij 1982 – P.I. Karyškovskij, *O monetah carja Farzoja*, în Arheologičeskie pamjatniki Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1982, 66–82.

Karyškovskij 1982a – P.O. Karyškovskij, *Ol'vija I Rim*, în Pmajatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapodnom Pričernomor'e, Kiev, 1982, 6–28.

Karyškovskij, Klejman 1985 – P.O. Karyškovskij, I.B. Klejman, *Drevnij gorod Tira*, Kiev, 1985.

Klepikov, Skripkin 1997 – V.M. Klepikov, A.S. Skripkin, *Rannie sarmaty v kontexte istoričeskih sobytij Vostočnoj Evropy*, în *Donskie drevnosti*, 5, Azov, 1997, 28–40.

Kosjanenko, Flerov 1978 – V.M. Kosjanenko, V.S. Flerov, *Bronzovye litye kotly Nižnego Podon'ja (k voprosu o tipologii i hronologii)*, în SA, 1, 1978, 192–205.

Kostenko 1978 – V.I. Kostenko, *Komplex s falarami iz sarmatskogo pogrebenija u s. Bulahovka, în Kurgannye drevnosti stepnogo Podneprov'ja III – I tys. do. n. e.*, Dnepropetrovsk, 1978, 78-85.

Kostenko 1982 – V.N. Kostenko, *Rannesarmatskij period v Severnom Pričernomor'e*, în *Drevnosti stepnogo Podneprov'ja*, Dnepropetrovsk, 1982, 69–75.

Kostenko 1983 – V.N. Kostenko, *Sarmatskie pamjatniki Dnepro-Donskogo meždurečja III v. do n. e. – serediny III v. n. e.*, Dnepropetrovsk, 1983.

Kostenko 1986 – V.N. Kostenko, *Sarmaty Samarsko-Orel'skogo meždureč'ja III vv. do n. e. – IV v. n. e.*, Dnepropetrovsk, 1986.

Kostenko 1993 – V.N. Kostenko, *Sarmaty v Nižnem Podneprov'e (po materialam Uşt'-Kamenskogo mogil'nika)*, Dnepropetrovsk, 1993.

Kovpanenko 1986 – G.T. Kovpanenko, *Sarmatskoe pogrebenie I v. n. e. na Južnom Buge*, Kiev, 1986.

Krapivina 1993 – V.V. Krapivina, *Ol'vija. Material'naja kul'tura I–IV vv. n. e.*, Kiev, 1993.

Kubišev, Pokljac'kij, Simonenko 1987 – A.I. Kubišev, O.V. Pokljac'kij, O.V. Simonenko, *Pro vzaemovidnosyni sarmativ z naselennjam zarubinec'koj kul'tury*, în *Arheologija* (Kiev), 58, 1987, 56–63.

Latyšev 1893-1904 – V.V. Latyšev, *Scythica et Caucasica – Izvestija drevnih pisatelej, grečeskih i latinskih o Skifij i Kavkaze*, I–II, Sankt-Petersburg, 1893–1904.

Latyšev 1909 – V.V. Latyšev, Pontika, Zbornik naučnyh i kritičeskih statej po istorii, arheologii, geografii i epigrafike Skifii, Kavkaza; grečeskih kolonij na poberež'jah Černogo morja, Spb. Arheol. Komis, 1909.

Latyšev 1947 – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 1, 1947, 263–316.

Latyšev 1947a – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în VDI, 2, 1947, 249–332.

Latyšev 1947b – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 3, 1947, 235–315.

Latyšev 1947c –V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 4, 1947, 171–289.

Latyšev 1948 – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 1, 1948, 223-315.

Latyšev 1948a – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 2, 1948, 215–314.

Latyšev 1948b – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 3, 1948, 217–330.

Latyšev 1948c – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 4, 1948, 225–298.

Latyšev 1949 – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 1, 1949, 185–293.

Latyšev 1949a – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 2, 1949, 271–356.

Latyšev 1949b – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 3, 1949, 206–308.

Latyšev 1949c – V.V. Latyšev, *Izvestija drevnih pisatelej o Skifij i Kavkaze*, în *VDI*, 4, 1949, 227–305.

Leschhorn 1993 – W. Leschhorn, *Antike Ären*, Stuttgart, 1993.

Macrea, Protase, Rusu 1961 – M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Şantierul arheologic Porolissum*, în *MCA*, VII, 1961, 361-390.

Mačinskij 1971 – D.A. Mačinskij, *O vremeni pervogo aktivnogo vystuplenija sarmatov v Podneprov'e po svidetel'stvam antičnyh pismenyh istočnikov*, în *ASGE*, 13, 1971, 30–54.

Mačinnskij 1974 – D.A. Mačinskij, *Nekotorye problemy etnogeografij Vostočnoevropejskih stepei vo II v. do n. e. – I v. n. e.*, în *ASGE*, 16, 1974, 122–132.

Marčenko 1996 – I.I. Marčenko, *Siraki Kubani (po materialam kurgannyh pogrebenij Nižnej Kubani)*, Krasnodar, 1996.

Marčenko 1974 – K.K. Marčenko, *Frakijcy na territorii Nižnego Pobuž'ja vo vtoroj polovine VII-I v. do n. e.*, în *VDI*, 2, 1974, 149-161.

Marčenko 1975 – K.K. Marčenko, *Klassifikacija lepnoj keramiki Ol'vii vtoroj poloviny IV – pervoj poloviny I v. do n. e.*, în *KSIA*, 143, 1975, 70–76.

Marčenko 1987 – K.K. Marčenko, *Lepnaja keramika*, în *Kul'tura naselenija Ol'vii vtoroj i ee okrugi v arhaičeskoe vremja*, Kiev , 1987, 104–116.

Marčenko 1988 – K.K. Marčenko, *Varvary v sostave naselenija Berezani i Ol'vii vo vtoroj polovine VII – pervoj polovine I v. do n. e. (po materialam lepnoj keramiki)*, Leningrad, 1988.

Maximenko 1998 –V.E. Maximenko, *Sarmaty na Donu (arheologija i problemy etničeskoj istorii)*, *Donskie drevnosti*, 6, Azov, 199′

Maximov 1978 – E.V. Maximov, *Vzaimovidnosyny zarubinec'kyh ta stepovyh plemen Podniprov'ja*, în *Arheologija* (Kiev), 24, 1978, 45–55.

Medeleț 1995 – F. Medeleț, *Sarea Daciei preistorice*, în *Analele Banatului*, IV, 1995, 285–301.

Meljukova 1958 – A.I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrov'ja*, în *MIA*, 64, 1958, 5-102.

Meljukova 1969 – A.I. Meljukova, *K voprosu o granice meždu skifami i getami*, în *MIA*, 150, 1969, 61–80.

Mirošina, Deržavin 1988 – T.V. Mirošina, V. L. Deržavin, *Sarmatskie pogrebenija iz mogil'nika Veselaja Rošča III*, în *SA*, 4, 1988, 146–156.

Mòcsy 1954 – A. Mòcsy, *K voprosu o periodizacii rannesarmatskoj epohi*, în *ActaArchHung*, 4, 1954, 115–128.

Mòcsy 1974 – A. Mòcsy, *Pannonia und Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London-Boston, 1974.

Moškova 1963 – M.G. Moškova, *Pamjatniki prohorovskoj kul'tury*, Arheologija SSSR, SAI D1-10, Moskva, 1963.

Mordvinceva 1996 – V.I. Mordvinceva, *Falary konskoj uprjaži na territorii stepnoj Evrazii v III v. do n. e. – II v. n. e.*, Avtoreferat disertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskih nauk, Sankt-Peterburg, 1996.

Mordvinceva 2001 – V.I. Mordvinceva, *Sarmatische Phaleren*. Archäologie in Eurasien. Band 11, Berlin, 2001.

Mordvinceva 2001a – V.I. Mordvinceva, *Dekorativnye plastiny iz Bubueča*, în *RA*, 2, 2001, 108–114.

Nefedova 1993 – E.S. Nefedova, *Bubuečskij komplex (istorija nahodki i izučenija, zadači interpretacii)*, în *Antičnaja civilizacija i varvarskij mir*, II, Novočerkassk, 1993, 15–20.

Nowakowski 1988 – A. Nowakowski, *Metallglocken aus der römischen Kaizerzeit im europäischen Barbaricum*, în *ArchPolona*, XXVII, 1988, 69–146.

Opreanu 1994 – C. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane şi relaţiile politico – diplomatice cu Imperiul*, în EphemNap, IV, 1994, 193–220.

Opreanu 1997 – C. Opreanu, *Piese metalice de factură barbară în cimitirele din Dacia romană*, în *EphemNap*, VII, 1997, 117–127.

Opreanu 1998 – C. Opreanu, *Dacia romană şi barbaricum*, Timişoara, 1998.

Opreanu 1998a – C. Opreanu, *Criza militară şi politică de la Dunărea de Jos din anii 117–119 p.Ch. Urmări asupra relaţiilor dintre Dacia şi lumea barbară*, în *EphemNap*, VIII, 1998, 61–80.

Ovidiu – P. Ovidius Naso, *Tristele, Ponticele*, Bucureşti, 1962.

Párducz 1941 – M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I*, în *AH*, XXV, 1941.

Párducz 1944 – M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II*, în *AH*, XXVIII, 1944.

Párducz 1956 – M. Párducz, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. Und III. Jahrhundert*, în *ActaArchHung*, 7, 1956, 139–182.

Párducz 1956a – M. Párducz, *Dakische Funde in Jànosszàllàs*, în *MFMÉ*, 1956, 15–30.

Pârvan 1926 – V. Pârvan, *Getica. O proistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

Petolescu 1991 – C.C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, 1991.

Petolescu 1995 – C.C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei Romane*, Bucureşti, 1995.

Petolescu 1995a – C.C. Petolescu, *La victoire de Trajan en Mésie Inférieure*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1995, 223–226.

Pippidi 1967 – D.M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus şi frontiera Dunării de Jos în sec. I e.n.*, în *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967, 287–328.

Podosinov 1988 – A.V. Podosinov, *Dakija i Sarmatija na karte Marka Vipsanija Agrippy*, în *Etnogenez narodov Jugo-Vostočnoj Evropy. Etnolingvističeskie i kul'turno-istoričeskie vzaimootnošenija Balkan i cirkumpontijskoj zony. Tezisy dokladov meždunarodnogo simpoziuma "Antičnaja Balkanistika"*, 7, Moskva, 1988, 39–42.

Pogrebova 1958 – N.N. Pogrebova, *Pozdeneskifskoe gorodišče na Nižnem Dnepre*, în *MIA*, 64, 1958, 103–247.

Polin 1984 – S.V. Polin, *Pro sarmatskie zavojuvanija Pivničnogo Pričernomor'ja*, în *Arheologija* (Kiev), 45, 1984, 24–34.

Polin 1992 – S.V. Polin, *Ot Skifii k Sarmatii*, Kiev, 1992.

Polin, Simonenko 1990 – S.V. Polin, A. V. Simonenko, *Rannesarmatskie pogrebenija Severnogo Pričernomor'ja*, în *Issledovanija po arheologhii Podneprov'ja*, Dnepropetrovsk, 1990, 76–95.

Polin, Simonenko 1997 – S.V. Polin, A. V. Simonenko, *Skifija i sarmaty*, în *Donskie drevnosti*, 5, Azov, 1997, 87–98.

Protase 1976 – D. Protase, *Un cimitir din epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuţii la problema continuităţii în Dacia*, Bucureşti, 1976.

Puzdrovs'kij 1989 – A.E. Puzdrovs'kij, *Sarmaty v Neapoli Skifs'komu*, în *Arheologija* (Kiev), 3, 1989, 30–40.

Puzdrovskij 1999 – A.E. Puzdrovskij, *Očerk etnosocial'noj istorii Krymskoj Skifii vo II v. do n. e. – III v. n. e.*, în *VDI*, 4, 1999, 97–119.

Raev 1986 – B.A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser., 278, Oxford, 1986.

Raev 1986a – B.A. Raev, *Celtic "Jockej-cap" helmetes in the Don area*, în B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser., 278, Oxford, 1986, 85–86.

Raev, Simonenko, Treister 1990 – B.A. Raev, A.V. Simonenko, M.Ju. Trejster, *Etrussko-italijskie i kel'tskie šlemy v Vostočnoj Evrope*, în *Drevnie pamjatniki Kubani*, Krasnodar, 1990, 117–135, 215–222.

Raev, Simonenko, Treister 1991 – B.A. Raev, A. V. Simonenko, M. Ju. Treister, *Etrusko-Italic and Celtic Helmetes in Eastern Europe*, în *JahrbRGZM*, 38, 1991, 2, Mainz, 1995, 465–496.

Raevskij 1971 – D.S. Raevskij, *Skify i sarmaty v Neapole*, în *MIA*, 177, 1971, 143–151.

Rustoiu 1994 – A. Rustoiu, *O podoabă de coral, sticlă şi bronz din aşezarea de la Sighişoara-Wietenberg*, în *EphemNap*, IV, 1994, 23–31.

Rustoiu 1996 – A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Ch.). Tehnici, ateliere şi produse din bronz*, Bucureşti, 1996.

Rustoiu 1997 – A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Bucureşti, 1997.

Rustoiu 2000 – A. Rustoiu, *Grupa răsăriteană a podoabelor dacice (un studiu privind relaţiile inter-regionale în Dacia preromană în sec. I î. e. n. – I e. n.)*, în *Analele Banatului*, VII–VIII (1999-2000), 2000, 325–363.

Rustoiu 2000a – A. Rustoiu, *Despre originea şi difuzarea cerceilor cu ornamente spiralice din Dacia preromană*, în *Apulum*, XXXVII/1, 2000, 201–213.

Rustoiu 2000b – A. Rustoiu, *Mercenari „barbari" la Histria şi Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări arheologice şi istorice*, în *Istros*, X, 2000, 277-288.

Samojlova 1985 – T.L. Samojlova, *Varvary v Tire dorimskogo vremeni*, în *Pamajtniki drevnej istorii Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1985, 51–59.

Sanie 1973 – S. Sanie, *Importuri elenistice şi romane în câteva cetăţi şi aşezări dacice din Moldova*, în *SCIVA*, 24, 1973, 3, 407–434.

Sanie 1988 – S. Sanie, *Cetăţuia dacică de la Barboşi (II)*, în *ArhMold*, XII, 1988, 53–103.

Sanie, Sanie 1973 – S. Sanie, Ş. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iaşi)*, în *Cercetări istorice*, IV, 1973, 61-92.

Shchukin 1995 – M. Shchukin, *The Celts in Eastern Europe*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 1995, 201–227.

Sidorenko 1988 – V.A. Sidorenko, *Fragment dekreta rannerimskogo vremeni iz raskopok pod Mangupom*, în *Problemy antičnoj kul'tury. Tezisy dokladov Krymskoj naučnoj konferencii*, 1, Simferopol', 1988, 86–87.

Simonenko 1981 – A.V. Simonenko, *Sarmaty v Srednem Podneprov'e*, în *Drevnosti Srednego Podneprov'ja*, Kiev, 1981, 52–69.

Simonenko 1982 – A.V. Simonenko, *O pozdneskifskih nalobnikah*, în *Drevnosti stepnoj Skifii*, Kiev, 1982, 237–245.

Simonenko 1991 – A.V. Simonenko, *Roxolani (posuk arheologičnyh vidpovidnostej)*, în *Arheologija* (Kiev), 4, 1991, 17–28.

Simonenko 1992 – A.V. Simonenko, *Farzoj i Inismej – Aorsy ili alany*, în *VDI*, 3, 1992, 148–162.

Simonenko 1993 – A.V. Simonenko, *Sarmaty Tavrij*, Kiev, 1993.

Simonenko 1994 – A.V. Simonenko, *Rann'osarmatskij period u pivničnomu Pričernomor'ju*, în *Arheologija* (Kiev). 1, 1994, 32–48.

Simonenko 1994a – A.V. Simonenko, *The Problem of the Sarmanatian Penetration in the North Pontic Area According to Archaeological Data*, în *Il Mar Nero*, 1, 1994a, 99–134.

Simonenko 1999 – A.V. Simonenko, *Sarmaty Pivničnogo Pryčornomor'ja. Hronologija, periodizacija ta etno-politična istorija*, Avtoreferat disertacii na zdobuttja stupenja doktora istoryčnyh nauk, Kiev, 1999.

Simonenko 1999a – A.V. Simonenko, *Sarmaty Severnogo Pričernomor'ja. Hronologija, periodizacija i etno-političeskaja istorija*, Disertacija na soiskanie učenoj stepeni doktora istoričeskih nauk, Kiev, 1999.

Simonenko 1999b – A.V. Simonenko, *Sarmats'ke pohovannja na terytorii Ol'vijs'koj deržavi*, în *Arheologija* (Kiev), 1, 1999, 106–118.

Simonenko 2000 – A.V. Simonenko, *Osobennosti rannesarmatskoj kul'tury Severnogo Pričernomor'ja*, în *Rannesarmatskaja kul'tura: Formirovanie, razvitie, hronologija*, I, Samara, 2000, 158–164.

Simonenko 2001 – A.V. Simonenko, *Bewaffung und Kriegswesen der Sarmaten und späten Skythen im nördlichen Schwarzmeergebiet*, în *Eurasia Antiqua*, 7, 2001, 187–327.

Simonenko, Lobai 1991 – A.V. Simonenko, B.I. Lobai, *Sarmaty Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja v I v. n. e. (pogrebenie znati u s. Porogi)*, Kiev, 1991.

Sîrbu 1986 – V. Sîrbu, *Despre unele probleme de arheologie şi istorie din Câmpia Brăilei în secolele I–III e. n.*, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, 2, 1986, 189-197.

Sîrbu 1994 – V. Sîrbu, *Mormintele tumulare din zona carpato-dunăreană (sec. I a. Chr. –I p.Chr.)*, în *Istros*, VII, 1994, 123–159.

Sîrbu 1996 – V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiştea, jud. Brăila*, Brăila, 1996.

Sîrbu, Bârcă 1999 – V. Sîrbu, V. Bârcă, *Daci şi sarmaţi în zona est-carpatică (sec. I a. Ch. – I p.Ch.)*, în *Istros*, IX, 1999, 89–98.

Sîrbu, Bârcă 1999a – V. Sîrbu, V. Bârcă, *Daki i sarmaty v Vostočno-Karpatskom regione (I v.do n.e.–I v.n.e.)*, în *Tezisy dokladov meždunarodnoj konferencii Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Pričernomor'ja (k 100-letiju B. N. Grakova)*, Zaporož'e, 1999, 245–249.

Sîrbu, Bârcă 2000 – V. Sîrbu, V. Bârcă, *Daci şi romani în sudul Bugeacului (sec. I-III d. Chr.)*, în *Daci şi romani la începutul secolului al II-lea d. Hr. la nordul Dunării (Daker und Römer am Anfang des 2. Jh. n. Chr. im Norden der Donau)*, Timişoara, 2000, 29–78.

Sîrbu, Bârcă 2000a – V. Sîrbu, V. Bârcă, *Vzaimootnošenija meždu dakami i sarmatami v Vostočno-Karpatskom regione i na Nižnem Dunae. (I v. do n. e. – I v. n. e.)*, în *Starožitnosti stepovogo Pričornomor'ja i Krymu*, VIII, Zaporižzja, 2000, 243–263.

Skripkin1986 – A.S. Skripkin, *Problemy rasselenija i etničeskoj istorii sarmatov Nižnego Povolž'ja i Dona*, în *Drevnjaja istorija Nižnego Povolž'ja*, Saratov, 1986, 82–98.

Skripkin 1990 – A.S. Skripkin, *Aziatskaja Sarmatija. Problemy hronologii i eë istoričeskij aspekt*, Saratov, 1990.

Skripkin 1992 – A.S. Skripkin, *Aziatskaja Sarmatija. Problemy hronologii, periodizacii i etnopolitičeskoj istorii*. Naučnyj doklad predstavlenyj v kačestve disertacii na soiskanie ušenoj stepeni doktora istoričeskih nauk, Moskva, 1992.

Skripkin 1993 – A.S. Skripkin, *K probleme istoričeskoj interpretacii arheologičeskih parallelej v kul'turah Altajskogo i Dono-Ural'skogo regionov v poslednie veka do n. e.*, în *Antičnaja civilizacija i varvarskij mir*, II, Novočerkassk, 1993, 3–10.

Skripkin 1996 – A.S. Skripkin, *K voprosu etničeskoj istorii sarmatov pervyh vekov našej ery*, în VDI, 1, 1996, 160–168.

Smirnov 1964 – K.F. Smirnov, *Savromaty. Rannjaja istorija i kul'tura sarmatov*, Moskva, 1964.

Smirnov 1971 – K.F. Smirnov, *O načale proniknovenija sarmatov v Skifiju*, în *MIA*, 177, 1971, 191–196.

Smirnov 1984 – K.F. Smirnov, *Sarmaty i utverždenie ih političeskogo gospodstva v Skifii*, Moskva, 1984.

Solomonik 1959 – E.I. Solomonik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1959.

Spicyn 1909 – A. Spicyn, *Falary Južnoi Rossii*, în *IAK*, XXIX, 1909, 18–53.

Stein 1940 – A. Stein, *Die Legaten von Moesia*, Budapest, 1940.

Strabon – Strabon, *Geografia*, I–III, București, 1972–1984.

Strobel 1989 – K. Strobel, *Die Donaukriege Domitianus*, Antiquitas, Reihe 1, Band 38, Bonn, 1989.

Suceveanu 1971 – Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, în *Pontica*, IV, 1971, 105–123.

Suceveanu 1977 – Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană secolele I-III e. n.*, București, 1977.

Suetonius – Suetonius, *Viețile celor doisprezece ceuari*, București, 1998.

Ščerbakova, Kašuba 1993 – T.A. Ščerbakova, M.T. Kašuba, *Sarmato-alanskie drevnosti (Kurgannye zahoronenija bliz s. Mokra)*, Tiraspol', 1993.

Ščukin 1972 – M.B. Ščukin, *Sarmatskie pamjatniki Srednego Podneprov'ja i iz sootnošenie s Zarubineckoj kul'turoj*, în *ASGE*, 14, 1972, 43–52.

Ščukin 1982 – M.B. Ščukin, *Carstvo Farzoja. Epizod iz istorii Severnogo Pričernomor'ja*, în *SGE*, XLVII, 1982, 35-38.

Ščukin 1989 – M.B. Ščukin, *Sarmaty na zemljah k zapodu ot Dnepra i nekotorye sobytija I v. v central'noj i vostočnoj Evrope*, în *SA*, 1, 1989, 70-84.

Ščukin 1989a – M.B. Ščukin, *Na zapadnyh granicah Sarmatii*, în *KESAM*, Novočerkassk, 1989, 31–55.

Ščukin 1994 – M.B. Ščukin, *Na rubeže er*, Sankt-Petersburg, 1994.

Šramko 1962 – B.A. Šramko, *Drevnosti Severskogo Donca*, Har'kov, 1962.

Šul'c 1971 – P.N. Šul'c, *Pozdneskifskaja kul'tura i eë varianty na Dnepre i v Krymu*, în *MIA*, 177, 1971, 127–142.

Tacitus Germania – Tacitus, *Germania*, în *Opere*, I, București, 1958.

Tacitus Istorii – Tacitus, *Istorii*, în *Opere*, II, București, 1963.

Tacitus Anale – Tacitus, *Anale*, București, 1995.

Teodor, Țau 1996 – S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, în *ArhMold*, XIX, 1996, 57–106.

Teodor, Nicu, Țau 1999 – S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, *Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte de os*, în *ArhMold*, XX, 1999, 27–88.

Treister 1993 – M.Ju. Treister, *The Celts in the north Pontic area: a ressessment*, în *Antiquity*, 67, 1993, 789–804.

Trejster 1992 – M.Ju. Trejster, *Kel'ty u Pyvničnomu Pryčornomor'I*, în *Arheologija* (Kiev), 2, 1992, 37–51.

Tuallagov 1997 – A.A. Tuallagov, *K voprosu o proishoždenii rannih alan*, în *Stratum + PAV*, 1997, 147–153.

Tudor 1956 – D. Tudor, *Peregrinările sclavului Callidromus*, în *Studii și articole de istorie*, I, 1956, 19–30.

Ursachi 1986 – V. Ursachi, *Rituri şi ritualuri de înmormântare la populaţia dacică din cetatea de la Brad, comuna Negri, judeţul Bacău*, în *MemAntiq*, XII-XIV, (1980–1982), 1986, 105–151.

Ursachi 1995 – V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bucureşti, 1995.

Vaday 1989 – A. Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*, *Antaeus*, 17-18, 1988–1989, Budapest, 1989.

Vaday 1989a – A. Vaday, *Sarmatisches Männergrab mit Goldfund aus Dunaharaszti*, în *FolArch*, XL, 1989, 129–136.

Visy 1970 – Zs. Visy, *Die Daker im Gebiet von Ungarn*, în *MFMÉ*, 1970, 5–29.

Vjaz'mitina 1954 – M.I. Vjaz'mitina, *Sarmatskie pogrebenija u s. Novo-Filipovka*, în *VSSA*, Moskva, 1954, 220–244.

Vjaz'mitina 1969 – M.I. Vjaz'mitina, *Frakijskie elementy v kul'ture naselenija gorodišč Nižnego Dnepra*, în *MIA*, 150, 1969, 119–134.

Vjaz'mitina 1972 – M.I. Vjaz'mitina, *Zolotobalkovskij mogil'nik*, Kiev, 1972.

Vjaz'mitina şi colab. 1960 – M.I. Vjaz'mitina, *B. A. Il'ins'ka, E. F. Pokrovs'ka, O. I. Terenožkin, G. T. Kovpanenko*, Kurgany bilja s. Novo-Pilipivki i radgospu Akkermen, în AP URSR, *VIII, 1960, 22–135.*

Vinogradov 1990 – Ju.G. Vinogradov, *Ol'vija i Rim*, în *Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednevekovie*, Moskva, 1990, 27–32.

Vinogradov 1994 – Ju.G. Vinogradov, *Očerki voenno-političeskoj istorii sarmatov v I v. n. e.*, în *VDI*, 2, 1994, 151–170.

Vinogradov 1963 – V.B. Vinogradov, *Sarmaty Severo-Vostočnogo Kavkaza*, Groznyj, 1963.

Vinokur, Vakulenko 1967 – I.S. Vinokur, L.V. Vakulenko, *Kiselevskij mogil'nik I–II vv. n. e.*, în *KSIA*, 112, 1967, 126–131.

Vogel-Weidemann 1982 – A.Vogel-Weidemann, *Die Statthalter von Afrika und Asia in den Jahren 14-68 n. Chr.*, Bonn, 1982.

Vulpe 1941 – R. Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII–VIII, (1937–1940), 1941, 13–68.

Vulpe 1966 – R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966.

Vulpe, Vulpe 1933 – R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III–IV, (1927–1932), 1933, 253–351.

Vulpe şi colab. 1951 – R. Vulpe şi colab., *Activitatea şantierului arheologic Poiana-Tecuci 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, 177–216.

Vulpe şi colab. 1952 – R. Vulpe şi colab., *Şantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, 191–230.

Vulpe şi colab. 1955 – R. Vulpe şi colab., *Şantierul arheologic Popeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 1–2, 239–269.

Vysotskaja 1972 – T.N. Vysotskaja, *Pozdnie skify v Jugo-Zapodnom Krymu*, Kiev, 1972.

Vysotskaja 1979 – T.N. Vysotskaja, *Neapol' stolica gosudarstva pozdnih skifov*, Kiev, 1979.

Werner 1994 – J. Werner, *Chinesischer Schwerttragbügel der Han-Zeit aus einem thrakischen Häuptlingsgrab von Čatalka (Bulgarien)*, în *Germania*, 72, 1994, 269–282.

Werner 1988 – W.M. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, *PBF*, XVI/4, München, 1988.

Wilkes 1983 – J.J. Wilkes, *Romans, Dacians and Sramatians in the First and Early Second Centuries*, în *Rome and Her Northern Provincies* (eds. B. Hartley, J. Wacher), Oxford, 1983, 255–289.

Zajcev 1995 – Ju.P. Zajcev, *Neapol' Skifskij vo II v. do n. e. – III v. n. e.*, Avtoreferat disertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskih nauk, Kiev, 1995.

Zlatkovskaja 1955 – T.D. Zlatkovskaja, *Plemenoj sojuz getov pod rukovodstvom Burebisty (I v. do n. e.)*, în *VDI*, 2, 1955, 88–91.

Zubar 1988 – V.M. Zubar, *Pro pohid Plavtija Sil'vana v Krym*, în *Arheologija* (Kiev), 63, 1988, 19–27.

Zubar' 1994 – V.M. Zubar', *Hersones Tavričeskij i Rimskaja Imperja*, Kiev, 1994.

Zubar' 1994a – V.M. Zubar', *Ol'vija, sarmaty i Rim vo vtoroj polovine I v.*, în *VDI*, 3, 1994, 218–222.

Zubar, Savelja 1989 – V.M. Zubar, O.Ja. Savelja, *Novyj sarmats'kij mogil'nik drugoj polovyny I – počatku II st. n. e. v Pivdenno-Zahidnomu Krymu*, în *Arheologija* (Kiev), 2, 1989, 83-92.

Ždanovskij 1985 – A.M. Ždanovskij, *Istorija plemen Srednego Prikuban'ja vo II v. do n. e. – III v. n. e. (Po materialam kurgannyh pogrebenij)*, Avtoreferat disertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskih nauk, Moskva, 1985.

Ždanovskij 1985a – A.M. Ždanovskij, *Istorija plemen Srednego Prikuban'ja vo II v. do n. e.– III v. n. e. (Po materialam kurgannyh pogrebenij)*, Disertacija kandidata istoričeskih nauk, Moskva, 1985.

Ždanovskij 1990 – A.M. Ždanovskij, *K istorii sirakskogo sojuza plemen (Po materialam kurganyh pogrebenij Srednego Prikuban'ja), în Don i Severnyj Kavkaz v drevnosti i v srednie veka*, Rostov-na-Donu, 1990, 35–48.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaAntArch – Acta Antiqua et Archaeologica. Universitas Attila József, Szeged

ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

AH – Archaeologia Hungarica. Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae, Budapest

ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca

ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău.

AIM – Arheologičeskie issledovanija v Moldavii, Kišinev

Analele Banatului – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timişoara

Antaeus – Antaeus, Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Antiquity – Antiquity, Oxford

AP URSR – Arheologični pam'jatki URSR, Kiev

Apulum – Apulum. Buletinul Muzeului Unirii Alba Iulia, Alba Iulia

Arheologija (Kiev) – Arheologija, Institut Arheologii, Kiev

Arheologija (Sofia) – Arheologija, Organ na Arheologičeskija Institut I Muzej pri B'lgarskata Akademija na naukite

ArhMold – Arheologia Moldovei, Iaşi

ArchPolona – Archaeologia Polona, Warszawa

ArchPolski – Archeologia Polski, Warszawa

ASGE – Arheologičeskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad

BAR Int. Ser. – British Archaeological Reports, International Series Oxford

Carpica – Carpica, Muzeul de Istorie "Ilian Antonescu", Bacău

Cercetări istorice – Cercetări istorice, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin

Dacia	– Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I–XII (1924–1928); Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
Donskie drevnosti	– Donskie drevnosti. Azovskij Kraevedčeskij muzej, Azov
Eurasia Antiqua	–Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Berlin
EphemNap	– Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
FolArch	– Folia Archaeologica, Budapest
Germania	– Germania. Anzeiger der Römische-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
Hierasus	– Hierasus, Muzeul judeţean Botoşani, Botoşani
Historia	– Historia. Zeitschrift für alte Geschichte, Leipzig
IA al AŞ	– Institutul de Arheologie al Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova
IAK	– Izvestja archeologičeskoj Kommissij, Kiev
Istros	– Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Brăila
JahrbRGZM	– Jahrbuh des Römisch Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz
KESAM	– Kočenviki evraziskij stepei i antičnyj mir, Novočercassk
KSIA	– Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva
KSIIMK	– Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj kul'tury AN SSSR, Moskva-Leningrad
KSOGAM	– Kratkie soobščenija Odesskogo Gosudarstvennogo Arheologičeskogo Muzeja, Odessa
MAE al AŞ	– Muzeul de Arheologie şi Etnografie al Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova.
MCA	– Materiale şi cercetări arheologice. Culegere de rapoarte la sesiunile anuale de rapoarte de săpături
MemAntiq	– Memoria Antiquitatis, Muzeul de Istorie Piatra Niamţ, Piatra Niamţ
MFMÉ	– A Móra Ferek Muzeum Evkönyve. Szeged
MIA	– Materialy i issledovanja po arheologii, Moskva
Mousaios	– Mousaios. Studii şi cercetări de istorie locală, Buzău
Pontica	– Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Constanţa
PAV	– Petersburgskij arheologičeskij Vestnik, Sankt Petersburg
Peuce	– Peuce. Studii şi comunicări de istorie, etnografie şi muzeografie, Muzeul Deltei Dunării din Tulcea, Tulcea
RA	– Rossijskaja Arheologija, Moskva
Revista de istorie	– Revista de istorie, Bucureşti
Revista muzeelor şi monumentelor	– Revista muzeelor şi monumentelor, Bucureşti.
PFB	– Prähistorische Bronzefunde. Institut für Vorgeschichte der Universität, Frankfurt am Main
SA	– Sovetskaja Arheologija, Moskva
SAA	– Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi
SAI	– Svod Arheologičeskih Istočnikov, Moskva
SGE	– Soobščenija Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad.
SCIV(A)	– Studii şi Cercetări de Istorie veche şi Arheologie, Bucureşti.
SlovArch	– Slovenská Archeologia, Bratislava
Stratum	– Stratum, Kišinev
StudArch	– Studia Archaeologica. A Móra Ferek Muzeum Evkönyve. Szeged
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, Bucureşti
VDI	– Vestnik Drevnei Istorii, Moskva
Vrancea	– Vrancea. Studii şi comunicări, Focşani
VSSA	– Voprosy skifo-sarmatskoj arheologii, Moskva

THE INCOMING OF SARMATIANS AT THE MIDDLE AND LOWER DANUBE AND THE RELATIONSHIP WITH DACIANS (1st c. BC–1st c. AD)

(Abstract)

Between the beginning of the 2nd c. BC and the end of the 1st c. AD the Sarmatians had occupied the area between the Don and Nipper Rivers. Towards the end of this period their incursions reached the region of the Lower Danube while on the territory West of the Nipper River the first Sarmatian tombs had appeared.

Once the Sarmatians settled in the North-West area of the Black Sea they established connections with the Dacians who lived on the territory east of Carpathian Mountains.

During the period end of the 2nd c. BC and 1st c. AD the Sarmatians were present on the territory West of the Bug River and on the area between the Prut and Nester Rivers as well. Arguments to support this theory are a series of discoveries from Novovasil'evka, Snigirevka, Velikoploskoe (Fig. 3–4), Tvardica (Fig. 5–6), Bubueci (Fig. 7), Bădragii Noi (Fig. 8) and Veseloja Dolina (Fig. 9–10).

Many of these discoveries have belonged to some Sarmatian mercenaries from the army of Mithridates VI Eupator who were garrisoned in the first half of the 1st c. BC in the North shore of the Black Sea. During this period the mercenaries established connections with Dacians. The three pairs of hackamores of Thraco-Dacian type from the hoard Antipovka (Werner tip VIII) can be considered an argument to support this hypothesis.

Beginning with the second half of the 1st c. BC the Sarmatians had started to settle down on the area located West of the Nester River.

The information regarding the Sarmatians had increased in the first decades of the 1st c. AD but they did not become more accurate. Still, there are some reliable information at some ancient authors – Seneca, Pliny the Elder, Flavius Josephus, Tacitus - regarding the expansion towards West of the Sarmatian tribes. They also narrate about the implication of Sarmatians in some political and military events on the north-western parts of the Black Sea and Pannonian Plain in the 1st c. AD. At the same time two epigraphically sources, a Latin (from Italy) and a Greek (Crimeea) inscriptions describe such events.

During the first Dacian war the Iazyges were neutral while the Roxolans fought on Dacian side.

Based on the written and epigraphically sources it can be seen that beginning with the 1st c. BC the Dacians established contacts with the Iazyges, Roxolans, Siracs and the Aorsians and in the second half of the same century with the Alans as well.

The archaeological research has increased in the last decades. The archaeology suggests that in the 2nd half of the 1st c. AD the Sarmatians had started to settle down on the territory West of the Nister River but some finds were discovered west of the Prut River.

Concerning the early Sarmatian presence in Dobrudja the situation is not clear, yet. At the moment the researches carried out at the sites of Tomis and Callatis did not provide strong evidence of an early presence of the Sarmatians.

The situation is similar in Walachia where no certain items have been found so far to certify a Sarmatian presence in the 1st c. C. BC and 1st c. AD. Furthermore, no major Sarmatian influence could be noticed in the Dacian settllements.

The Iazyges settled down on the plain between the Danube and Tisza Rivers few years ago the AD 50 on a territory that was already inhabited by the Dacians

According to Pliny the Elder and the archaeological discoveries the Iazyges had initially inhabited the northern half of the area between the Danube and Tisza Rivers.

In Moldova, Sarmatian pottery and other objects have been discovered in almost all the Dacian settlements.

It is most probably that objects such as bone boxes, enamelled Egyptian scarabeus, some of the beads, the perfume bottle from Bîtca Doamnei, the smoked plateaus from Brad and Poiana and also some of the mirrors (with round and flat disk) Poiana, Patra Şoimului, Brad, Răcătău, Grădiştea had arrived here through Sarmatians. A certain import object is the disk mirror with thicker edge and needle-shape handle from Poiana (Fig. 13).

It must be mentioned here the bronze boiler dated in the Ist c. AD found in the Dacian settlements from Piatra Şoimului.

In the Ist c. BC on the territory inhabited by the Dacians had appeared the first pottery and bone objects with "Tamga" signs inscribed on. Most interesting of theme are some of those found at Poiana (Fig. 15/16–17, 16/1), Brad (Fig. 15/1) and Răcătău (Fig. 15/27) which are identical or very similar to those from the king Farzoios scheme. On contrary, the sign found at Ocniţa (Fig. 16/3a–b) belongs to the Sarmatian king Inismeos scheme.

On the other side some wearing accessories had arrived to Sarmatians through Dacian route. Amongst such items can be pointed out the pendants made of striped bars and some types of brooches. Concerning the last ones those of strong profile type of small sizes were manufactured in the workshops from Brad and Poiana (Cf. Fig. 21). A certain import from Dacian world can be considered the spoon-brooch found in the rich Sarmatic tomb Kovalevka, the tumulus "Sokolova Mogila" (Fig. 20/4). At the same time, imports from the eastern Carpathian territory inhabited by Dacians are the three bronze earrings with spiral decoration found in the Sarmatic graves from Bădragii Vechi (Fig. 20/1–3) and in the Sarmatic tomb from Szolnok (Ungaria).

On the other way round, imports from Sarmatic world on the Dacian territories are the bronze scales with middle feather from *lorica squamata* found at the fortified settlements of Răcătău (Fig. 22/10–13) and Şimleul Silvaniei (Fig. 22/14). In the same category can be included the remains from a string of 29 choral beads found in the settlement from Sighişoara.

Another reason that had contributed to the establishment of economical contacts between Sarmatians and Dacians was the salt deposits. On the territory of today Romania, at that time inhabited by Dacians the salt deposits were extremely numerous and concentrated in the Intra-Carpathian areas and Eastern and Southern Carpathian Mountains as well.

On conclusion it can be affirmed that from the Ist half of the Ist c. BC groups of Sarmatians got involved in the political events and invaded the territory West of the Nester River. At the beginning of the Ist c. AD the Sarmatians reached the Greek cities of Histria and Tomis. At the same time they had arrived at the main Dacian settlements located East of the Carpathian Mountains. Towards the middle of the Ist c. AD the Iazyges occupied the northern part of the plain between the Tisza and Danube Rivers. As the archaeological finds suggest the Sarmatians had cohabitated with the local Dacians.

The settling of Sarmatians on the territories in habited by Dacians prior to the Roman conquest had happened with the assent of local Dacian population. The new comers cohabited and the reciprocal influence can be observed on both sides. In the long run the economical, political and military connections between Sarmatians and Dacians became stronger and led to the setting up of alliances between the two populations.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Map showing the settling of Sarmatian tribes based on Strabon description.

Fig. 2. Map showing the settling of Sarmatian tribes in the second half of the Ist c. AD based on ancient authors information.

Fig. 3. The inventory of the hoard from Velikoploskoe (after *Dzis-Rajko, Suničuk 1984).*

Fig. 4. The inventory of the hoard from Velikoploskoe (after *Dzis-Rajko, Suničuk 1984).*
Fig. 5. Phalera from Tvardica (after *Ščukin 1994).*
Fig. 6. Phalera from Tvardica (after *Ščukin 1994).*
Fig. 7. The inventory of the hoard from Bubueci: 1–4. (after *Mordvinceva 2001a);* 5. (after *Simonenko);* 6–7. (after *Arnăut, Ursu Naniu 2000);* 8. (after *Ščukin 1994).*
Fig. 8. The inventory of the hoard from Bădragii Noi (after *Simonenko).*
Fig. 9. The inventory of the hoard from Veseloja Dolina (after *Simonenko).*
Fig. 10. The inventory of the hoard from Veseloja Dolina (after *Simonenko).*
Fig. 11. Sarmatian vessels: 1, 4. Răcătău (after *Căpitanu 1987);* 2. Barboşi (after *Sanie 1988);* 3. Orlovka (after *Sîrbu, Bârcă 2000).*
Fig. 12. Smoke-bowls: 1. Cetăţuia de la Brad (after *Ursachi 1995);* 2. T 2 M 2 de la Porogi (after *Simonenko, Lobaj 1991).*
Fig. 13. Bronze mirror from Poiana (after *Teodor, Nicu, Ţau 1999).*
Fig. 14. Bronze boiler from Piatra Şoimului (after *Bichir 1993).*
Fig. 15. Tamga signs from pre-Roman Dacia: 1. Brad; 2–3. Dumbrava; 4. Moigrad; 5–19. Poiana; 20–29. Răcătău; 30–31. Sînsimion (after *Beldiman 1990).*
Fig. 16. 1–2. Bone pieces with tamga signs from the settlement of Poiana (after *Babeş 1999);* 3a–b. Mounting piece of iron with tamga Ocniţa (after *Babeş 1999).*
Fig. 17. 1. Tamga sign on the coins of king Farzoios; 2. Tamga sign on the coins of king Inismeos; 3. Gold ending of the sword's handle from the tomb M 2, tumulus "Rošova Dragana"; 4–5. Bronze appliques with tamga signs as decoration (after *Werner 1994).*
Fig. 18. Silver vessel with tamgasign on the bottom from T 2 M 1 de la Porogi (after *Simonenko, Lobaj 1991*).
Fig. 19. Appliques with tamga signs from T 2 M 1, Porogi (after *Simonenko, Lobaj 1991).*
Fig. 20. 1-2. Earrings from T 29 M 13, Bădragii Vechi (after *Jarovoj, Čirkov, Bubulici 1990);* 2. Earring from T 7 M 1, Bădragii Vechi (after *Jarovoj, Čirkov 1987);* 4. Brooch from the Sarmatian tomb of Kovalevka (after *Kovpanenko 1986);* 5 Pandants from M 71, Cândeşti (after *Bichir 1993*). 1–3, 5–bronze. 4–gold.
Fig. 21. Strong profilate brooches. 1. Tutova (after *Bichir 1993*); 2–4. Cândeşti M 71 (after *Bichir 1993);* 5. Porogi M 1 T 2 (after *Simonenko, Lobaj 1991);* 6. Plavni T 23 M 1 (after *Gudkova, Fokeev 1984);* 7. Mărculeşti T 3 M 13 (after *Bejlekči 1992);* 8. Ščerbaka T 3 M 3; 9. Dumeni T 9 M 13; 10. Zărneşti T 1 M 5 (after *Grosu 1990);* 11. Semenovka T 11 M 1 (after *Dzigovskij 1982);* 12. Codru Nou T 1 M 1; Hruşca (after *Grosu 1990);* 14. Porogi T 2 M 2 (after *Simonenko, Lobaj 1991).* 2-silver. 1, 3–14–bronze.
Fig. 22. Scales from armour. 1. Kazansk T 33; 2. Voronežsk T 18; 3. Kostromskaja T 1; 4–6. Kazansk T 8–9; 7. Vozdviženskaja T 1; 8. Zubovsk T 1; 9. Lysaja gora T 2 (after *Hazanov 1971);* 10–13. Răcătău (after *Beldiman 1989);* 14. Şimleul Silvanie (after *Bârcă 1997b).*

• **T** = tumulus, **M** = grave.